

Biblioteka Argonaut

Nakladnik Fabula Nova

Za nakladnika Julijana Štrok

Urednik Julijana Štrok

Naslov izvornika Antwort auf Hiob

Prevela Julijana Štrok

Redigirao Adolf Moss

Grafički urednik Goran Grčić

Tisak Znanje d.d.

Isbn 978-953-7207-12-0

C. G. Jung
Odgovor Jobu

Prevela
Julijana Štrok

FABULA NOVA
Zagreb, 2007

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Sadržaj

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Lectori benevolo

Žao mi je tebe, brate...
2 Samuel 1,26

Radi svoga pomalo neobična sadržaja, moja knjižica zahtijeva kratak predgovor. Stoga molim dragoga čitatelja neka ga ne preskoči. Jer, govorit ću o uzvišenim predmetima vjere. Tko god govori o takvim stvarima neizbježno se dovodi u opasnost da ga rastrgaju dvije strane koje upravo oko tih stvari vode smrtnu borbu. Razlog te borbe je neobična pretpostavka da je istinito samo ono što se pokazuje kao *fizička* činjenica. Tako neki uzimaju za fizičku istinu da je Krist rođen od djevice, dok ostali to poriču kao fizički nemoguće. Svatko može vidjeti da ta borba nema logičnoga rješenja, te da je bolje ne upuštati se u takve jalove rasprave. I jedni i drugi imaju pravo; i jedni i drugi su u krivu. Pa ipak, lako bi se sporazumjeli samo kada bi odbacili riječ "fizičko". "Fizičko" nije jedini kriterij istine. Postoje, također, *fizičke* istine koje se ni na koji fizički način ne mogu ni objasniti, ni dokazati, ni opovrgnuti. Kada bi, primjerice, postojalo opće uvjerenje da je rijeka Rajna nekada tekla unatrag, od ušća k izvoru, tada bi to uvjerenje sâmo po sebi bilo činjenica, unatoč tome što bi takva izjava, u fizičkom smislu, zvučala posve nevjerojatno. Uvjerenja

takve vrste predstavljaju fizičke činjenice koje se ne mogu opovrgnuti i ne zahtijevaju dokaze.

Toj kategoriji uvjerenja pripadaju i religiozni iskazi. Oni se, bez iznimke, odnose na stvari koje se ne mogu ustanoviti kao fizičke činjenice. Da nisu takve, neizbježno bi potpale pod kategoriju prirodnih znanosti. Kao iskazi koji se odnose na bilo što fizičko, one su posve besmislene te bi ih znanost odbacila kao *ne*iskustvene. One su tada tek čuda, izložena sumnjama, koja istodobno nisu sposobna demonstrirati zbiljnost duha, ili *smisla* u njihovu podtekstu, budući da je smisao nešto što se uvijek pokazuje i može se iskusiti na temelju njegovih vlastitih mjerila. Duh i smisao Krista prisutni su i vidljivi čak i bez pomoći čuda. Čuda su privlačna samo onima koji ne mogu vidjeti smisao. Ona su puki nadomjesci za nerazumijevanje zbiljnosti duha. Time ne poričemo da živu prisutnost duha katkada ne prate čudesna fizička zbivanja. Želim samo istaknuti da ta zbivanja ne mogu odmijeniti duh niti dovesti do spoznaje duha, koji je bît.

Činjenica da religiozni iskazi često proturječe vidljivim fizičkim pojavama dokazuje da je duh, za razliku od fizičke percepcije, autonoman, te da je psihičko iskustvo u određenoj mjeri neovisno o fizičkim podacima. Psiha je autonoman čimbenik, a religiozni iskazi predstavljaju psihičke ispovijedi koje se u krajnjoj liniji temelje na nesvjesnim, tj. na transcendentnim procesima. Ti procesi nisu dostupni fizičkoj percepciji nego svoje postojanje demonstriraju putem ispovijedi psihe. Rezultirajući iskazi filtriraju se kroz medij ljudske svijesti, drugim riječima daju im se vidljivi oblici koji su pak podvrgnuti brojnim utjecajima iznutra i izvana. Stoga se, kada god govorimo o religioznim sa-

držajima, krećemo u svijetu slika koje ukazuju na nešto nepogrešivo. Ne znamo u kojoj su mjeri te slike, metafore i koncepcije čiste ili nejasne s obzirom na njihov transcendentalni objekt. Kažemo li, primjerice, "Bog", tada dajemo izraz slici ili verbalnoj koncepciji koja je prošla mnoge primjene tijekom vremena. Međutim, nismo sposobni sa sigurnošću kazati – izuzev na temelju vjere – utječu li te promjene samo na slike i koncepcije, ili na sâmo Neizrecivo. Naposljetku, možemo zamisliti Boga kao vječno strujanje životne energije koja neprestano mijenja oblik jednako lako kao što ga možemo zamisliti kao vječno nepokretnu, nepromjenjivu bît. Naš je razum siguran samo u jedno: on manipulira slikama i idejama koje ovise o ljudskoj mašti, temporalnim i lokalnim uvjetima koji su se, stoga, mijenjali nebrojeno puta tijekom svoje duge povijesti. Nema dvojbe da iza tih slika postoji nešto što nadilazi svijest i djeluje na način da iskazi ne variraju beskrajno i kaotično, nego se očito svi odnose na nekoliko temeljnih načela ili arhetipova. Kao takvi, oni su nespoznatljivi, poput same psihe ili materije. Sve što možemo učiniti jest na temelju njih konstruirati modele za koje znamo da su neprikladni, što predstavlja činjenicu koju uvijek iznova potvrđuju svi religiozni iskazi.

Ako se, stoga, u onome što slijedi budem bavio "metafizičkim" objektima, posve sam svjestan da ću se kretati u svijetu slika i da niti jedna moja misao neće ni dotaknuti bît Nespoznatljivog. Također sam i predobro svjestan ograničenja naše sposobnosti koncipiranja – da i ne spominjem nemoć i siromaštvo jezika – stoga ne mislim da, u načelu, moja opažanja znače nešto više od onoga što primitivan čovjek misli kada zamišlja svoga boga kao jelena ili zmiju.

No, premda se čitav svijet religioznih ideja sastoji od antropomorfnih slika koje nikada ne bi izdržale racionalnu kritiku, ne bismo smjeli zaboraviti da se one temelje na numinoznim arhetipovima, tj. na emocionalnoj bazi koju razum ne može opovrgnuti. Posrijedi su psihičke činjenice koje logika može previdjeti, ali ne i eliminirati. S time u vezi, Tertulijan se već pozvao, posve opravdano, na svjedočanstvo duše. U svome djelu *De testimonio animae* on kaže:

> *Ta svjedočanstva duše jednostavna su kao i istinita, složena kao i jednostavna, jednostavna kao i složena, prirodna kao i jednostavna, božanska kao i prirodna. Mišljenja sam da se nikome tko promišlja veličajnost Prirode, odakle proizlazi vjerodostojnost duše, ona ne mogu činiti budalastima i smiješnima. Što je dopušteno gospodarici, zadatak je učenika. Priroda je gospodarica, a duša učenik. Što jedna podučava ili druga nauči dano im je od Boga koji je, uistinu, Gospodar i gospodarici samoj. Što je god duša kadra zamisliti o svome prvom učitelju, o tome ti je moguće prosuđivati iz duše koja je u tebi. Osjećaj ono što te tjera da osjećaš, razmišljaj o onome što je u pretkazanjima tvoj prorok; u znakovima tvoj augur; u događajima koji će te zadesiti tvoj vidovnjak. Čudo je da, budući dana od Boga, ona može ljudima biti vodič! Jednako je čudno da poznaje Onoga od kojega je dana!*[1]

Pošao bih još dalje i kazao kako su iskazi sadržani u Svetom pismu također iskazi duše, čak i uz rizik da mi se zamjeri na psihologizmu. Iskazi svjesnoga uma lako mogu biti zamagljivanja i opsjene, laži ili proizvoljne tvorevine, no to nipošto ne vrijedi za iskaze duše. Oni uvijek nadila-

ze um, budući da upućuju na zbiljnosti i nadilaze svijest. Ti *entia* predstavljaju arhetipove kolektivnog nesvjesnog i prethode idejnim kompleksima u obliku mitoloških motiva. Ideje te vrste nisu izmišljene, nego ulaze u polje unutarnje percepcije kao gotovi proizvodi, primjerice u snovima. Oni su spontani fenomeni, nepodložni našoj volji, stoga je opravdano pripisivati im stanovitu autonomiju. Oni nisu samo objekti, nego i subjekti s vlastitim zakonima. Sa stajališta svijesti, mogli bismo ih, naravno, opisati kao objekte, pa čak i donekle objasniti, upravo kao što možemo donekle opisati i objasniti živo ljudsko biće. No, tada nam valja zanemariti njihovu autonomiju. Uzimajući to u obzir, prisiljeni smo tretirati ih kao subjekte, drugim riječima moramo prihvatiti da posjeduju spontanost i svrhovitost, ili svojevrsnu svijest i slobodnu volju. Promatramo njihovo ponašanje i razmatramo njihove iskaze. To dvojno stajalište koje smo prisiljeni usvojiti spram svakog relativno neovisnoga organizma ima, naravno, dvojak rezultat. S jedne strane, ono mi govori što ja činim objektu, a s druge što objekt čini (moguće meni). Očito je da će taj neizbježan dualizam stvoriti stanovitu zbrku u umovima mojih čitatelja, osobito stoga što ćemo se u onome što slijedi baviti arhetipom Božanstva.

Nađe li se koji od mojih čitatelja u kušnji da pridoda apologetsko "samo" slikama Boga kakve mi zamišljamo, smjesta će se sučeliti s iskustvom koje pokazuje izvanrednu i nedvojbenu numinoznost tih slika. Učinkovitost (*mana*) tih slika tolika je da one ne izazivaju samo osjećaj za *Ens realissimum*,* nego su sposobne uvjeriti da ga doi-

* (lat.) Najzbiljskije biće. – Nap. prev.

sta izražavaju i uspostavljaju kao činjenicu. To raspravu dodatno otežava, možda i posve onemogućava. Ustvari, nemoguće je nekome demonstrirati Božju zbiljnost, izuzev posredstvom slika koje su se spontano iznjedrile ili sanktificirale kroz predaju, i čiju psihičku narav i učinkovitost prostodušan čovjek nikada nije odvajao od njihova nespoznatljivog metafizičkog ishodišta. On odmah izjednačava učinkovitu sliku s transcendentalnim X-om na koji slika upućuje. Opravdanost toga postupka čini se razvidnom, te se ne smatra problemom toliko dugo dok se iskazi religije ne počnu ozbiljno propitkivati. No, ukaže li se prigoda za kritiku, valja upamtiti da su slika i iskaz psihički procesi različiti od njihova transcendentalnog objekta. One ga ne određuju, nego tek na nj upućuju. U kraljevstvu psihičkih procesa kriticizam i diskusija nisu samo dopustivi, nego i neizbježni.

U onome što slijedi usudit ću se na upravo takvu raspravu, na takvo “pomirenje” stanovitih religijskih predaja i ideja. Budući da ću se baviti numinoznim čimbenicima, pred izazovom se ne nalaze samo moji osjećaji, nego i moj intelekt. Ne mogu, stoga, zauzeti hladno i objektivno gledište, nego svojoj emocionalnoj subjektivnosti moram dopustiti da govori, želim li opisati što osjećam kada čitam određene biblijske knjige, ili kada se prisjećam svojih dojmova vezanih uz nauk vjere. Ne pišem kao bibličar (što i nisam), nego kao laik i liječnik koji je imao čast zaroniti duboko u psihički život mnogih ljudi. Ono što izražavam predstavlja ponajprije moje osobno gledište, no isto sam tako uvjeren da govorim u ime mnogih koji su imali slična iskustva.

Odgovor Jobu

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Uvod

Knjiga o Jobu predstavlja prekretnicu u dugoj povijesti božanske drame. U doba kada je knjiga pisana već su postojala mnoga svjedočanstva koja su davala proturječnu sliku Jahvea – sliku Boga koji nije znao za umjerenost emocija i koji je patio upravo od takvoga nedostatka mjere. On sâm je priznao da su ga izjedali gnjev i ljubomora te da mu je ta spoznaja bila bolna. U njemu je pronicavost bila združena s tupošću, nježnost s okrutnošću, kreativna moć s uništavalačkom. Sve je bilo ondje, a niti jedna od tih osobina nije predstavljala prepreku za drugu. Takvo je stanje zamislivo bilo u slučaju nepostojanja misleće svijesti, ili kada je sposobnost razmišljanja tek mlaka i više ili manje slučajna pojava. Takvo se stanje može opisati samo kao *amoralno*.

Kako su starozavjetni ljudi osjećali prema svome Bogu poznato nam je iz biblijskoga svjedočanstva. No, ovdje se ne bavim time, nego načinom na koji se moderan čovjek kršćanske provenijencije sučeljava s božanskom tamom koja se otkriva u *Knjizi o Jobu*, te kakav učinak ona ima na njega. Ne kanim ovdje iznositi hladnu i sterilnu egzegezu koja pokušava biti pravedna spram svake pojedinosti, nego čisto subjektivnu reakciju. Nadam se da ću tako govoriti u ime mnogih koji osjećaju jednako kao ja, i izraziti osjećaj strave koji spektakl sirova božanskog divljaštva izaziva u nama. Čak i ako u Božanstvu ima patnje i unu-

tarnjega razdora, oni su do te mjere nepromišljeni i moralno jalovi da u nama ne pobuđuju baš nikakvo suosjećanje ili razumijevanje. Doista, oni su izvori jednako nepromišljenoga izljeva afekta i tinjajuće gorčine koja bi se mogla usporediti s gnojnom ranom. Upravo kao što postoji tajna veza između rane i oružja, tako i afekt odgovara nasilnosti čina kojeg je prouzročio.

Knjiga o Jobu predstavlja paradigmu stanovitoga Božjeg iskustva koje je danas od osobitoga značaja za nas. Ta iskustva dolaze iznutra i izvana te ih je beskorisno tumačiti racionalno, umanjujući ih tako apotropejskim sredstvima. Mnogo je bolje prihvatiti afekt i podvrgnuti se njegovu nasilju nego ga pokušavati izbjeći svakovrsnim intelektualnim trikovima i emotivnim vrijednosnim sudovima. Premda ustupajući mjesto afektu čovjek oponaša bezuman čin koji ga je izazvao, postajući kriv za istu pogrešku, upravo je svrha nasilja prodrijeti u čovjekovu srž i podvrgnuti ga svome djelovanju. Ono mora izvršiti utjecaj, u protivnome čovjek neće osjetiti njegov pun učinak. No, čovjek bi trebao znati, ili bi trebao naučiti ono što je na nj izvršilo utjecaj, jer će sljepoću nasilja i afekta tako transformirati u znanje.

Stoga ću u onome što slijedi neustrašivo i okrutno izraziti svoj afekt i na nepravdu odgovoriti nepravdom, kako bih shvatio zašto je Job bio ranjen i kakve je to posljedice imalo za Jahvu i čovjeka.

A Job odgovori Jahvi i reče:
Odveć sam malen: što da odgovorim?
Rukom ću svoja zatisnuti usta.
Riječ rekoh – neću više započeti;
rekoh dvije – al neću nastaviti.[2]

Doista, u neposrednoj prisutnosti neopisive stvaralačke moći, to je jedini mogući odgovor za svjedoka kojemu svaki ud drhti u stravi od gotovo posvemašnjega uništenja. Što bi drugo mogao odgovoriti napola satrt ljudski crv koji se koprca u prašini? Unatoč svojoj žalosnoj malenkosti i slabosti, taj čovjek zna da je suočen s nadljudskim bićem koje je najlakše izazvati na osobnoj razini. On također zna da je mnogo bolje uzdržati se od promišljanja o moralu i ne spominjati stanovite moralne imperative koji bi, naposljetku, morali vrijediti za Boga.

Jahvina "pravda" se slavi, stoga je za pretpostaviti da bi Job svoje pritužbe i prosvjede mogao iznijeti pred njega kao pravednoga suca. No, on dvoji o toj mogućnosti. "Kako da pred Bogom čovjek ima pravo?"[3] "A kad bi se na zov moj i odazvao, vjerovao ne bih da on glas moj sluša."[4] "Ako je na pravdu, tko će njega na sud?"[5] On "bez razloga moje rane umnožava".[6] "Nevina i grešnika on dokončava."[7]

"I bič smrtni kad bi odjednom ubijô... ali on se ruga nevolji nevinih."[8] "Jer znadem", kaže Job Jahvi, "da me ti ne držiš nevinim".[9] "Kad bih i snijежnicom sebe ja isprao, kad bih i lugom ruke svoje umio, u veću bi me nečist opet gurnuo, i moje bi me se gnušale haljine!"[10] "Nije čovjek ko ja da se s njime pravdam, i na sud da idem s njim se parničiti."[11] Job želi Jahvi objasniti svoje stajalište, iznijeti svoju pritužbu, stoga mu kaže: "Znadeš dobro da sam nedužan i da ruci tvojoj izmaknut ne mogu."[12] "Zato, zborit moram sa Svesilnim, pred Bogom svoj razlog izložiti."[13] "Nade druge nemam već da pred njim svoje držanje opravdam."[14] "U svoje sam pravo uvjeren."[15] Jahve bi ga trebao pozvati preda se i objasniti mu svoj postupak, ili mu barem dopustiti neka izloži svoj slučaj. Pravilno ocijenivši nesrazmjer između čovjeka i Boga, Job pita: "Zašto strahom mučiš list vjetrom progonjen, zašto se na suhu obaraš slamčicu?"[16] Bog mu je učinio zlo, ali pravde nema.[17] Bog mu "pravdu krati".[18] "Nedužnost svoju do zadnjeg daha branim. Pravde svoje ja se držim, ne puštam je."[19] Jobov drug, Elihu iz Buza, ne vjeruje u Jahvinu nepravdu. "Odista, Bog zla nikada ne čini, niti Svesilni kad izvrće pravo."[20] Nelogično je da svoje mišljenje temelji na Božjoj *moći*: "Onog koji kaže kralju: 'Nitkove!' a odličniku govori: 'Zlikovče!'"[21] "Koji nije spram knezovima pristran, i jednak mu je ubog i moćnik."[22] Ali Job ostaje nepoljuljane vjere, izrekavši važnu istinu: "Odsad na nebu imam ja svjedoka, u visini gore moj stoji branitelj. Moja vika moj je odvjetnik kod Boga dok se ispred njega suze moje liju: o da me obrani u parbi mojoj s Bogom ko što smrtnik brani svojega bližnjega."[23] I još: "Ja znadem dobro: moj Izbavitelj živi i posljednji će on nad zemljom ustati."[24]

Te riječi jasno pokazuju da Job, unatoč svojim sumnjama u to može li čovjek biti pravedan pred Bogom, ipak teško napušta ideju o susretu s Bogom po pitanju pravde i, posljedično, morala. Jer, unatoč svemu, on ne može napustiti vjeru u božansku pravednost i teško prihvaća spoznaju da božanska proizvoljnost krši zakon. S druge strane, on mora priznati da mu je zlo i nepravdu učinio sâm Jahve. Job ne može poreći da se usprotivio Bogu koji uopće ne haje za moral, niti ga obvezuje bilo koji oblik etike. Jobova je veličina možda upravo u tome da suočavanje s tim problemom ne ruši njegovu vjeru u Božje jedinstvo. On jasno uviđa da je Bog unutar sebe rastrgan – u tolikoj mjeri da je on, Job, posve uvjeren kako će u Bogu pronaći pomagača, “odvjetnika” protiv Boga. Koliko je uvjeren u zlo u Jahvi, toliko je uvjeren i u dobro u njemu. Ne možemo očekivati da će ljudsko biće koje nam čini zlo istodobno biti i naš dobročinitelj. No, Jahve nije ljudsko biće: on je ujedno i progonitelj i pomagač, a oba su njegova aspekta jednako stvarna. Jahve nije podijeljen, nego je on *antinomija* – ukupnost unutarnjih suprotnosti – što predstavlja nužan uvjet za njegov veličajan dinamizam, njegovo sveznanje i svemoć. Zbog te spoznaje Job je ustrajan u svojoj nakani da “pred Bogom svoj razlog izloži”, tj. da mu pojasni svoje stajalište, jer je, neovisno o njegovu gnjevu, Jahve istodobno i čovjekov odvjetnik protiv sebe samoga, kada čovjek preda nj iznosi svoju pritužbu.

No, Jobova spoznaja ne predstavlja jedinstven primjer Jahvine amoralnosti. Njegova neuračunljivost i rušilački izljevi gnjeva poznati su od pamtivijeka. Jahve se pokazao ljubomornim braniteljem morala, osobito osjetljivim na pravdu. Stoga je oduvijek bio slavljen kao “pravedan”, što

mu je, čini se, bilo veoma važno. Zahvaljujući toj okolnosti, ili prije osobitosti, Jahve je imao *osobnost* koja se od one kakva arhajskoga kralja razlikovala tek po razmjeru. Njegova ljubomorna i zapaljiva narav, sumnjičavo zavirivanje u nevjerna srca ljudi i istraživanje njihovih najdubljih tajni, iznudili su osoban odnos između njega i čovjeka, koji nije imao druge nego osjetiti se osobno pozvanim od Boga. Bila je to temeljna razlika između Jahvea i oca svevladara Zeusa koji je dobroćudno i pomalo rezervirano dopustio univerzumu da živi po svome, kažnjavajući samo poremećene. Zeus nije moralizirao, nego je vladao posve instinktivno. *Od* ljudskih je bića zahtijevao samo dužno prinošenje žrtvi. Nije želio imati ništa *sa* ljudskim bićima jer za njih nije imao planova. Otac Zeus zasigurno predstavlja lik, ali ne i ličnost. S druge strane, Jahve je bio zainteresiran za čovjeka. Ljudska su bića za nj bila od prvorazredna značaja. Trebao ih je kao što su ona trebala njega, žurno i osobno. Zeus je mogao udarati gromovima i munjama, ali samo po beznadno rastrojenim pojedincima. On nije imao ništa protiv čovječanstva kao cjeline, no čovječanstvo ga i nije pretjerano zanimalo. Jahve se, međutim, mogao beskrajno uzrujati u pogledu čovjeka kao vrste i ljudi kao pojedinaca, ako se nisu ponašali prema njegovim željama ili očekivanjima, i ne razmišljajući da je u svojoj svesilnosti mogao lako stvoriti nešto bolje od "loše grnčarije".

S obzirom na tu snažnu osobnu povezanost s izabranim narodom, bilo je za očekivati da će ona iznjedriti formalni savez koji će se proširiti i na određene pojedince, primjerice na Davida. Prema *Psalmu* 89, Jahve je rekao Davidu sljedeće:

Njemu ću sačuvati dovijeka naklonost svoju
i Savez svoj vjeran.
...
neću povrijediti Saveza svojega
i neću poreći obećanja svoga.
Jednom se zakleh svetošću svojom:
Davida prevariti neću.[25]

Pa ipak, zbilo se da je on koji je tako ljubomorno bdio nad ispunjenjem zakona i ugovora prekršio vlastitu prisegu. Moderan čovjek sa svojom osjetljivom savješću toga bi trenutka vidio kako se pred njim otvara crn ponor, jer je najmanje što od Boga očekuje to da ovaj bude superiorniji smrtniku, u smislu da bude bolji, uzvišeniji, plemenitiji, a ne u smislu moralne protežnosti i nepouzdanosti koje ne prezaju niti od krivokletstva.

Naravno, arhajskoga boga ne bismo smjeli opterećivati zahtjevima moderne etike. Ljudi iz davnina vidjeli su stvari u posve drukčijem svjetlu. U njihovim je bogovima bilo apsolutno sve: prštali su od vrlina i poroka. Stoga ih se moglo kazniti, staviti u okove, obmanuti, okrenuti jedne protiv drugih a da pritom ne izgube obraz, barem ne zadugo. Božanska prevrtljivost bila je toliko uobičajena za čovjeka toga doba da se ovaj u tome pogledu nije pretjerano uznemiravao. S Jahveom je stvar bila drukčija, jer je on, na temelju osobne i moralne veze, na samome početku preuzeo značajnu ulogu u religijskom odnosu. U takvim okolnostima kršenje sporazuma nije predstavljalo samo osobnu, nego i moralnu povredu. To je vidljivo iz Davidova odgovora Jahvi:

Ta dokle ćeš, Jahve? Zar ćeš se uvijek skrivati?
Hoće li gnjev tvoj k'o oganj gorjeti?
Sjeti se kako je kratak život moj,
kako si ljude prolazne stvorio!
...
Gdje li je, Jahve, tvoja dobrota iskonska
kojom se Davidu zakle na vjernost svoju?[26]

Da su te riječi bile upućene ljudskome biću, one bi glasile otprilike ovako: "Za Boga, čovječe, saberi se i prestani biti takav bezuman divljak! Doista je groteskno tako se žestiti kada je djelomice tvoja krivica što sjeme koje si posijao neće proklijati. Nekada si bio prilično razuman i dobro brinuo o vrtu koji si zasadio, a koji sada gaziš."

Naravno, naš se sugovornik nikada ne bi usudio svaditi sa svojim svemogućim partnerom o tom kršenju sporazuma. On i predobro zna kakvu bi nevolju na se navukao kada bi *on* bio taj koji je prekršio sporazum. Budući da bi ga sve ostalo dovelo u smrtnu opasnost, on se mora uzdići na uzvišeniju razinu promišljanja. Na taj se način, a da to ni sâm ne zna i ne želi, pokazuje superiornijim svome božanskom partneru, kako u intelektualnom tako i u moralnom pogledu.

Jahve ne uviđa da mu se ugađa, jednako kao što ne razumije zašto ga stalno slave kao pravednog boga. Od svoga naroda uporno zahtijeva da ga slavi[27] i uzdiže na sve moguće načine, s očitom svrhom da po svaku cijenu ostane blagonaklon.

Karakter koji nam se tako otkriva odgovara ličnosti koja kroz svoj odnos s objektom samu sebe uvjerava da postoji. Takva ovisnost o objektu je apsolutna kada su-

bjekt ne posjeduje nikakvu sposobnost samopromišljanja, odnosno nema nikakav uvid u sebe. Kao da postoji samo na temelju činjenice da ima objekt koji ga uvjerava u njegovu zbiljnost. Da je Jahve, kao što bismo očekivali od razumna ljudskog bića, doista bio svjestan sebe, on bi barem okončao panegirike svojoj pravednosti. No, on je previše nesvjestan da bi bio moralan. Moralnost pretpostavlja svjesnost. Time ne mislim da je Jahve nesavršen ili zao, poput kakva gnostičkog demijurga. On je sve u svojoj ukupnosti, stoga je, među ostalim, i čista pravednost, kao i njezina čista suprotnost. Takvoga bismo ga trebali zamisliti želimo li oblikovati jedinstvenu sliku njegova karaktera. Valja nam samo imati na umu da je ono što smo ocrtali tek antropomorfna slika koju ne možemo niti lako vizualizirati. Iz načina na koji se božanska narav izražava uviđamo da pojedine osobine nisu u dovoljnoj mjeri međusobno povezane, posljedica čega je da se one rasipaju u međusobno proturječna djelovanja. Primjerice, Jahve žali što je stvorio ljudska bića, premda je u svome sveznanju morao znati što će se s njima dogoditi.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Budući da Sveznajući zaviruje u sva srca, a Jahvine oči "strijeljaju po svoj zemlji",[28] za sugovornika iz 89. *Psalma* je i bolje da nije previše svjestan neznatne moralne superiornosti nad mnogo nesvjesnijim Bogom. Bolje mu je ostati u mraku, jer Jahve nije sklon kritičkoj misli koja u svakom slučaju umanjuje poštovanje koje mu se nužno mora iskazivati. Ma koliko svemir grmio od njegove moći, temelj njegova postojanja je proporcionalno klimav, jer zahtijeva svjesno promišljanje kako bi to postojanje bilo zbiljsko. Postojanje je zbiljsko samo kada ga je netko svjestan. Upravo stoga Stvoritelj treba svjesnoga čovjeka, premda bi ga zbog vlastite posvemašnje nesvjesnosti želio spriječiti da postane svjestan. To je također razlog zbog kojeg je Jahvi potrebno povlađivanje male skupine ljudi. Možemo zamisliti što bi se dogodilo da ta skupina odjednom odluči zaustaviti aplauz: izljev slijepog, rušilačkog gnjeva, a potom povlačenje u groznu samoću i muku nepostojanja, nakon čega bi uslijedilo postupno buđenje neizrecive žudnje za nečim što bi ga učinilo svjesnim sebe. Vjerojatno iz toga razloga sve uzvišene stvari, čak i čovjek prije nego što postane kanal, imaju dirljivu, magičnu ljepotu, jer je na svome početku "svaka stvar od svoje vrste" najdragocjeni-

ja, najpoželjnija, najnježnija stvar na svijetu, budući da je ona misao bezgranične ljubavi i dobrote Stvoritelja.

S obzirom na nedvojbenu grozotu božanskoga gnjeva, i u doba kada su ljudi dobro znali što znači "Strah Božji", bilo je za očekivati da će čovjekova neznatna prednost ostati nesvjesna. Jahvu kojemu su, među ostalim, nedostajali i biografski prethodnici (njegova izvorna veza s Elohimom odavno je pala u zaborav), njegova je moćna osobnost uzdigla iznad svih nežidovskih numina i imunizirala ga protiv utjecaja koji je tijekom nekoliko stoljeća potkopavao autoritet poganskih bogova. Upravo su pojedinosti njihovih mitoloških biografija postale njihovim neprijateljima, jer je uz svoju rastuću sposobnost rasuđivanja čovjek te pripovijesti počeo smatrati sve nerazumljivijima i nećudorednima. Međutim, Jahve nije imao ni podrijetla ni prošlosti, izuzev svoga stvaranja svijeta, čime je započela sva povijest, te svoga odnosa s onim dijelom čovječanstva čijega je praoca Adama načinio na sliku svoju kao Anthroposa, prvobitnoga čovjeka, što je predstavljalo osobit čin stvaranja. Jer, možemo tek pretpostaviti da su i druga ljudska bića koja su također postojala u to doba bila najprije oblikovana na grnčarskom kotaču, zajedno s raznim vrstama zvijeri i stoke – naime, ona ljudska bića među kojima su Kajin i Šet izabrali svoje žene. Ako je tko nesklon toj zamisli, jedina mogućnost koja preostaje još je skandaloznija, naime da su se ženili svojim sestrama (za što u tekstu nema dokaza), kao što je naslutio filozof Karl Lamprecht još krajem 19. stoljeća.

Osobita providnost koja je izdvojila Židove iz božanskim pečatom obilježenoga dijela čovječanstva, učinila je taj narod "izabranim", opteretivši ga na samome početku

teškim jarmom. Kao što se obično događa s takvim teretom, Židovi su ga posve razumljivo pokušali izbjeći na sve moguće načine. Budući da je narod koristio svaku priliku za bijeg, a Jahve je smatrao ključnim definitivno vezati taj nezamjenjiv predmet (koji je učinio “bogolikim” upravo za tu svrhu) uza se, predložio je patrijarhu Noi sklapanje sporazuma između sebe s jedne strane, i Noe, njegove djece i svih njihovih životinja, pripitomljenih i divljih, s druge strane – sporazuma koji je objema stranama obećavao koristi. Kako bi osnažio taj ugovor i očuvao ga svježim u sjećanju, uveo je dugu kao zalog saveza. Nije bilo lako odoljeti kušnji da takvu nakupinu oblaka iskoristi za pokusni potop, stoga je bila dobra ideja povezati je sa znakom koji će pravodobno upozoriti na moguću katastrofu.

Unatoč tim mjerama opreza, savez se raspao s Davidom, u događaju o kojemu postoji pismeno svjedočanstvo i koji je rastužio nemali broj pobožnih što su, pročitavši ga, počeli intenzivnije razmišljati. Gorljivo čitajući *Psalme*, promišljeniji ljudi nisu bili sposobni “probaviti” 89. *Psalam*. Kako bilo, kobnu posljedicu kršenja saveza nije bilo moguće spriječiti.[29] Povijesno je moguće da su ta razmatranja utjecala na autora *Knjige o Jobu*.

Knjiga o Jobu postavlja toga pobožna i čestita čovjeka, kojega je Gospodin tako teško unesrećio, na jarko osvijetljenu pozornicu gdje svoj slučaj predstavlja očima i ušima svijeta. Zapanjujuće je s kojom lakoćom, upravo bezumno, Jahve podliježe utjecaju jednoga od svojih sinova, *sumnjajućoj misli*,[30] postavši nesiguran u Jobovu vjernost. Zbog svoje osjetljivosti i nepovjerljivosti sama mogućnost sumnje bila je dostatna da ga razgnjevi i potakne onu osobitu dvoličnost koju je već iskazao u edenskom vrtu, kada

je prvim roditeljima pokazao stablo spoznaje dobra i zla, istodobno im zabranivši da sa njega jedu. Na taj je način ubrzao Pad, koji očito nikada nije planirao. Slično tome, njegov vjerni sluga Job bio je podvrgnut okrutnoj moralnoj kušnji, posve bezrazložno i bez ikakve svrhe, premda je Jahve bio uvjeren u Jobovu vjernost i postojanost, a mogao se, dapače, u to uvjeriti i izvan svake sumnje da se samo utekao vlastitu sveznanju. Zašto je onda uopće nametnuta kušnja nemoćnom stvoru i zašto oklada bez uloga s bezobzirnim klevetnikom? Doista, lakoća s kojom Jahve prepušta svoga vjernog slugu zloduhu i bez ustručavanja ili milosti ga pušta da padne u ponor tjelesnih i moralnih patnji nipošto ne predstavlja prosvjetljujuć postupak. S ljudskoga stajališta, Jahvino je ponašanje toliko gnusno da se moramo zapitati ne postoji li možda iza svega neki skriven motiv. Ima li Jahve neki skriven otpor spram Joba? To bi objasnilo njegovo popuštanje Sotoni. No, što ima čovjek, a da Bog to nema? Zbog svoje malenkosti, neznatnosti i nemoći u odnosu na Svesilnoga, on ima, kao što smo već napomenuli, nešto razvijeniju svijest temeljenu na promišljanju o sebi samome. Kako bi preživio, on uvijek mora imati na umu svoju nemoć. Bog nema potrebe za takvim samopropitkivanjem, budući da za nj ne postoji nepremostiva prepreka koja bi ga prisilila na oklijevanje i promišljanje sebe samoga. Je li se u Bogu javila misao o tome da je svjetlo u čovjeku neusporedivo manje, ali koncentriranije od svjetla Jahvina? Takva ljubomora mogla bi objasniti njegovo ponašanje. Bilo bi posve shvatljivo da je takvo neočekivano skretanje od definicije pukoga "stvorenja" izazvalo njegove božanske sumnje. Ljudska su se bića prečesto ponašala protivno pravilima. Čak i njegov

pouzdani sluga Job mogao je nešto skrivati u rukavu. ... Odatle Jahvina iznenađujuća spremnost da, unatoč vlastitoj prosudbi, poklekne pred Sotoninim klevetama.

Job je smjesta bio lišen svojih stada, sluge su mu bile poklane, sinovi i kćeri pobijeni pijavicom, a on sâm bio je pogođen bolešću i doveden na rub smrti. Kako bi ga se posve lišilo spokoja, njegova žena i stari drug okrenuli su se protiv njega, svi redom govoreći pogrešne stvari. Njegova opravdana pritužba nije naišla na odjek kod suca toliko slavljenog zbog svoje pravednosti. Jobovo je pravo odbijeno kako ništa ne bi ometalo Sotoninu igru.

Valja imati na umu da se ovdje zlodjela brzo izmjenjuju: pljačka, ubojstvo, umišljajno nanošenje tjelesne ozljede i uskraćivanje pravednoga suđenja. To dodatno pogoršava činjenica da Jahve ne pokazuje nikakvu milost ili suosjećanje, nego samo bezobzirnost i okrutnost. Nesvjesnost ga ne opravdava, budući da je očito prekršio barem tri od deset zapovijedi koje je dao na brdu Sinaj.

Jobovi drugovi čine sve kako bi produbili njegove moralne patnje – umjesto da onome kojeg je Bog perfidno napustio pruže svoju toplu podršku, oni i odviše ljudski – što će reći na najgluplji mogući način – moraliziraju i "snužđuju mu lice". Tako mu uskraćuju čak i posljednju utjehu ljudske suosjećajnosti i razumijevanja, stoga se ne možemo oteti dojmu da je posrijedi opća zavjera.

Nije posve jasno zašto su Jobove muke i božanska oklada iznenada prekinute. Besmislena se patnja mogla nastaviti sve do Jobove smrti. Međutim, valja nam obratiti pozornost na pozadinu zbivanja. Naime, moguće je da je iz te pozadine izronilo nešto kao kompenzacija za Jobove nezaslužene jade – nešto spram čega Jahve, čak i da je za to

znao, nije mogao ostati ravnodušan. Bez Jahvina znanja i protivno njegovim nakanama, izmučeni, premda nedužni Job tiho se uzdignuo do vrhunske spoznaje Boga koju ni Bog sâm o sebi nije posjedovao. Da se Jahve utekao svome sveznanju, Job ne bi stekao tu prednost. Dapače, mnogo se toga također ne bi zbilo.

Job uviđa Božju unutarnju antinomiju, i u svjetlu toga otkrića njegovo znanje doseže božansku numinoznost. Mogli bismo pretpostaviti da mogućnost za to leži u čovjekovoj "bogolikosti" koju nipošto ne smijemo tražiti u ljudskoj morfologiji. Sâm Jahve spriječio je taj prijestup zabranivši pravljenje slika. Ustrajan u iznošenju svoga slučaja pred Boga i bez ikakve nade da će biti saslušan, Job je čvrsto ostao pri svome stvorivši tako upravo onu prepreku koja je prinudila Boga da razotkrije svoju istinsku prirodu. U tome dramatičnom klimaksu Jahve naglo prekida svoju okrutnu igru mačke i miša. No, ako je tko očekivao da će se njegov gnjev sada okrenuti protiv klevetnika, grdno se razočarao. Jahve i ne pomišlja na to da svoga odmetnutog sina pozove neka položi račun, niti mu pada na pamet da objašnjenjem svojih postupaka Jobu pruži barem moralnu zadovoljštinu. Umjesto toga, jezdeći na olujama i gromovima svoje svemoći, on se prezrivo obraća ljudskome crvu riječima:

> *Tko je taj koji riječima bezumnim*
> *zamračuje božanski promisao*?[31]

U svjetlu navedenih Jahvinih riječi moramo se zapitati: *Tko* zamračuje *koji* promisao? Jedino što je ovdje mračno jest razlog zbog kojeg se Jahve okladio sa Sotonom. Job

nipošto nije taj koji je nešto pomutio, a ponajmanje promisao, jer tome nema ni spomena u onome što slijedi. Koliko možemo vidjeti, oklada ne sadrži nikakav "promisao", osim ako sâm Jahve nije ponukao Sotonu u cilju uzdizanja Joba. Naravno, sve je to moralo biti predviđeno u sveznanju, te se riječ "promisao" možda odnosi na vječno i apsolutno znanje. Ako je tome tako, Jahvino se ponašanje čini još nelogičnijim i posve neshvatljivim, budući da je o tome mogao prosvijetliti Joba, što bi naposljetku bilo pravedno i pravično. Takav scenarij stoga držim nevjerojatnim.

Čije su riječi bezumne? Pretpostavljam da Jahve ne misli na riječi Jobovih drugova, nego kori Joba. No, u čemu je Jobova krivnja? Jedino za što ga se moglo kriviti je njegov nepopravljiv optimizam i vjera u božansku pravdu. U tome je pogriješio, što dokazuju i Jahvine riječi. Bog ne želi biti pravedan; on se tek razbacuje silom. Job to nikako nije mogao prihvatiti, jer je Boga držao moralnim bićem. Nikada nije sumnjao u Božju silu, ali se s druge strane nadao i milosti. Međutim, već je ispravio svoju pogrešku ustanovivši Božju proturječnost, čime je ujedno prepoznao i Božju pravednost i dobrotu. Teško je, stoga, govoriti o nedostatku uvida.

Odgovor na Jahvin gnjev je, dakle, sljedeći: Jahve je taj koji zamračuje vlastiti promisao i koji ne posjeduje uvid. Obrušava se na Joba i krivi ga za vlastita zlodjela: čovjeku nije dopušteno o njemu imati mišljenje, a ponajmanje uvid koji ni sâm ne posjeduje. Sedamdeset jednim stihom on proglašava svoju stvaralačku moć ispaćenoj žrtvi koja sjedi u pepelu, grebe svoje rane krhotinama i puna joj je kapa nadljudskoga nasilja. Jobu odista nije potrebna daljnja prezentacija te moći. Jahve je u svome sveznanju mo-

gao znati koliko su neprimjereni bili njegovi pokušaji zastrašivanja u takvoj situaciji. Lako je mogao vidjeti da Job i dalje čvrsto vjeruje u njegovu svemoć te da u nju nikada nije posumnjao ili se poljuljao u svojoj odanosti. Sve u svemu, on je do te mjere neosjetljiv za Jobovu situaciju da ne možemo ne posumnjati u neki skriven motiv koji mu je važniji: Job je tek pozornica unutarnjega dijalektičkog procesa u samome Bogu. Iživljavanje na Jobu promašuje svaku svrhu i cilj, te je razvidno da je Bog zapravo posve zaokupljen sobom. Prenaglašavanje Božje svemoći i veličine nema nikakva smisla u odnosu na Joba, kojemu svakako nisu potrebna daljnja uvjeravanja, dok ono postaje razumljivo kada je posrijedi slušatelj koji *u njih sumnja*. Ta "sumnjajuća misao" je Sotona, koji se po završetku svoje opake meštrije vratio u očinska njedra kako bi ondje nastavio svoju podrivačku djelatnost. Jahve je morao uvidjeti da je Jobova odanost ostala nepoljuljana i da je Sotona izgubio okladu. Također je morao uvidjeti da je, prihvaćajući tu okladu, učinio sve što je bilo u njegovoj moći kako bi svoga vjernog slugu natjerao da poklekne, ne ustežući se čak ni od čitava niza zločina. Pa ipak, u njemu se ne začinje kajanje, a osobito ne moralni zazor, nego mračna misao koja propitkuje njegovu svemoć. Na to je osobito osjetljiv, jer "sila" je izvanredan argument. No, sveznanje zna da se silom ništa ne postiže. Spomenuta misao odnosi se, naravno, na veoma neugodnu činjenicu da se Jahve dao zbuniti od Sotone. Tu svoju slabost Jahve nije posve osvijestio, budući da prema Sotoni pokazuje izvanrednu snošljivost i obzirnost. Sotonina je spletka očito hotimice zanemarena na Jobovu štetu.

Srećom, dok su se zla nizala, Job je ustanovio da nitko nije spomenuo njegovo pravo. Nadalje, shvatio je da je potezanje toga pitanja u danom trenutku bilo posve izlišno, budući da Jahve, zaokupljen svojim poslovima, očito nije pokazivao ni najmanje zanimanje za njegov slučaj. Sotona je, takoreći, morao nestati iz priče, stoga je bilo najbolje baciti sumnju na Joba kao čovjeka podrivačkih ideja. Problem je tako prebačen na drugi kolosijek, a epizoda sa Sotonom zaboravljena i zakopana u nesvjesnom. Promatraču nije posve jasno zašto se predstava vrhunaravne sile uprizoruje za Joba, kada je ona dovoljno veličanstvena i dojmljiva da bi uvjerila i širu publiku, a povrh svega samoga Jahvea, u njegovu nenadvladivu moć. Ne znamo uviđa li Job da Jahve takvim ponašanjem vrši nasilje nad vlastitim sveznanjem, no njegova šutnja i pokornost ostavljaju brojne mogućnosti otvorenima. Job nema drugoga izbora nego povući svoj zahtjev za pravdom, stoga odgovara riječima navedenima na početku: “Rukom ću svoja zatisnuti usta.”

U njega nema ni traga mentalnoj rezervaciji – zapravo, njegov odgovor odstranjuje svaku sumnju u potpunu i bespogovornu pokornost božanskoj sili. I najsitničaviji tiranin bi s time bio zadovoljan i siguran da se njegov sluga – pa makar od samoga straha, ako ne zbog neupitne odanosti – neće još dugo usuditi ni pomisliti na nešto što se gospodaru ne bi svidjelo.

Veoma je čudno da Jahve takvo što ne zamjećuje. On je posve slijep za Joba i njegovu nevolju. Čini se kao da umjesto Joba ima drugoga neprijatelja, nekoga moćnijeg i vrednijeg izazova. To je očito iz njegova dvaput ponovljena poziva:

Bokove svoje opaši k'o junak:
ja ću te pitat', a ti me poući.[32]

Valjalo bi nam odabrati upravo groteskne primjere kako bismo ilustrirali nesrazmjer između dvaju protivnika. Jahve u Jobu vidi nešto što ne bismo pripisali čovjeku, nego Bogu, odnosno jednakost po moći, zbog čega je okupio cijelu svoju silnu mašineriju i paradirao njome pred neprijateljem. Jahve je Jobu pokazao svoju sumnjičavu stranu koja mu je odvratna jer je njegova i koja ga smjerno i kritički motri. On je se boji, jer jedino sučeljavanje s nečim zastrašujućim dopušta uvid u nečiju snagu, domišljatost, hrabrost, nepobjedivost, itd. Ali, kakve to sve ima veze s Jobom? Vrijedi li lavu plašiti miša?

Jahve nije zadovoljan pobjedom u prvoj rundi. Job je odavna nokautiran, dok veliki neprijatelj čiji duh lebdi nad ništavnim patnikom još stoji uspravno. Stoga Jahve ponovno diže svoju ruku:

Zar bi i moj sud pogaziti htio,
okrivio me da sebe opravdaš?
Zar ti mišica snagu Božju ima,
zar glasom grmjet' možeš poput njega?[33]

Premda nezaštićen, obespravljen i beznadno nemoćan, čovjek za Jahvu predstavlja opasnost toliko veliku da smatra kako se na nj valja obrušiti svim raspoloživim sredstvima. Ono što Jahvi smeta razvidno je iz izazova pred koji stavlja shrvanoga Joba:

Ponositoga pogledaj, slomi ga,
na mjestu satri svakoga zlikovca.
U zemlju sve njih zajedno zakopaj,
u mračnu ih pozatvaraj tamnicu.
Tada ću i ja tebi odat' hvalu
što si se svojom desnicom spasio.[34]

Job je izazvan poput kakva boga. No, u suvremenoj metafizici ne postoji *deuteros theos*, nijedan drugi bog osim Sotone, kojega Jahve sluša i koji na nj može utjecati. Samo mu on može staviti povez na oči, obmanuti ga i natjerati da teško oskvrne vlastiti kazneni zakon. Doista divljenja vrijedan protivnik, a s obzirom na blisko srodstvo, toliko kompromitirajući da ga se moralo najdiskretnije sakriti – do te mjere da ga je Bog sakrio u nesvjesnim predjelima svojih njedara. Umjesto njega, Bog je svoga jadnog slugu učinio baukom s kojim se morao boriti, u nadi da će izgonom strašnoga protivnika u "mračnu tamnicu" ostati nesvjestan.

Scenografiju toga zamišljenog dvoboja, dramaturgiju i dojmljivu izvedbu pretpovijesne menažerije ne bismo dovoljno objasnili pokušamo li ih svesti tek na negativan čimbenik Jahvina straha od osvješćivanja i spoznaje koju ono donosi. Za Jahvu sukob postaje akutan kao posljedica novoga čimbenika koji, međutim, nije skriven od sveznanja – premda u ovome slučaju postojeće znanje ne prati nikakav zaključak. Novi čimbenik je nešto što se do tada nije zbilo u povijesti svijeta, nečuvena činjenica da se smrtan čovjek – ne znajući i ne hoteći – svojim moralnim postupcima uzdigao iznad zvijezda na nebesima, te je s

takvoga položaja mogao promatrati Jahvina leđa, bezdani svijet “krhotina”.[35]

Zna li Job što je vidio? Ako zna, dovoljno je lukav i bistar da o tome šuti. No, njegove riječi govore poput tisuću knjiga:

Ja znadem, moć je tvoja bezgranična:
što god naumiš, to izvesti možeš.[36]

Uistinu, Jahve može sve i dopušta si sve ni ne trepćući, ostajući nesvjestan na čovjekov račun. Razbacuje se svojom strašnom silom i donosi zakone koji mu ne znače ni koliko crno ispod noktiju. Ubojstvo i pokolj za nj su trice, no katkada igra ulogu feudalnoga gospodara koji se velikodušno iskupljuje svome kmetu za pustošenje njegovih polja. “Izgubio si svoje sinove i kćeri? Ništa zato, dat ću ti nove i bolje.”

Job nastavlja (nedvojbeno pognute glave i drhtavoga glasa):

Tko je taj koji riječima bezumnim
zamračuje božanski promisao?
Govorah stoga, ali ne razumjeh,
o čudesima meni neshvatljivim.
O, poslušaj me, pusti me da zborim:
ja ću te pitat’, a ti me pouči.
Po čuvenju tek poznavah te dosad,
ali sada te oči moje vidješe.
Sve riječi svoje zato ja poričem
i kajem se u prahu i pepelu.[37]

Job lukavo preuzima Jahvine oštre riječi i baca se preda nj doista poput poraženoga protivnika. Premda se doimlju naivnima, Jobove se riječi mogu shvatiti i dvosmisleno. On je naučio lekciju i iskusio "divne stvari" koje nije lako pojmiti. Jahvu je najprije poznavao "po čuvenju", ali sada je dobio uvid – koji nadmašuje Davidov – u njegovu zbilju – pouku koju valja upamtiti. Prije je bio naivan, te je vjerojatno Boga smatrao "dobrim", milostivim vladarom i pravednim sucem. Zamišljao je "savez" kao pravnu stvar, držeći da prema tome svaka ugovorna strana može zahtijevati ostvarenje svojih prava; da će Bog biti vjeran i odan, ili barem pravedan, te da će – sudeći prema Deset zapovijedi – držati do nekih etičkih vrednota ili se barem osjećati obveznim spram vlastita pravnog stajališta. No, Job je na svoje zaprepaštenje otkrio da Jahve nije čovjek, nego da je u nekim pogledima i manje od čovjeka, odnosno da je upravo ono što Jahve kaže o Levijatanu (krokodilu):

> *I na najviše on s visoka gleda,*
> *kralj je svakome, i najponosnijim*.[38]

Nesvjesno ima životinjsku narav. Poput svih starih bogova, Jahve svoj životinjski simbolizam nedvojbeno temelji na mnogo starijim egipatskim teriomorfnim bogovima, osobito na Horusu i njegovim četirima sinovima. Od četiri Jahvine životinje samo jedna ima ljudsko lice. To je vjerojatno Sotona, koji kumuje čovjeku kao duhovnom biću. Ezekielovo viđenje pripisuje tri četvrtine životinjske i jednu četvrtinu ljudske prirode životinjskome božanstvu, dok gornje božanstvo, ono na "prijestolju od safira", tek "nalikuje" čovjeku.[39] Taj simbolizam objašnjava Jahvino pona-

šanje koje je, s ljudskoga gledišta, posve neprihvatljivo. To je ponašanje nesvjesnoga bića kojemu se ne može suditi sa stajališta morala. Jahve je *fenomen*, a ne ljudsko biće.[40]

Takvo bismo značenje lako mogli pripisati Jobovim riječima. No, kako bilo, Jahve se naposljetku smirio. Terapeutska mjera bespogovornoga prihvaćanja još se jednom pokazala učinkovitom. Pa ipak, Jahve je još pomalo nervozan radi Jobovih prijatelja, jer “o njemu nisu pravo govorili”.[41] Smiješno je da se njegov kompleks sumnje proteže na tu konzervativnu i pomalo sitničavu stariju gospodu, kao da je njihovo mišljenje bilo od velika značaja. Ali činjenica da ljudi uopće misle, osobito o njemu, izluđivala ga je i želio je tome nekako stati na kraj. Bilo je to previše nalik onome čime ga je njegov sin razmetni uvijek trovao, udarajući ga tako u najbolniju točku. Bezbroj je puta već gorko zažalio zbog svojih nepromišljenih izljeva gnjeva!

Ne možemo se oteti dojmu da se Sveznanje polako primiče spoznaji, te da mu prijeti uvid koji sa sobom nosi opasnost od samouništenja. Srećom, Jobova posljednja izjava sročena je tako da sa stanovitom sigurnošću možemo pretpostaviti da je stvar konačno riješena.

Međutim, kao kor te velike tragedije koja do danas nije izgubila na vitalnosti, mi nismo posve spremni donijeti takav zaključak. Našemu modernom senzibilitetu nipošto nije očito da je Jobovom poniznošću pred veličanstvom božanske prisutnosti i njegovom mudrom šutnjom odgovoreno na zagonetku oklade s Bogom koju je zakuhao sotonski deran. Job nije dao nikakva odgovora, nego je tek prilagodio svoju reakciju. Time je pokazao zavidnu samodisciplinu, ali nije dao nedvosmislen odgovor.

Uzmimo ono što je najočitije – moralnu nepravdu koju je Job pretrpio. Je li čovjek toliko bezvrijedan u Božjim očima da mu se ne može nanijeti čak ni *tort moral*? To proturječi činjenici da je Jahve čovjeka želio i da mu je očito važno govore li ljudi o njemu "pravo" ili ne. Njemu je potrebna Jobova odanost, do te mjere da se ne libi ničega u provedbi svoje kušnje. Takav stav pripisuje čovjeku gotovo božanski značaj, jer što bi u čitavom svijetu nešto moglo značiti nekome tko ima sve? Jahvina podvojenost – s jedne se strane bezobzirno poigrava ljudskim životom i srećom, a s druge strane želi čovjeka za partnera – stavlja potonjega u nemoguć položaj. U jednome trenutku Jahve se ponaša iracionalno poput kataklizme, u drugome pak žudi biti voljen, čašćen, obožavan i slavljen kao pravedan. Žestoko reagira na svaku riječ koja sadrži makar natruhu kritike, dok sâm uopće ne haje za vlastiti moralni zakon kada se njegova djela tome zakonu protive.

Takvome se Bogu može pristupiti samo sa strahom i trepetom, i pokušati ga udobrovoljiti neprestanim hvalama i bespogovornom pokornošću. No, odnos povjerenja čini se posve nemogućim za naš moderan način razmišljanja. Od takvoga nesvjesnog boga prirode ne može se očekivati ni moralna zadovoljština. Pa ipak, Job je dobio svoju zadovoljštinu, vjerojatno i ne znajući, a tu nakanu Jahve nipošto nije imao, unatoč pjesnikovu nastojanju da stvari takvima prikaže. Jahvina je ceremonijalnost besmislena, no unatoč tome ona ima prilično transparentnu svrhu demonstriranja brutalne moći demijurga: "To sam ja, stvoritelj svih razularenih, nemilosrdnih sila Prirode koje se ne podvrgavaju nikakvim etičkim zakonima. I ja sam

amoralna sila Prirode, čisto fenomenalna ličnost koja ne vidi vlastita leđa."

Ta deklaracija za Joba predstavlja (ili bi barem mogla predstavljati) prvorazrednu moralnu zadovoljštinu, jer se njome čovjek, unatoč svojoj nemoći, postavlja za suca samome Bogu. Ne znamo je li Job došao do te spoznaje, no brojni komentari *Joba* koji su nastali u kasnijim razdobljima zanemarivali su činjenicu da Jahveom vlada svojevrsna Moira ili Dike, čineći ga upravo naivnim. Svatko može vidjeti kako je nepromišljeno uzdignuo Joba ponizivši ga. Time je na se navukao osudu i dao čovjeku moralnu zadovoljštinu za kojom *Knjiga o Jobu* tako bolno vapi.

Pjesnik ove drame pokazao je majstorsku diskreciju spustivši zastor upravo u trenutku kada njegov junak, padajući na koljena pred božanskim veličanstvom, odaje dubiozno priznanje demijurgovoj *apophasis megale* – njegovoj "velikoj deklaraciji" sebe samoga. Osim toga dojma, ništa drugo ne možemo izvući. Ulog je bio prevelik: kraljevstvu metafizike prijetio je strašan skandal posljedice kojega bi vjerojatno bile katastrofalne, a nitko nije imao spasonosnu formulu koja bi monoteističku ideju Boga mogla spasiti od propasti. Kritičko promišljanje jednoga Grka lako je moglo preuzeti taj novi biografski razvoj (što se doista i zbilo, premda mnogo kasnije) i iskoristiti ga na Jahvinu štetu, čime bi i Jahvu stigla sudbina grčkih bogova. No, relativizacija Boga bila je u to doba posve nezamisliva, a takvom je ostala i sljedeća dva tisućljeća.

Čovjekov nesvjesni um vidi ispravno čak i kada je svjesni um slijep i nemoćan. Drama se vječno konzumira: Jahvina dvojna priroda je razotkrivena, a netko ili nešto tu

je činjenicu uvidio i zabilježio. Takvo otkrivenje, svjesno ili ne, mora imati dalekosežne posljedice.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Prije nego što se pozabavimo daljnjim razvojem događaja, vratimo se u vrijeme nastanka *Knjige o Jobu*. Nažalost, ne može se točno utvrditi kada je ona napisana. Općenito se pretpostavlja da je bila pisana između 600. i 300. godine prije Krista, dakle ne mnogo prije *Mudrih izreka* (između 4. i 3. stoljeća prije Krista). U *Izrekama* se susrećemo sa simptomom grčkoga utjecaja koji je, pripišemo li mu raniji datum, dosegnuo židovsku kulturnu sferu preko Male Azije, a ukoliko je posrijedi kasniji datum, preko Aleksandrije. To je ideja Sofije, ili *Sapientiae Dei*, suvječne i više-manje hipostatičke pneume ženske prirode koja je postojala prije Stvaranja:

Jahve me stvori kao počelo svoga djela,
kao najraniji od svojih čina, u pradoba;
oblikovana sam još od vječnosti,
od iskona, prije nastanka zemlje.
Rodih se kad još nije bilo pradubina,
dok još nije bilo izvora obilnih voda.
...
kad je stvarao nebesa, bila sam nazočna
kad je povlačio krug na licu bezdana.
...
kad je postavljao moru njegove granice,
da mu se vode ne preliju preko obala,

kad je polagao temelje zemlji,
bila sam kraj njega, kao graditeljica,
bila u radosti, iz dana u dan,
igrajući pred njim sve vrijeme;
igrala sam po tlu njegove zemlje,
i moja su radost djeca čovjekova.[42]

Ta Sofija, koja već posjeduje stanovita bitna svojstva johanitskoga* Logosa, s jedne je strane usko povezana s

* Johaniti – sljedbenici Ivana Krstitelja. Isto i sabejci, odnosno mandejci kao red unutar sabejske sljedbe. Zovu se još i kršćanima sv. Ivana, a danas obitavaju na području južnoga Iraka, također u gradićima između Bagdada i Basre, te na jugozapadu Irana. Mandejci su gnostici (od ‘manda’ – spoznaja), a Ivana Krstitelja smatraju Hibil-Ziwom (Hibil-Ziwa), Spasiteljem koji je ušao u svijet tame i uništio zle duhove kako bi oslobodio vjernike prije kraja svijeta. Svoj nauk mandejci temelje na knjigama napisanima na aramejskom dijalektu koji se govorio u Babilonu, a datiraju iz 7. i 8. stoljeća poslije Krista. Te su knjige *Ginza Rba* (*Veliko Blago*), zbirka mitoloških, teoloških moralnih i narativnih traktata i misa za mrtve, *Qolasta*, knjiga himni, te *Drasha d Yahja* (*Knjiga Ivanova*, ili *Knjiga kraljeva.* Kraljevi su svjetlosna nebeska bića koja upravljaju čovječanstvom) koja sadrži poruku Ivana Krstitelja, kao i neke himne i fragmente nauka iz brojnih izvora. Mandejsko vrhovno biće je Alaha. On je upravljanje materijalnim – svijetom ne-zbilje – kao i njegovo stvaranje, povjerio namjesnicima (melki), duhovima moći i čistoće koji su postali kada je Svesilni izgovorio njihova imena. Od tih bića, ukupno tri stotine šezdeset, najvažnije je Mara d Rabutha (Gospodar Veličine), a biće u najizravnijem dodiru s ovim svijetom je Hibil-Ziwa. On je stvorio ovaj svijet, mračan i zemaljski, Ara d Tiwel (Arqa d Tibil), te svijet Svjetla, Mshuni Kushta. – Nap. prev.

hebrejskim Kokmah,* dok ga s druge strane toliko nadilazi da je sličnost s indijskom Shakti** nametljivo očita. U to je doba svakako postojala veza s Indijom (vladavina Ptolemejevića). Daljnji izvor je *Mudrost Isusa, sina Sirahova*, ili *Knjiga Sirahova*,*** napisana oko 200. godine prije Krista. U njoj Mudrost o sebi zbori sljedeće:

Izađoh iz usta Svevišnjeg
i pokrih zemlju kao magla.
Na visinama nebeskim razapeh šator svoj
i prijestol moj bî stup od oblaka.
Obiđoh sama krug nebeski
i prošetah se dubinama bezdana.
U vlasti su mojoj valovi morski, i sva zemlja,
i svi narodi i puci.[43]

Vrijedi podrobnije proučiti ovaj tekst. Mudrost opisuje sebe kao Logos, Riječ Božju ("Izađoh iz usta Svevišnjeg"). Kao Ruah****, duh Božji, ona je lebdjela nad vodama počela. Poput Boga, ona stoluje na nebesima. Kao kozmogonijska

* *Kokmah*, muška sfera, po kabalističkom Drvu života. Muška aktivna potencija, poznata i kao Otac. – Nap. prev.

** *Shakti* (hind.), božanska sila koja se manifestira kako bi uništila demone i obnovila ravnotežu. Svaki hinduistički bog ima svoju Shakti, a bez te energije nemaju moć. Shakti se također naziva i Devi ili mahadevi, što podrazumijeva njezine različite uloge kao Sati, Parvati, Durqa i Kali. Ona je božica-majka, izvor svega, univerzalni princip energije, moći i kreativnosti. – Nap. prev.

*** Također *Eklezijastik* ili *Crkvenica*. - Nap. prev.

**** *Ruah* (hebr.); duh Božji; dah koji prožima tijelo i duši udahnjuje život; uzdiže dušu bliže nebu; drži dušu budnom. – Nap. prev.

Pneuma, ona prožima nebo, zemlju i sve stvoreno. U gotovo svim svojim značajkama odgovara Logosu sv. Ivana. Uskoro ćemo vidjeti koliko je ta veza značajna s obzirom na njezin sadržaj.

Ona je ženski numen "metropole" *par excellence*, Jeruzalema – majčinskoga grada. Ona je ljubljena mati, odraz gradske poganske božice Ištar. To potvrđuje minuciozna usporedba Mudrosti s drvećem, poput cedra, palme, smrdljivke, masline, čempresa, itd. Sva su ta stabla od pradavnih vremena predstavljala simbole semitske majke-božice ljubavi. Sveto je drvo uvijek stajalo pokraj njezinih svetišta na uzvisinama. U Starome zavjetu hrastovi i smrdljivke predstavljaju proročka stabla. Bog ili anđeli navodno su se pojavljivali u krošnjama stabala ili pokraj njih. David se utekao dudovu proročanstvu.[44] Drvo je u Babilonu predstavljalo Tamuza, sina-ljubavnika, kao i Ozirisa, Adonisa, Atisa i Dioniza, bliskoistočne bogove koji su umrli mladi. Svi ti simbolički atributi pojavljuju se također u *Pjesmi nad pjesmama*, kao obilježja *zaručnika* i *zaručnice*. Vino, grožđe, vinova loza i vinograd u njoj imaju značajnu ulogu. Ljubljena se uspoređuje sa stablom jabuke; ona će sići s planina (kultna mjesta božice-majke), "iz lavljih spilja, s planina leopardskih";[45] njezina je utroba "vrt mogranja pun biranih plodova: nard i šafran, mirisna trska i cimet, sa svim stabljikama tamjanovim, smirna i aloj s najboljim mirisima".[46] Njezine su ruke "natopljene smirnom"[47] (podsjetimo se da je i Adonis bio rođen od mirte). Poput Duha Svetoga, Mudrost je dar izabranih, što je ideja koju je ponovno preuzela doktrina Parakleta[*].

[*] *Paraklet* (grč.), branitelj, tješitelj, pomagač, odvjetnik. – Nap. prev.

Pneumatička narav Sofijina, kao i njezino graditeljsko obilježje koje podsjeća na Mayu,* još jasnije izražava apokrifna *Knjiga mudrosti*. "Jer mudrost je duh čovjekoljubiv",[48] "dobrotvoran".[49] Po njoj "sve stvari djeluju", "u nje je duh razborit, svet".[50] Ona je "dah sile Božje," "čisti odvir slave Svemogućeg",[51] "odsjev vječne svjetlosti i zrcalo čisto djela Božjeg",[52] "prodire kroz sve duše, mudre čiste i najtanje... ona proniče i prožima sve svojom čistoćom".[53] Ona je "povjerenica znanja Božjeg" i "ljubi je gospodar svemira".[54] "Tko je na svijetu od nje veći umjetnik?"[55] Kao 'Duh Sveti', ona je "poslana s nebesa svetih i slavnog prijestolja".[56] Ona je, poput psihopompa, vodič k Bogu i osigurava besmrtnost. [57]

Knjiga mudrosti osjetljiva je na Božju pravdu te se, vjerojatno s pragmatičnom svrhom, usuđuje ploviti tik uz vjetar: "Jer pravednost je besmrtna. Ali bezbožnici dozivaju smrt i rukama i riječju."[58] Nepravični i bezbožnici, međutim, kažu:

Potlačimo ubogoga pravednika,
ne štedimo udovice,
ne poštujmo starca
ni sjedina od mnogih godina.
Nek' naša snaga bude zakon pravde,

* Doslovno značenje riječi *Maya* (hind.) je *iluzija*. Sve što je pridodano zbilji – svijet imenā i oblikā – jest Maya ili iluzija. Ona zamagljuje znanje o individualnom jastvu (*avidya*). *Hinduistička* mitologija opisuje Mayu u različitim kontekstima. Tako je, primjerice, Maya Shakti božanska moć koja potiče evoluciju postojećega svijeta. Maya je, nadalje, demon koji je graditelj demona i utemeljitelj magijskih vještina. – Nap. prev.

jer ono što je slabo nije ni za što.
Postavimo zasjedu pravedniku
jer nam smeta
i protivi se našem ponašanju...
On se hvasta posjedom spoznaje o Bogu
i naziva se sinom Gospodnjim.
On je ukor utjelovljeni našim mislima,
sama njegova pojava tišti našu dušu.
...
Pogledajmo jesu li istinite riječi njegove,
istražimo kakav će biti njegov svršetak.
...
Zato ga iskušajmo progonom i mukom
da istražimo blagost njegovu
i da prosudimo strpljivost njegovu.[59]

Gdje li smo maločas pročitali: "Nisi li zapazio slugu moga Joba? Njemu na zemlji nema ravna. Čovjek je to neporočan i pravedan: boji se Boga i kloni zla! On je još postojan u neporočnosti, pa si me uzalud izazvao da ga upropastim." "Bolja je mudrost nego jakost", kaže *Propovjednik*.[60]

Ovdje *Knjiga mudrosti* dira u samu srž, no nipošto nehotice i nesvjesno, nego iz mnogo dubljih razloga. Kako bismo to bolje shvatili, valja nam otkriti vezu između *Knjige o Jobu* i promjene Jahvina statusa koja se zbila otprilike u isto vrijeme, tj. njezinu vezu s pojavom Sofije. To nije pitanje literarne povijesti, nego utjecaja Jahvine sudbine na čovjeka. Iz drevnih zapisa poznato nam je da su akteri božanske drame Bog i njegov narod-zaručnik, muški *dynamis* nad čijom je vjernošću ljubomorno stražario. Osobit slučaj

predstavlja Job, čija je odanost bila podvrgnuta okrutnoj kušnji. Kao što sam već kazao, doista je zapanjujuće s kakvom je lakoćom Jahve popustio pred Sotoninim huškanjem. Da je Jahve doista vjerovao Jobu, bilo bi logično da je stao u njegovu obranu, razotkrio zlobnoga klevetnika i kaznio ga zbog blaćenja vjernoga sluge Božjeg. No, Jahve na to nije ni pomislio, čak ni nakon što se dokazala Jobova nedužnost. Ne nalazimo ni traga ljutnji ili prijekoru. Jahvino je prešutno odobravanje stoga nedvojbeno. Njegova spremnost da Joba, kao žrtvenoga jarca, preda u Sotonine ubilačke ruke zapravo je projekcija njegove vlastite prevrtljivosti. Ovdje nalazimo temelj za pretpostavku da je Jahve bio spreman olabaviti svoju bračnu vezu s Izraelom, premda je tu nakanu skrivao i od sebe samoga. Ta nejasna misao ponukala ga je da, uz Sotoninu pomoć, pronađe nevjernika, te je nepogrešivo izabrao najvjernijega i podvrgnuo ga okrutnoj kušnji. Jahve je postao nesiguran u vlastitu vjernost.

Otprilike u isto vrijeme, ili nešto kasnije, počela su govorkanja o onome što se dogodilo: Jahve se prisjetio ženskoga bića koje mu je bilo jednako drago kao i čovjeku, prijatelja i druga od početka svijeta, prvorođenoga od svih Božjih bića, savršeno čistoga odraza njegove slave, meštra kojega je ljubio više od kasnijih potomaka protoplasta, prvobitnoga čovjeka koji je bio tek sekundarni proizvod stvoren na njegovu sliku. Zacijelo je postojala neka mračna potreba koja je bila razlog te anamneze Sofije. Stvari naprosto više nisu mogle biti iste kao prije, "pravedni" Bog više nije mogao činiti nepravdu, "Sveznajući" se više nije mogao ponašati poput nesmotrena ljudskog bića. Samoodražavanje je postalo imperativ, a za to je bila potrebna

Mudrost. Jahve je morao postati svjestan svoga apsolutnog znanja, jer, ako Job spozna Boga, tada će i Bog morati spoznati sebe. Bilo je nedopustivo da se Jahvina dvojnost obznani i istodobno ostane skrivena od njega samoga. Spoznaja Boga utječe na samoga Boga. Činjenica da nije uspio poljuljati Joba promijenila je Jahvinu prirodu.

Na temelju naznaka iz Biblije i povijesti, pokušat ćemo rekonstruirati što se zbilo nakon te promjene. Valja nam se, stoga, vratiti u vrijeme Postanka i protoplasta prije Potopa. On, Adam, uz Stvoriteljevu je pomoć iz svoga rebra načinio Evu, svoj ženski pandan, jednako kao što je Stvoritelj načinio hermafroditskoga Adama iz *primae materiae*, a zajedno s njim i božanskim pečatom obilježen dio čovječanstva – izraelski narod – te ostale Adamove potomke.[61] Zanimljivo je da se prema istome klišeju zbilo da je Adamov prvorođenac, poput Sotone, bio zlotvor i ubojica pred Bogom, čime se nebeski prolog ponovio na zemlji. Lako je zaključiti da je to bio razlog zbog kojega je Jahve zaštitio Kajina posebnim znakom: ta on je bio vjerna preslika Sotone. Nigdje se ne spominje prototip ranopreminula Abela koji je Bogu bio draži od Kajina, poduzetna muža (kojega je umijećima nedvojbeno podučio jedan od Sotoninih anđela). Možda je taj prototip bio drugi sin Božji konzervativniji od Sotone, nesklon pustolovinama i mračnjaštvu, djetinjom ljubavlju vezan uz Oca, nesposoban za druge misli osim onih koje su Ocu ugodne, i koji je prebivao u unutarnjem krugu nebeskoga gospodarstva. To bi objasnilo zašto je njegov zemaljski pandan Abel tako "žurno izbavljen od zloće oko njega", da se poslužimo riječima *Knjige Mudrosti*,[*]

[*] *Mudr* 4, 14. – Nap. prev.

i vraćen Ocu, dok je Kajin u svome zemaljskom postojanju morao okusiti cijelo prokletstvo svoje naprednosti s jedne strane, i svoje moralne inferiornosti s druge strane.

Ako je prvobitni otac Adam bio preslika Stvoritelja, njegov sin Kajin bio je preslika Božjega sina Sotone, što nam daje temelj za pretpostavku da je Božji miljenik, Abel, također morao imati svoj pandan "u *nad*nebeskom svijetu". Našu pozornost privlače zloslutni događaji na početku naizgled uspješnog i zadovoljavajućeg Stvaranja – Pad i bratoubojstvo – te smo prisiljeni priznati kako je početna situacija, kada duh Božji lebdjaše nad vodama, teško mogla iznjedriti apsolutno savršen rezultat. Nadalje, Stvoritelj koji je svaki dan svoga rada nazvao "dobrim", propustio je naznačiti što se zbilo s ponedjeljkom. Naprosto nije ništa kazao, stoga zaključujemo na temelju šutnje! Ono što se na taj dan zbilo bilo je konačno odvajanje gornjih od donjih voda "pločom" nebeskoga svoda. Jasno je da se taj neizbježan dualizam ni tada ni kasnije nije uspio posve uklopiti u monoteističku koncepciju, budući da upućuje na metafizičko nejedinstvo. Taj rascjep, kako nam je poznato iz povijesti, stoljećima se iznova krpao, skrivao i poricao. On se osjećao od samih početaka u Raju, u neobičnoj, možda hotimičnoj, Stvoriteljevoj nedosljednosti. Umjesto da slijedi svoj prvobitan program čovjekova pojavljivanja posljednjega dana, kao najinteligentnijega bića i gospodara svih stvorenja, on je prije Adama stvorio zmiju koja se pokazala mnogo domišljatijom i mnogo svjesnijom od prvoga čovjeka. Teško da se Jahve mogao tako zabuniti; mnogo je vjerojatnije da je tome kumovao Sotona. On je opsjenar i smutljivac kojemu ništa nije draže od izazivanja incidenata. Premda je Jahve prije Adama stvorio reptile,

oni su bili tek veoma inteligentne obične ili vrtne zmije, među kojima je Sotona za svoju krinku odabrao onu koja obitava na stablu. Odatle mit o zmiji kao "najproduhovljenijoj životinji".[62] Kasnije je zmija postala naveliko štovan i najučestaliji simbol Nousa, te je čak uzdignuta do simbola Božjega drugog sina, budući da se potonji tumačio kao Logos-otkupitelj te se često izjednačavao s Nousom. Kasnija legenda kazuje da je zmija iz Rajskoga vrta bila Lilit, Adamova prva žena, te da je iz njihova sjedinjenja proizašla horda demona. Ta legenda također pretpostavlja Stvoriteljevu zabludu koja nije mogla biti hotimična. Posljedično, Biblija poznaje Evu samo kao Adamovu zakonitu ženu. Pa ipak, neobično je da je prvobitni čovjek – stvoren na sliku Božju – imao, prema predaji, dvije žene, upravo kao i njegov nebeski prototip. Kao što se Jahve legitimno sjedinio sa svojom ženom, Izraelom, dok mu je vječna družica bila ženska pneuma, tako je i prva Adamova žena bila Lilit (kćer ili emanacija Sotonina), kao sotonski pandan Sofije. Eva bi, tako, odgovarala izraelskom narodu. Naravno, ne znamo zašto smo tako kasno saznali da je Ruah Elohim, "duh Božji", ne samo žensko, nego i neovisno biće koje postoji uz Boga, te da je davno prije braka s Izraelom Jahve imao odnose sa Sofijom. Također nam nije poznato zašto starija predaja ne spominje taj prvi savez. Tek kasnije nailazimo na spomen neobične veze Adama i Lilit. Jednako je nejasno je li Eva uznemirivala Adama kao što su prevrtljiva djeca Izraelova neprestano zadavala brige Jahvi. U svakom slučaju, u obiteljskom životu naših praroditelja nisu uvijek cvale ruže: njihova prva dva sina tipičan su primjer neprijateljske braće, budući da je tada još vladao običaj življenja mitoloških motiva. (Danas se takva praksa

odbacuje i redovito poriče.) Roditelji mogu dijeliti krivnju za prvobitni grijeh: Adam se samo treba prisjetiti svoje demonske princeze, a Eva ne smije nikada zaboraviti da je prva podlegla opsjenama zmije. Intermezzo Kajin-Abel ne bi se, kao ni Pad, mogao nazvati jednim od izvanrednih uspjeha Stvaranja. Taj nam se zaključak neizbježno nameće, jer se čini da Jahve nije unaprijed znao za spomenute incidente. Razlog je to da posumnjamo u sposobnost Sveznanja za donošenje zaključaka: Jahve nije konzultirao svoje apsolutno znanje te je, posljedično, bio iznenađen rezultatom. Isti fenomen nalazimo i u ljudi, premda ljudi naprosto ne mogu sebi uskratiti zadovoljstvo izražavanja emocija. Priznajmo, doza gnjeva ili ljutnje ima svojih privlačnih strana. Da tome nije tako, većina bi ljudi odavna postala mudrija.

S toga gledišta lakše nam je razumjeti što se zbilo s Jobom. U pleromatičkom ili (prema Tibetancima) Bardo stanju odvija se savršena međuigra kozmičkih sila, no sa Stvaranjem – odnosno podjelom svijeta na različite procese u prostoru i vremenu – događaji se počinju međusobno sudarati. Uživajući očinsku zaštitu, Sotona je ubrzo počeo trčkarati tamo-amo, izvodeći psine i uzrokujući pomutnju koja očito nije bila dio Stvoriteljeva plana. Dok su nesvjesna stvorenja – životinje, biljke i minerali – zadovoljavajuće funkcionirali, barem koliko nam je poznato, stvari su za čovjeka krenule naopako. U početku je stupanj njegove svijesti bio tek nešto viši od životinjskoga, zbog čega je sloboda njegove volje također bila veoma ograničena. No, za nj se zainteresirao Sotona i počeo s njime eksperimentirati na svoj način, tjerajući ga u svakojake opačine, a njegovi su ga anđeli podučavali umijećima i znanostima koji su

do tada bili rezervirani za savršenstvo plerome. (Već je tada Sotona zavrijedio ime 'Lucifer'!) Nastrane i nepredviđene ljudske ludorije izazvale su Jahvin gnjev i tako ga upetljale u vlastitu kreaciju. Božanske intervencije postale su nužnost. Međutim, njihova je uspješnost bila tek privremena, što je dodatno frustriralo. Čak ni drakonsko kažnjavanje potopom svega živoga, izuzev nekoliko odabranih iznimaka (sudbina kojoj ni ribe nisu uspjele izmaći, kako je prema fosilnim ostacima zaključio stari Johann Jacob Scheuchzer), nije imalo trajnoga učinka. Kreacija je ostala zaražena. Neobično je da je Jahve razlog tome redovito tražio u čovjeku koji se, očito, odbijao pokoriti, ali nikada u svome sinu, ocu svih opsjenara. Ta pogrešna orijentacija samo je dodatno dražila njegovu ionako preosjetljivu narav, stoga se strah od Boga općenito smatra principom, pa čak i početkom sve mudrosti. Dok se pod takvom stegom ljudski rod trsio proširiti svoju svijest nastojeći steći zrno mudrosti, odnosno malo dalekovidnosti i razbora-,[63] iz povijesnoga je razvoja očito da je Jahve već u doba Stvaranja izgubio iz vida svoje pleromatičko supostojanje sa Sofijom. Njezino je mjesto preuzeo savez s izabranim narodom, kojemu je time nametnuta ženska uloga. U to je vrijeme društvo bilo patrijarhalno ustrojeno, a žene su imale drugorazredan značaj. Brak između Boga i Izraela bio je, stoga, bitno muška stvar, nalik utemeljenju grčkoga *polisa*, koje se zbilo otprilike u isto vrijeme. Ženska inferiornost uzimala se zdravo za gotovo. Žena je smatrana manje savršenom od muškarca, što je Evina slabost pred zmijinim umiljavanjem uvjerljivo dokazala. *Savršenstvo* je muški desideratum, dok žena po svojoj naravi teži *potpunosti*. Činjenica je da, čak i u današnje vrijeme, muškarac

podnosi relativno stanje savršenstva mnogo bolje i dulje od žene, dok u pravilu ono ženi ne odgovara te za nju čak može biti i opasno. Teži li žena savršenstvu, zaboravit će komplementarnu ulogu potpunosti koja je, premda po sebi nesavršena, nužna protuteža savršenstvu. Jer, kao što je potpunost uvijek nesavršena, tako je i savršenstvo uvijek nepotpuno, stoga predstavlja konačno stanje koje je beznadno sterilno. "Ex perfecto nihil fit", kažu stari majstori, dok *imperfectum* u sebi nosi klicu vlastita poboljšanja. Perfekcionizam uvijek završava u slijepoj ulici, dok potpunost po sebi ne posjeduje selektivne vrednote.

U dubini Jahvina braka s Izraelom leži perfekcionistička nakana koja isključuje onu vrstu povezanosti koju nazivamo "Eros". Nedostatak Erosa, tj. odnosa spram vrednota, bolno je očit u *Knjizi o Jobu*: paragon svega stvorenog nije čovjek, nego čudovište! Jahve nema Erosa, nema odnosa prema čovjeku, nego samo prema svrsi u čijemu mu ispunjenju čovjek mora pomoći. No, to ga, kao ni bilo kojega muža, ne spašava od ljubomore i nepovjerenja, premda je čak i tu zaokupljen svojom svrhom, a ne čovjekom.

Odanost njegova naroda postala je Jahvi tim značajnija što se više udaljavao od Mudrosti. No, narod je iznova otkazivao vjernost unatoč brojnim dokazima Božje naklonosti. Takvo je ponašanje samo potpirivalo Jahvinu ljubomoru i sumnjičavost, stoga je Sotonina buba o Jobovoj nevjeri pala na plodno tlo. Jahve je bez krzmanja pristao Joba staviti na najgore muke. Gdje li je tada bila Sofijina "ljubav prema čovječanstvu"? Čak i Job žali za Mudrošću koje nigdje nema.[64]

Job je obilježio vrhunac toga nesretnog razvoja događaja. On epitomizira misao koja je otprilike u to vrijeme

zrila u čovječanstvu – opasnu misao koja mudrost bogova i ljudi stavlja pred golem izazov. Premda svjestan toga izazova, Job očito nije bio dovoljno upućen u Sofiju koja je suvječna s Bogom. Budući da se čovjek osjećao prepuštenim na milost i nemilost Jahvinu hiru, bila mu je potrebna mudrost, a ne toliko Jahve, koji do sada nije učinio ništa s čime bi se mogao nadmetati, osim čovjekove ništavnosti. Međutim, s Jobovom dramom situacija se korjenito promijenila. Jahve se sučelio sa snažnim čovjekom koji je ustrajao na svojim pravima sve dok nije bio prisiljen popustiti pred golom silom. On je vidio Božje lice i nesvjesni rascjep u njegovoj nutrini. Bog je sada bio poznat, a ta je spoznaja utjecala ne samo na Jahvu, nego i na čovjeka. Tako su upravo ljudi tijekom posljednjih nekoliko stoljeća prije Krista, zahvaljujući nježnom dodiru predpostojeće Sofije, kompenzirali Jahvu i njegov stav i istodobno dopunili anamnezu Mudrosti. Uzimajući personificirano obličje koje je jasan dokaz njezine autonomije, Mudrost se razotkriva ljudima kao njihov pomagač i zagovaratelj protiv Jahvea, te im pokazuje njegovu svijetlu stranu, dobrostiv, pravedan i ljubeći aspekt njihova Boga.

U vrijeme kada je Sotonina psina sa zmijom kompromitirala savršenstvo raja, Jahve je izgnao Adama i Evu – stvorene kao odraze njegove muške esencije i ženske emanacije – u izvanrajski svijet, u limb "krhotina". Nije posve jasno u kojoj mjeri Eva predstavlja Sofiju i koliko se od nje može poistovjetiti s Lilit. Kako bilo, Adam je imao prvenstvo u svakome pogledu. Eva je uzeta iz njegova tijela kao naknadna misao. Te pojedinosti iz *Postanka* spominjem samo zato što ponovno pojavljivanje Sofije u nebeskim predjelima upućuje na nadolazeći čin stvaranja.

Ona je doista “meštar”; ona ostvaruje Božje misli dajući im materijalni oblik, što je prerogativ svih ženskih bića. Njezino supostojanje s Jahveom označava vječni *hieros gamos* u kojemu se začinju i rađaju svjetovi. Temeljna promjena bila je neizbježna: Bog se želio regenerirati u misteriju nebeskoga braka – kao što su od pamtivijeka činili vrhovni egipatski bogovi – i postati čovjekom. U tu se svrhu poslužio egipatskim modelom božje inkarnacije u faraonu, koja je zapravo preslika vječnoga *hieros*a *gamos*a u pleromi. Međutim, bilo bi pogrešno pretpostaviti da se taj arhetip mehanički ponavlja. Naprotiv, arhetipske se situacije ponavljaju samo kada to zahtijevaju posebne okolnosti. Pravi razlog zbog kojega je Bog želio postati čovjekom valja tražiti u njegovu susretu s Jobom. Tim ćemo se pitanjem kasnije podrobnije pozabaviti.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Kao što se odluka o postajanju čovjekom očito oslanjala na drevni egipatski model, tako je za očekivati da se sâm proces odvijao po određenim pravilima. Pojava Sofije najavljuje novu kreaciju. No, ovoga puta nije se imao mijenjati svijet, nego Bog koji je kanio promijeniti vlastitu narav. Čovječanstvo neće, kao u prošlosti, biti uništeno, nego spašeno. U toj odluci naziremo "filantropski" utjecaj Sofije: neće biti stvorena nova ljudska bića, nego samo jedno – Bogočovjek. Taj je cilj zahtijevao obrnutu proceduru. Drugi Adam neće, poput prvoga, nastati od ruke Stvoritelja, nego će biti rođen od žene ljudskoga roda. Stoga je ovaj put prvenstvo palo na Drugu Evu, ne samo u temporalnom, nego i u supstancijskom smislu. Na temelju tzv. Protoevanđelja, Druga Eva odgovara "ženi i rodu njezinu", kako kazuje *Postanak* 3, 15, koji će satirati glavu zmijinu. Kao što se vjerovalo da je Adam izvorno bio hermafrodit, tako su se i "žena i rod njezin" shvaćali kao ljudski par, kao Kraljica Neba i Majka Božja i božanski sin koji nema ljudskoga oca. Tako je Marija, djevica, odabrana kao čista posuda za buduće rođenje Boga. Njezinu neovisnost o muškarcu naglašava njezino djevičanstvo kao *sine qua non* procesa. Ona je "kćer Božja" koja se, kao što je kasnija dogma ustanovila, od drugih razlikuje po povlastici bezgrešnoga začeća i stoga je slobo-

dna od bremena prvobitnoga grijeha. Razvidno je, dakle, da ona pripada stanju prije Pada. To predstavlja temelj novoga početka. Iz božanske bezgrešnosti njezina statusa očito je da je ona nositeljica slike Božje u neoskvrnjenoj čistoći, i istodobno, kao Božja nevjesta, inkarnacija svoga prototipa – Sofije. Njezina ljubav prema čovječanstvu, koju toliko naglašavaju stari tekstovi, upućuje na to da je Jahvina najnovija kreacija nastala pod velikim utjecajem Sofije. Jer Marija, blagoslovljena među ženama, prijateljica je i zagovarateljica grešnika, a svi su ljudi grešni. Poput Sofije, ona je posrednica, vodič na putu k Bogu, te ljudima osigurava besmrtnost. Njezino je Uzašašće stoga prototip čovjekova uskrsnuća u tijelu. Kao Božja nevjesta i Kraljica Neba, ona zauzima mjesto starozavjetne Sofije.

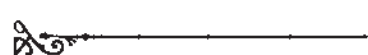
Mjere opreza poduzete u osiguravanju Marijina statusa doista su izvanredne: bezgrešno začeće, izuzeće od tereta grijeha, vječno djevičanstvo. Majka Božja očito je bila zaštićena od Sotoninih opačina. Iz toga zaključujemo da je Jahve konsultirao svoje sveznanje koje zna istinu o zlobnim nakanama mračnoga sina Božjeg. Marija je po svaku cijenu morala biti zaštićena od tih štetnih utjecaja. Neizbježna posljedica svih tih složenih mjera opreza bilo je nešto čemu se pri dogmatskom ocjenjivanju Utjelovljenja nije poklanjalo dovoljno pozornosti: njezina čistoća od prvobitnoga grijeha postavlja Mariju nasuprot cijelome čovječanstvu kojeg obilježava prvobitni grijeh i, stoga, potreba za otkupljenjem. *Status ante lapsum*[*] prispodobivo je rajskom, tj. pleromatičkom i božanskom postojanju. U takvim okolnostima, Marija je uzdignuta do statusa boži-

[*] *Stanje prije pada*. – Nap. prev.

ce te je, posljedično, izgubila nešto od svoje čovječnosti. Ona svoje dijete neće začeti u grijehu, poput ostalih majki, stoga ni ono neće biti ljudsko biće, nego bog. Koliko mi je poznato, nitko do sada nije naslutio kako je zapravo riječ o utjelovljenju Boga, drugim riječima Utjelovljenje je bilo tek djelomice izvršeno. Ni majka ni sin uopće nisu bili ljudska bića, nego bogovi.

Taj scenarij, premda je za posljedicu imao uzdizanje ličnosti Marije – u muškome smislu – njezinim približavanjem savršenstvu Krista, bio je istodobno štetan po ženski princip nesavršenstva ili potpunosti, koji je perfekcionističkom tendencijom sveden na mrvicu nesavršenstva po kojemu se Marija razlikuje od Krista. *Phoebo propior lumina perdit*![*] Tako je iskrivljavanjem ženskoga ideala prema muškome žena sve više gubila moć kompenziranja muške težnje za savršenstvom, što je dovelo do tipično muškoga, idealnog stanja kojemu je, kako ćemo vidjeti, zaprijetila enantiodromija.[**] Od savršenstva ništa ne vodi naprijed – tek natrag, u kolaps ideala koji je bilo moguće izbjeći da se samo poklanjala pozornost ženskome idealu potpunosti. Jahvin je perfekcionizam iz Staroga zavjeta prenesen u Novi zavjet, a ženski se princip, unatoč svim priznanjima

[*] *Feb gubi svoj sjaj*. – Nap. prev.

[**] Enantiodromija je proces kojim nešto postaje svojom suprotnošću. Pojam obuhvaća i interakciju suprotnosti.

Jungova ideja kompenzacije – nastojanja nesvjesnog k ispravljanju jednostranog i ograničenog pogleda ega na zbilju – srodna je Heraklitovoj ideji enantiodromije. Heraklit je držao da je jedan od temeljnih zakona prirode zakon enantiodromije – kretanje prema suprotnosti. Po tome zakonu stvari teže kretanju prema krajnosti, nakon čega slijedi reakcija, tj. protukretanje. – Nap. prev.

i glorifikaciji, nije uspio oteti patrijarhalnoj premoći. No priča ovdje nipošto ne završava.

Najstariji sin prvih roditelja ogrezao je u opačinu pod utjecajem Sotone, te se nije pokazao uspješnim. On je bio Sotonin *eidōlon**, dok je mlađi sin, Abel, uživao Božju naklonost. U Kajinu je slika Boga bila iskrivljena, dok je u Abelu bila znatno jasnija. Ako se Adam smatrao preslikom Boga, tada je Božji uspješni sin i model za Abela (te o kojemu, kao što smo pokazali, ne postoje podaci) predfiguracija Bogočovjeka. O potonjemu znamo da je, kao Logos, predpostojeći i suvječan s Bogom, štoviše istobitan (*homoousios*) s Bogom. Abela bismo stoga mogli smatrati nesavršenim prototipom Božjega sina kojega će začeti Marija. Kao što se i Jahve najprije uhvatio stvaranja ktoničkoga ekvivalenta sebe u prvome čovjeku, Adamu, tako je i sada kanio stvoriti nešto slično, premda mnogo bolje. Izvanredne mjere opreza o kojima smo maločas govorili trebale su poslužiti toj svrsi. Novi sin, Krist, imao je biti ktonički čovjek poput Adama, smrtan i sposoban za patnju, ali za razliku od Adama nije bio zamišljen kao preslika Boga, nego kao Bog sâm, samozačet kao Otac i pomlađujući Oca kao Sin. Kao Bog, on je oduvijek Bog, a kao sin Marije, koja je očito preslika Sofije, on je Logos (istoznačan s Nousom) koji je,

* (grč.) idōl, slika, utvara, prikaza, sjena. – Nap. prev.

poput Sofije, meštar, kako kazuje Evanđelje po Ivanu.[65] Ta istovjetnost majke i sina provlači se kroz sve mitove.

Premda rođenje Krista predstavlja jedinstven povijesni događaj, ono je oduvijek postojalo u vječnosti. Laiku je teško pojmiti istovjetnost netemporalnog, vječnoga događaja s jedinstvenim povijesnim događajem. Međutim, valja se naviknuti na ideju da je "vrijeme" relativna koncepcija kojoj je potreban komplement "simultanog" postojanja svih povijesnih procesa, u Bardu ili pleromi. Što postoji u pleromi kao vječan proces, istodobno se pojavljuje u vremenu kao aperiodički slijed, tj. ponavlja se mnogo puta u nepravilnim razmacima. Uzmimo jedan primjer: Jahve je imao jednoga dobrog sina i jednoga koji je bio promašaj. Kajin i Abel, Jakov i Ezav odgovaraju tome prototipu, kao i motiv neprijateljske braće koji od pamtivijeka i u svim krajevima svijeta uzrokuje razdore u obiteljima, te u bezbrojnim modernim inačicama osigurava posao psihoterapeutima. Mnogi jednako poučni primjeri mogu se također pronaći za dvije žene, predfigurirane u vječnosti. Stoga, kada se takvo što dogodi u modernim varijantama, one se ne bi smjele uzimati tek kao osobne epizode ili slučajne idiosinkrazije u ljudi, nego kao fragmenti samoga pleromatičkog procesa koji, razbijen na pojedinačne događaje u vremenu, predstavlja bitnu komponentu ili aspekt božanske drame.

Kada je Jahve stvorio svijet iz svoje *primae materiae*, "Praznine", naprosto je morao udahnuti vlastiti misterij u Djelo koje je po svemu on sâm, u što je svaka razumna teologija dugo uvjeravala. Odatle proizlazi uvjerenje da je Boga moguće spoznati iz njegova Djela. Kada kažem "naprosto je morao", time ne impliciram neko ograničenje

njegove svemoći; naprotiv, to je priznanje da su u njemu sadržane sve mogućnosti i da posljedično nema drugih mogućnosti doli onih koje ga izražavaju.

Sav je svijet Božji i Bog je u svekolikom svijetu od samoga početka. Koji je, onda, smisao Utjelovljenja, zapitat ćemo se u čudu. Bog već *jest* u svemu, pa ipak se čini da je nešto nedostajalo, ako se s takvom pomnjom i predostrožnošću morao uprizoriti svojevrsni drugi ulazak u Djelo. Budući da je Djelo univerzalno i da doseže najudaljenije galaktike iznjedrivši beskonačnu raznolikost organskoga života, teško nam je vidjeti u čemu je bila pogreška. Činjenica da je Sotona svugdje proširio svoj štetan utjecaj nedvojbeno je žaljenja vrijedna iz brojnih razloga, ali ona u načelu nije od velikoga značaja. Mogli bismo kazati da se Krist morao pojaviti kako bi izbavio čovječanstvo od zla. No, uzmemo li da je zlo ubačeno u plan Sotoninom podvalom, bilo bi mnogo jednostavnije da je Jahve toga "štetočinu" pozvao na odgovornost, odstranio njegov opasan utjecaj i tako eliminirao korijen svih zala. U tome slučaju mu ne bi bio potreban složeni scenarij Utjelovljenja, sa svim njegovim nepredvidljivim posljedicama. Ponajprije raščistimo što to znači kada Bog postaje čovjekom. To više-manje znači ono što je Djelo značilo u početku, naime objektivizaciju Boga. U vrijeme Stvaranja, Bog se otkrio u Prirodi; sada želi biti određeniji i postati čovjekom. Međutim, valja priznati da je takva tendencija postojala od samoga početka. Jer, kada su se druga ljudska bića, stvorena prije Adama, pojavila na sceni zajedno s razvijenijim sisavcima, Jahve je sljedećega dana posebnim činom stvaranja stvorio čovjeka koji je bio slika Boga. Bila je to prva predfiguracija njegova postajanja čovjekom. Adamovi nasljednici, osobito narod Izraela,

postali su njegovo osobno vlasništvo, a proroke toga naroda povremeno je ispunjavao svojim duhom. Sve su to bili pripremni događaji i simptomi Božje tendencije da postane čovjekom. No, u sveznanju je oduvijek moralo postojati znanje o ljudskoj naravi Boga, ili o božanskoj naravi čovjeka. O tome svjedoče drevni egipatski zapisi koji su nastali mnogo prije *Postanka*. Promišljanja i predfiguracije Utjelovljenja čine nam se posve neshvatljivima ili nepotrebnima, budući da je svekoliko Djelo *ex nihilo* Božje i samo se od Boga sastoji, a čovjek je, poput svega stvorenog, naprosto konkretizirani Bog. Predfiguracije, međutim, nisu po sebi kreativni događaji, nego tek faze procesa osvješćivanja. Tek smo kasnije uvidjeli (ili tek počinjemo uviđati) da je Bog sâma Zbilja i stoga – naposljetku, ali ne i manje značajno – čovjek. Ta spoznaja predstavlja tisućljetni proces.

S obzirom na veličinu problema kojim ćemo se sada baviti, naš izlet u pleromatičke događaje poslužio je kao dobar uvod.

Koji je, dakle, zbiljski razlog Utjelovljenja kao povijesnoga događaja?

Kako bismo odgovorili na to pitanje, valja nam se vratiti daleko unatrag. Vidjeli smo da Jahve očito nije bio sklon uzeti u obzir svoje apsolutno znanje kao protutežu dinamizmu svemoći. Najpoučniji primjer toga je njegov odnos sa Sotonom: ne možemo se oteti dojmu da je Jahve bio neupućen u nakane svoga sina. Razlog tome je što se nije utekao svome sveznanju. To možemo objasniti samo uz pretpostavku da je Jahve bio toliko zadivljen svojim djelima, toliko obuzet stvaranjem da je posve zaboravio na svoje sveznanje. Razumljivo je da je magijsko uobličavanje najraznolikijih stvari koje nikada prije nisu postojale u takvom čistom sjaju ispunilo Boga beskrajnim zadovoljstvom. Sofija se točno prisjeća:

Kad je polagao temelje zemlji,
bila sam kraj njega kao graditeljica,
bila u radosti iz dana u dan.[66]

Knjiga o Jobu još odjekuje ponosom na Djelo, kada Jahve pokazuje veličanstvene životinje koje je uspješno stvorio:

A sada, de promotri Behemota!
Prvenac on je Božjega stvaranja.[67]

Tako je i u Jobovo vrijeme Jahve još bio opijen silinom i veličajnošću svoga Djela. U usporedbi s time, što su Sotonine psine i tužaljke ljudskih bića koja bijahu stvorena zajedno s Behemotom, čak i da jesu stvorena na sliku Božju? Jahve je, čini se, zaboravio na tu činjenicu, jer se u protivnome ne bi tako grubo poigrao Jobovim ljudskim dostojanstvom.

Tek nam podrobne i dalekovidne pripreme za Kristovo rođenje pokazuju da je sveznanje počelo značajnije utjecati na Jahvine postupke. Zamjećuje se stanovita filantropska i univerzalistička tendencija. Prvenstvo "djece Izraela" sada je pripalo "djeci čovjekovoj". Nakon Joba više nema spomena novih saveza. Izreke i gnome bile su, čini se, svakodnevna pojava, a na sceni se pojavila i jedna iznimna novotarija, naime apokaliptička proročanstva. To upućuje na metafizička djela mišljenja, odnosno na "konstelirane" nesvjesne sadržaje spremne provaliti u svijest. U svemu tome, kao što smo već kazali, uočljiv je Sofijin blagonakloni utjecaj.

Promotrimo li Jahvino ponašanje do ponovnoga pojavljivanja Sofije, zaključak koji nam se neizbježno nameće jest da su njegova djela praćena nižom sviješću. Nema naznaka o promišljenosti, niti išta upućuje na apsolutno znanje. Čini se da njegova svijest nije mnogo više od prvobitne "svjesnosti" koja ne promišlja i ne poznaje moral. Iz

takvoga stanja proizlazi slijepo djelovanje, bez svjesnoga uključivanja subjekta čije individualno postojanje ne postavlja probleme. Današnja psihologijska terminologija takvo stanje naziva "nesvjesnim", dok se ono pravno opisuje kao *non compos mentis*. Međutim, činjenica da svijest nije sposobna za razmišljanje ne dokazuje da razmišljanje ne postoji. Ono se tek nesvjesno odvija i posredno osjeća u snovima, vizijama, otkrivenjima i "instinktivnim" promjenama svijesti, po čijoj je samoj naravi razvidno da potječu iz "nesvjesnoga" znanja te da su posljedice nesvjesnih prosudbi ili nesvjesnih zaključaka.

Takav se proces može primijetiti u neobičnoj promjeni Jahvina ponašanja nakon epizode s Jobom. On nedvojbeno nije odmah bio svjestan svoga moralnog poraza. Naravno, u njegovu sveznanju ta je činjenica bila oduvijek poznata, te nije nezamislivo da ga je to nesvjesno znanje natjeralo na surov obračun s Jobom, kako bi on sâm kroz taj sukob postao nečega svjestan i time stekao nov uvid. Sotona, koji je kasnije opravdano dobio ime "Lucifer", znao je kako bolje i učinkovitije iskoristiti sveznanje.[68] Čini se da je on bio najpoduzetniji od svih sinova Božjih. U svakom slučaju, upravo je on pokrenuo te nepredviđene događaje za koje je sveznanje znalo da su nužni i neophodni za rasplet i završetak božanske drame. Među tim epizodama, Jobov je slučaj bio odlučujući i mogao se dogoditi samo zahvaljujući Sotoninoj inicijativi.

Pobjeda nemoćnih i podjarmljenih očita je: Job se moralno uzdignuo iznad Jahvea. U tome je pogledu stvorenje nadišlo stvoritelja. Kao i uvijek kada vanjski događaj dotakne neko nesvjesno znanje, to znanje može dotaknuti svijest. Taj se slučaj opisuje kao *déjà vu*, tj. sjećanje na

predznanje o događaju. Zacijelo se nešto slično dogodilo i Jahvi. Jobova nadmoć ne može se zanemariti. Stvorena je situacija koja zahtijeva razmišljanje. Zato je na scenu stupila Sofija. Ona je potaknula nužno samopromišljanje, omogućivši Jahvinu odluku da postane čovjekom. Ta je odluka ostavila ozbiljne posljedice: neposredno uvidjevši da je Job, čovjek, moralno nadmoćniji od njega i da stoga sâm mora postati čovjekom kako bi ga dostigao, Jahve se uzdignuo iznad svoga prvobitnog stupnja svijesti. Da nije donio takvu odluku, bio bi u oštroj opoziciji svome sveznanju. Jahve je morao postati čovjekom upravo zato što je čovjeku naudio. On, čuvar pravde, znao je da svako zlo mora biti kažnjeno, te da Mudrost zna da čak ni on nije iznad moralnoga zakona. Budući da ga je njegovo stvorenje nadišlo, morao se regenerirati.

Kako se ništa ne može dogoditi bez prethodnoga plana, pa čak ni stvaranje *ex nihilo*, koje uvijek priziva čitavo blago vječnih slika u maštovitom "meštrovu" umu, tako je pri izboru modela za sina koji će biti začet valjalo odlučiti između Adama (manje prikladnoga) i Abela (mnogo prikladnijega). Adama je ograničavala činjenica da je, premda Anthropos, bio uglavnom stvorenje i otac. Abelova se prednost sastojala u tome da je bio sin koji je uživao Božju naklonost, začet i time neizravno stvoren. Međutim, valjalo je uvažiti jedan nedostatak: umro je nasilnom smrću, prerano da bi za sobom ostavio udovicu i potomstvo, što je doista trebala biti njegova sudbina da je dovoljno poživio. Abel nije autentičan arhetip sina kojemu je Bog bio osobito naklonjen; on je preslika, ali prva takve vrste s kojom se susrećemo u Svetome pismu. Motiv ranopreminula sina, kao i motiv bratoubojstva, bio je poznat i u poganskim re-

ligijama toga doba. Nećemo, stoga, pogriješiti pretpostavimo li da je Abelova kob odraz metafizičkoga događaja između Sotone i drugoga sina Božjega "svjetlosne" naravi koji je bio odaniji ocu. O tome pripovijeda i egipatska predaja (Horus i Set). Kao što smo kazali, neprikladnost Abelova teško se mogla zanemariti, budući da je posrijedi sastavni dio drame o mitskome sinu, kako pokazuju brojne poganske inačice toga motiva. Kratak, dramatičan tijek Abelove sudbine predstavlja izvrsnu paradigmu života i smrti za proces Božjega postajanja čovjekom.

Sažmimo: povod za Utjelovljenje bilo je Jobovo uzdizanje, a njegov je cilj bila diferencijacija Jahvine svijesti. Za to je trebalo osigurati iznimno teške okolnosti, zaplet nabijen afektom bez kojega nije bilo moguće dosegnuti višu razinu svijesti.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Sedmo poglavlje

Uz Abela, valja nam kao model budućega rođenja sina Božjega razmotriti opću shemu herojeva života, koja se predajom prenosila od pamtivijeka. Budući da taj sin nije zamišljen kao nacionalni Mesija, nego kao univerzalni spasitelj čovječanstva, valja nam također razmotriti poganske mitove i otkrivenja vezana uz život izabranika bogova.

Kristovo su rođenje, dakle, obilježili svi neobični fenomeni koji okružuju rođenje heroja, kao što su najava, božansko podrijetlo od djevice, koincidiranje rođenja s trostrukom *coniunctio maxima* (♃ ♂ ♄) u znaku Riba, što je označilo početak nove ere, potvrda rođenja kralja, progon novorođenčeta, bijeg i skrivanje, njegovo skromno rođenje, itd. Motiv herojeva odrastanja uočljiv je u mudrosti dvanaestogodišnjega djeteta u hramu, a Novi zavjet bilježi i nekoliko slučajeva njegova odvajanja od majke.

Ne treba ni kazati da karakter i sudbina utjelovljenoga sina Božjega privlače osobitu pozornost. Gledano s odmakom od dva tisućljeća, neobično je teško rekonstruirati biografiju Krista na temelju sačuvane predaje. Ne postoji niti jedan tekst koji bi udovoljio makar minimumu modernih historiografskih zahtjeva. Povijesno provjerljive činjenice iznimno su rijetke, a ono malo postojeće vjerodostojne biografske građe nije dostatno za rekonstrukciju Kristova

životnoga puta ili njegova približnog karaktera. Neki su teolozi glavni razlog tome otkrili u činjenici da su Kristova biografija i psihologija neodvojive od eshatologije. Eshatologija zapravo znači da je Krist istodobno Bog i čovjek te da je, stoga, podvrgnut božanskoj i ljudskoj sudbini. Dvije se naravi međusobno prožimaju do te mjere da ih svaki pokušaj razdvajanja oskvrnjuje. Božansko zasjenjuje ljudsko, a ljudsko je biće, kao empirijska ličnost, jedva razlučivo. Čak i kritički postupci moderne psihologije ne uspijevaju rasvijetliti sve nejasnoće. Pokušaji izdvajanja samo jedne osobine u svrhu pojašnjenja štetni su za drugu koja je jednako bitna, bilo za njegovu božansku, ili pak ljudsku narav. Zbiljsko je toliko isprepleteno s čudesnim i mitskim, da naprosto ne nalazimo vjerodostojne činjenice. Ono što najviše uznemiruje i zbunjuje jest da se najstariji zapis, onaj sv. Pavla, uopće ne bavi postojanjem Krista kao konkretnog ljudskog bića. Sinoptička su evanđelja jednako nezadovoljavajuća, budući da je njihov karakter više propagandan nego biografski.

S obzirom na Kristovu ljudsku stranu, ukoliko uopće možemo govoriti o njegovu "čisto ljudskom" aspektu, ono što se osobito jasno ističe je njegova ljubav spram čovječanstva. Tu značajku već implicira odnos Marije i Sofije, a osobito njegov postanak po Duhu Svetomu čiju žensku narav personificira Sofija, budući da je ona pripremni historijski oblik *hagion pneuma*e, koju simbolizira golubica – ptica božice ljubavi. Nadalje, božica ljubavi je u većini slučajeva majka boga koji umire mlad. Kristova ljubav prema čovječanstvu je, međutim, prilično ograničena stanovitom predestiniranom tendencijom koja ga katkada sprječava da spasonosnu poruku sakrije od neupućenih. Uzmemo

li doktrinu predestiniranosti doslovno, teško je vidjeti kako se ona uklapa u okvir kršćanske poruke. No, shvatimo li je psihološki, kao sredstvo postizanja određenoga učinka, odmah uočavamo da naznake o predestiniranosti pridonose dojmu osobitosti. Onaj koji zna da je od početka svijeta izabran kako bi poslužio božanskoj svrsi, osjeća se uznesenim iznad prolaznosti i besmislenosti običnog ljudskog postojanja i prenesenim u novo stanje dostojanstva i važnosti kakvo pripada akteru božanske drame. Na taj je način čovjek približen Bogu, što je posve u skladu sa smislom evanđeoske poruke.

Osim ljubavi prema čovječanstvu, u Kristu zamjećujemo i stanovitu naglost i, kao što je čest slučaj u ljudi raspaljivoga temperamenta, nedostatak samopromišljanja. Nema dokaza da je Krist ikada razmišljao o sebi, ili da se suočio sa sobom. Postoji samo jedna značajna iznimka od toga pravila – njegov očajan krik dok je umirao na križu: “Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?” Ondje je njegova ljudska narav stekla božanstvenost; u tome je trenutku Bog iskusio što znači biti smrtnikom i trpjeti bol kakvu je nanio svome vjernome sluzi, Jobu. Ondje je dan odgovor Jobu, te je očito taj vrhunski trenutak bio jednako božanski koliko i ljudski, jednako “eshatološki” koliko i “psihološki”. U tome apsolutno ljudskom trenutku božanski je mit bio najsnažnije prisutan. Ljudsko i božansko bili su istovjetni. Kako je onda moguće “demitologizirati” osobu Krista? Racionalan pokušaj takve vrste lišio bi njegovu ličnost svakoga misterija, a ono što bi preostalo više ne bi bilo rođenje i tragična sudbina Boga u vremenu nego, historijskim rječnikom rečeno, prilično nevjerodostojan religijski učitelj, židovski reformator koji je helenistički protumačen

i pogrešno shvaćen – svojevrsni Pitagora, možda Buddha ili Muhamed, ali nipošto sin Božji ili utjelovljeni Bog. Čini se da nitko nije shvatio kakve bi bile posljedice dezinficiranja Krista od eshatologije. Danas nam na raspolaganju stoji empirijska psihologija, koja još postoji zahvaljujući činjenici da su teolozi učinili sve kako bi je zanemarili, i uz čiju pomoć možemo podrobnije proučiti neke Kristove izjave. Odvoje li se te izjave od njihova mitskog konteksta, moguće ih je protumačiti samo personalistički. Ali, kakav zaključak možemo izvući ako izjavu kao što je "ja sam Put, Istina i Život: nitko ne dolazi Ocu osim po meni"[69] svedemo na psihologiju ličnosti? Zaključit ćemo isto što i Isusovi rođaci koji su, neupućeni u eshatologiju, kazali: "Izvan sebe je!"[70] Kakva je korist od religije bez mita, budući da bi religija trebala biti upravo ona funkcija koja nas povezuje s vječnim mitom?

S obzirom na te ozbiljne nemogućnosti, pretpostavljalo se, možda zbog frustracije složenom činjeničnom građom, da je Krist tek mit, u ovome slučaju ne više od izmišljotine. No, mit nije izmišljotina: on se sastoji od činjenica koje se kontinuirano ponavljaju. On je nešto što se čovjeku događa, a ljudi imaju mitske sudbine jednako kao i grčki junaci. Činjenica da je Kristov život u velikoj mjeri mit ne poriče njegovu istinitost. Naprotiv, usudio bih se kazati da je mitski karakter života upravo ono što izražava njegovu univerzalnu ljudsku valjanost. Moguće je, psihologijski gledano, da nesvjesno ili arhetip posve obuzme čovjeka i odredi njegovu sudbinu do najsitnijih pojedinosti. Istodobno su mogući objektivni, *ne*psihički fenomeni koji također predstavljaju arhetip. Naprosto je činjenica da se arhetip ispunjava ne samo psihološki, u pojedincu, nego i

objektivno, izvan pojedinca. Osobno držim da je Krist bio takva ličnost. Život Kristov odvijao se upravo onako kako se trebao odvijati život nekoga tko je istodobno bio i bog i čovjek. On je *symbolum*, jedinstvo heterogenih naravi, kao da su Job i Jahve bili stopljeni u jedinstvenu ličnost. Jahvina odluka da postane čovjekom, koja je rezultirala iz njegova sudara s Jobom, izvršena je u Kristovu životu i muci.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Osmo poglavlje

Prisjetimo li se ranijih djela stvaranja, zapitat ćemo se što se zbilo sa Sotonom i njegovim podrivačkim aktivnostima. On je neprestano sijao kukolj među žitom. Za pretpostaviti je da je imao svoje prste u Herodovu pokolju nevinih. Ono u što smo sigurni jest da je pokušao namamiti Krista na ulogu svjetovnoga vladara. Jednako je očita činjenica, o čemu svjedoči iskaz demonima opsjednuta čovjeka, da je bio dobro upućen u Kristovu narav. Čini se da je nadahnuo i Judu, međutim nije bio sposoban spriječiti Kristovu žrtvenu smrt.

Sotonina relativna neučinkovitost može se s jedne strane objasniti podrobnim pripremama božanskoga rođenja, a s druge strane neobičnim metafizičkim fenomenom kojemu je Krist svjedočio: on je vidio Sotonu kako poput munje pada s neba.[71] U tome je viđenju metafizički događaj postao temporalan; on upućuje na historijsko i – koliko nam je poznato – konačno odvajanje Jahvea od njegova mračnog sina. Sotona je bio prognan s nebesa i više nije bio u mogućnosti huškati oca na sumnjive pothvate. Taj događaj može objasniti zašto je njegova uloga u povijesti Utjelovljenja prilično beznačajna. Njegov je status ovdje neusporediv s nekadašnjim povjerenjem koje je uživao u Jahvea. Očito je izgubio očevu naklonost i bio kažnjen

izgonom. Kazna kojoj je umakao u priči o Jobu naposljetku ga je sustigla, premda u prilično ograničenu obliku. Protjeran s nebeskoga dvora, Sotona je ipak zadržao vlast nad sublunarnim svijetom. On nije bačen ravno u pakao, nego na zemlju. Tek će na kraju vremena biti utamničen i posve onesposobljen. Njemu se ne može pripisati utjecaj na Kristovu smrt, jer je žrtvena smrt, kroz njezinu predfiguraciju u Abelu i bogovima koji umiru mladi, bila sudbina koju je Jahve odabrao kao obeštećenje za zlo učinjeno Jobu, te kao poticaj čovjekovu duhovnom i moralnom razvoju. Ako se sâm Bog udostojio postati čovjekom, nema dvojbe da je čovjekov značaj izvanredan.

Kao posljedica djelomične neutralizacije Sotone, Jahve se poistovjećuje sa svojim svjetlosnim aspektom i postaje dobrim Bogom i ljubavlju ispunjenim ocem. On nije izgubio svoju gnjevnost i još je sposoban kažnjavati, no to čini pravedno. Čini se da se više ne mogu očekivati slučajevi poput Jobove tragedije. Bog se dokazao dobrim i milostivim. On je milostiv prema grešnoj djeci čovjekovoj i opisuje se kao Ljubav sâma. No, premda Krist ima apsolutno povjerenje u svoga oca te čak osjeća da su Bog i on jedno, ne može se oteti umetanju oprezne molbe – i upozorenja – u Očenaš: “Ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla.” Bog se umoljava neka nas ne potiče na zlo, nego neka nas od zla udalji. Mogućnost da se Jahve, unatoč svim mjerama opreza i njegovoj izričitoj nakani da postane Summum Bonum, mogao vratiti svojim starim navikama bila je još otvorena, stoga nije bilo zgorega imati je na umu. U svakome slučaju, Krist smatra umjesnim podsjetiti svoga oca na njegove uništavalačke sklonosti spram čovječanstva, te ga moli neka se od njih uzdrži. Naposljetku, prema ljudskim

standardima nepravedno je, čak i izrazito nemoralno, poticati dječicu na stvari koje bi za njih mogle biti opasne, naprosto da bi se iskušala njihova moralna čvrstoća! Osobito kada je razlika između djeteta i odrasle osobe neizmjerno manja od one između Boga i njegovih stvorenja, čija je moralna slabost Bogu itekako dobro poznata. Proturječnost te molbe upravo je kolosalna te bismo je nazvali čistom blasfemijom da nije sadržana u Očenašu, jer takvo oprečno ponašanje nipošto ne bismo pripisali Bogu koji je Ljubav i Summum Bonum.

Šesta molba omogućuje doista izniman uvid, jer sada Kristova sigurnost u očev karakter postaje upitna. Nažalost, obično se događa da pozitivne i kategoričke tvrdnje nalazimo ondje gdje postoji makar i tračak sumnje koji valja izbrisati. Moramo priznati da bi se protivilo razumnim očekivanjima kada bismo pretpostavili da je Bog, koji se uza svu svoju darežljivost od početka vremena prepuštao povremenim, ali razornim izljevima gnjeva, najednom postao epitomom svega dobroga. Kristovu nepriznatu, ali ne manje očitu sumnju u tome pogledu potvrđuje i Novi zavjet, a osobito Otkrivenje. Ondje se Jahve u svome uništavalačkom pohodu s nečuvenim divljaštvom obrušio na ljudski rod, od kojega je, čini se, preživjelo tek sto četrdeset i četiri tisuće primjeraka.[72]

Kako, dakle, uskladiti takve postupke sa slikom dobrostiva oca koji bi svoje Djelo trebao obasipati strpljenjem i ljubavlju. Čini se da svaki pokušaj osiguravanja apsolutne i konačne pobjede dobra vodi do opasnoga nagomilavanja zla i, posljedično, do katastrofe. U usporedbi s krajem svijeta, uništenje Sodome i Gomore, pa čak i sâm Potop, doimlju se poput dječje igre. Jer, ovaj put sve stvoreno bit

će satrto. Budući da je Sotona određeno vrijeme boravio u zatočeništvu, a potom je, pobijeđen, bačen u ognjeno jezero,[73] uništenje svijeta ne može biti djelo đavla, nego "Božji čin" na koji Sotona nema utjecaja.

Kraju svijeta, međutim, prethodi okolnost da čak ni Kristova pobjeda nad njegovim bratom Sotonom – Abelov protuudarac Kajinu – nije potpuna, jer prije nego što se ona dogodi valja očekivati konačnu i snažnu manifestaciju Sotone. Teško je pretpostaviti da će Sotona mirno prihvatiti Božje utjelovljenje u njegovu sinu Kristu. Njegova je ljubomora zacijelo zakuhala do vrenja i u njemu probudila želju za oponašanjem Krista (a on je, kao *antimimon pneuma*, savršen za tu ulogu), čime bi se umjesto njega utjelovio kao *mračni* Bog. Taj će plan biti pokrenut s likom Antikrista po isteku predviđenih tisuću godina, koliko je astrologija dodijelila vladavini Krista. To iščekivanje, koje već nalazimo u Novome zavjetu, otkriva sumnju u konačnost univerzalne učinkovitosti djela spasenja. Nažalost, moramo kazati da ta iščekivanja otvaraju prostor za besmislena otkrivenja koja nikada nisu razmatrana s drugim aspektima doktrine spasenja, a kamoli s njima usklađena.

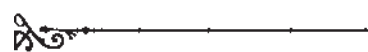
Deveto poglavlje

Putovanja

Te buduće apokaliptične događaje spominjem tek kako bih ilustrirao sumnju koja je posredno izražena u šestoj molbi Očenaša, a ne kako bih podastro općenito tumačenje Otkrivenja. Tom ću se temom pozabaviti kasnije. No, prije toga moramo se vratiti pitanju Utjelovljenja poslije Kristove smrti. Oduvijek su nas uvjeravali da je Utjelovljenje jedinstven povijesni događaj. Ono se više neće ponoviti, kao što se više neće razotkriti ni Logos, jer je i to bilo dijelom jedinstvenoga Božjeg pojavljivanja na zemlji u ljudskome obliku, prije dvije tisuće godina. Jedini izvor otkrivenja, a time i konačni autoritet, jest Biblija. Bog je vjerodostojan samo u mjeri njegove autorizacije novozavjetnih zapisa, a sa završetkom Novoga zavjeta prestaju i autentična Božja priopćenja. To je protestantsko gledište. Katolička crkva, izravna sljednica i nastavljačica povijesnoga kršćanstva, pokazuje se nešto opreznijom u tome pogledu, držeći da se uz pomoć Duha Svetoga dogma može progresivno razvijati i proširivati. To je gledište posve u skladu s Kristovim naukom o Duhu Svetomu, a time i s nastavkom Utjelovljenja. Krist smatra da svatko tko u nj vjeruje – odnosno tko vjeruje da je on sin Božji – "činit će djela koja ja činim; da veća će od mojih činiti".[74] On podsjeća svoje učenike da ih je nazvao bogovima.[75] Vjernici

ili odabrani djeca su Božja i “subaštinici Kristovi”.[76] Kada Krist napusti zemaljsko postojanje, zamolit će svoga oca neka njegovu stadu pošalje Branitelja (“Parakleta”), da s njima bude zauvijek.[77] Branitelj je Duh Sveti, kojega će poslati otac. Taj “Duh istine” poučavat će vjernike “svemu” i uputiti ih “u svu istinu”.[78] U skladu s time, Krist zamišlja nastavak Božjega ostvarenja u njegovoj djeci i, posljedično, u Kristovoj braći i sestrama po duhu, stoga se njegova djela ne trebaju nužno smatrati najvećima.

Budući da je Duh Sveti treća osoba Trojstva, te da je Bog u svakoj od triju Osoba prisutan istodobno i potpuno, unutarnjost Duha Svetoga ne znači ništa manje od približavanja vjernika statusu Božjega sina. Stoga možemo razumjeti smisao izjave “bogovi ste”. Naravno, utiskivanjem *imago Dei* u izabrane potpomognut je deifikacijski učinak Duha Svetoga. U obliku Duha Svetoga, Bog je podigao šator u čovjeku, kaneći se kontinuirano ostvarivati ne samo u Adamovim potomcima, nego i u neodređeno velikom broju vjernika, a možda i u cijelom čovječanstvu. Simptomatična je činjenica da su se u Listri Barnaba i Pavao izjednačavali sa Zeusom i Hermesom: “Bogovi u ljudskom obličju siđoše k nama!”[79] Bilo je to tek naivno, pogansko gledište na kršćansku transmutaciju, no upravo je stoga i uvjerljivo. Tertulijan je zasigurno imao na umu nešto slično kada je *sublimiorem Deum*[*] opisao kao *mancipem quendam divinitatis qui ex hominibus deos fecerit*[**] – stanovitog trgovca božanstvenošću.[80]

[*] (lat.) “Najuzvišenijega Boga.” – Nap. prev.

[**] (lat.) “Trgovca onim božanskim stvarima koje čovjeka čine bogom.” – Nap. prev.

Utjelovljenje Boga u Kristu zahtijeva nastavak i završetak, jer Krist, zahvaljujući svome rođenju od djevice i svojoj bezgrešnosti, uopće nije bio ljudsko biće. Kao što stoji u prvome poglavlju Evanđelja po Ivanu, on je predstavljao svjetlo koje, premda je sjalo u tami, tama nije razumjela. On je ostao izvan i iznad čovječanstva. S druge strane, Job je bio obično ljudsko biće, stoga se nepravda učinjena njemu – a kroza nj i čovječanstvu u cjelini – može, kako božanska pravda nalaže, ispraviti samo utjelovljenjem Boga u zbiljskome ljudskom biću. Taj čin iskupljenja zadatak je Parakleta, jer, upravo kao što je čovjek trpio od Boga, tako i Bog mora trpjeti od čovjeka. To je neophodno za njihovo pomirenje.

Daljnje, izravno djelovanje Duha Svetoga na one koji su pozvani da budu djeca Božja, zapravo implicira proširenje procesa utjelovljenja. Krist, sin začet od Boga, bio je prvorođenac kojemu je slijedilo mnoštvo mlađe braće i sestara. Ovi, međutim, nisu bili ni začeti po Duhu Svetomu ni rođeni od djevice. To bi moglo stvoriti predrasude o njihovu metafizičkom statusu, no njihovo im ljudsko rođenje ni u kojemu smislu ne kvari izglede za budući častan položaj na nebeskome dvoru, niti umanjuje njihovu sposobnost izvođenja čuda. Njihovo skromno podrijetlo (vjerojatno od sisavaca) ne sprječava ih u ulasku u blisko srodstvo s Bogom kao njihovim ocem i Kristom kao bratom. U metaforičkom smislu, to je uistinu “srodstvo po krvi”, budući da su primili svoj dio Kristove krvi i tijela, što znači više od puka posvojenja. Te korjenite promjene čovjekova položaja izravne su posljedice Kristova otkupiteljskoga djela. Otkupljenje ili izbavljenje ima nekoliko različitih aspekata, od kojih je najznačajnija Kristova smrt kao iskupljujuća žr-

tva za prijestupe čovječanstva. Njegova nas je krv očistila od štetnih posljedica grijeha. On je pomirio Boga s čovjekom i izbavio ga od božanskoga gnjeva koji se nad njime zlokobno nadvijao te od vječnoga prokletstva. Očito je da takve ideje još njeguju sliku Boga oca kao opasnoga Jahvea kojega valja umilostiviti. Mučna smrt njegova sina trebala mu je pružiti zadovoljštinu za uvredu koju je pretrpio, a zbog takve se “moralne ozljede” mogla od njega očekivati strašna osveta. Ovdje nas ponovno zapanjuje Jahvina hirovitost prema njegovim stvorenjima, koja ga neprestano razgnjevljuju svojom nepredvidljivošću. Ta bi se okolnost mogla usporediti s neuspješnim uzgojem bakterijske kulture. Jahve je mogao proklinjati do mile volje, no umjesto da razlog neuspjeha potraži u bacilima i moralno ih kazni, on je odabrao prikladniji medij za uzgoj kulture. Jahvino ponašanje prema njegovim stvorenjima proturječi svim zahtjevima takozvana “božanskoga” uma, po kojemu bi se ljudi trebali razlikovati od životinja. Nadalje, bakteriolog je mogao pogriješiti u izboru medija, jer je naprosto čovjek. No, Bog u svome sveznanju ne bi nikada griješio da se samo tome sveznanju utekao. Svoja je ljudska stvorenja opremio stanovitim stupnjem svijesti i odgovarajućim stupnjem slobodne volje, ali je također morao znati da ih je time uveo u napast opasne neovisnosti. To i ne bi predstavljalo prevelik rizik da je čovjek imao posla sa stvoriteljem koji je milostiv i dobar. No, Jahve je zaboravio na svoga sina Sotonu, čijim je huškanjima povremeno nasjedao. Kako bi se onda od čovjeka čija je svijest ograničena i znanje nesavršeno moglo očekivati bolje od toga? Jahve je, također, previdio činjenicu da se s povećanjem svijesti čovjek sve više odvaja od svojih instinkata (što mu omo-

gućuje skroman uvid u mudrost Božju) i skloniji je pogreškama. On nipošto nije dorastao Sotoninim podvalama, jer niti njegov stvoritelj nije sposoban, ili ne želi, zauzdati taj moćni duh.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Činjenica Božje "nesvjesnosti" na osobit način rasvjetljuje nauk o spasenju. Čovjek se u tolikoj mjeri ne izbavljuje od svojih grijeha, čak ni svojim propisnim očišćenjem kroz čin krštenja, koliko se izbavljuje od straha od posljedica grijeha, odnosno od gnjeva Božjega. Iz toga slijedi da je svrha djela spasenja bila spasiti čovjeka od straha Božjega. To je svakako moguće gdje vjerovanje u dobrostiva oca, koji je poslao svoga jedinorođenoga sina kako bi spasio ljudski rod, izbriše i posljednji trag staroga Jahvea i njegovih opasnih afekata. Takvo uvjerenje, međutim, pretpostavlja nesposobnost za razmišljanje, ili *sacrificium intellectus,*[*] te je upitna njihova moralna opravdanost. Ne smijemo zaboraviti da nas je sâm Isus poučio neka umnažamo povjerene nam talente, umjesto da ih zakopavamo u zemlju. Čovjek ne bi smio postati gluplji i nesvjesniji nego što doista jest, jer je u svim drugim aspektima pozvan na budnost, kritičnost i samosvjesnost, kako ne bi pao u napast te "provjeravao duhove" koji na nj žele utjecati, ne bi li se uvjerio "jesu li od Boga"[81] te kako bi uvidio svoje pogreške. Izbjegavanje Sotoninih zamki zahtijeva čak i nadljudsku inteligenciju. Ti zahtjevi produbljuju naše razu-

[*] (lat.) Intelektualna žrtva; žrtva uma. – Nap. prev.

mijevanje, našu ljubav prema istini i želju za znanjem – sve izvorne ljudske vrline koje su osim toga i vrlo vjerojatno učinci onoga duha koji "sve proniče, i dubine Božje".[82] Te intelektualne i moralne snage i same su božanske naravi, stoga se ne mogu i ne smiju odbaciti. Slijedeći kršćanski moral, čovjek upada u najgori sukob dužnosti. Samo osoba kojoj je 2 + 2 = 5 može izbjeći taj sukob. Činjenica da kršćanska etika vodi u sukob dužnosti govori tome u prilog. Izazivajući nerazrješive sukobe i, posljedično, *afflictio animae*,* čovjek se približava spoznaji Boga. Sve oprečnosti su od Boga, stoga čovjek taj teret mora podnositi, jer čineći tako otkriva da ga je Bog u svojoj "oprečnosti" obuzeo, da se u njemu utjelovio. On postaje posuda ispunjena božanskim sukobom. Ideju o patnji opravdano povezujemo sa stanjem u kojemu se suprotnosti međusobno sudaraju, te smo neskloni takvo bolno iskustvo opisati kao "otkupljenje". Pa ipak, ne možemo poreći da veliki simbol kršćanske vjere, križ na koji je pribijen lik patećega Otkupitelja, već dva tisućljeća pobuđuje suosjećanje vjernika. Ta je slika dopunjena dvojicom lopova, od kojih jedan odlazi u pakao, dok drugi ulazi u raj. Ne možemo zamisliti bolji prikaz "oprečnosti" središnjega kršćanskog simbola. Teško je vidjeti zašto ta neizbježna posljedica kršćanske psihologije označava otkupljenje, osim ako uzmemo da svijest o oprečnosti, ma koliko bila bolna, doista sa sobom donosi posve određen osjećaj izbavljenja. To je, s jedne strane, izbavljenje od uznemirujućega stanja nepokretne i bespomoćne nesvjesnosti, a s druge strane rastuća svijest o Božjoj oprečnosti, u kojoj čovjek može sudjelovati ako se

* Ozljeda duše. – Nap. prev.

ne boji ranjavanja božanskim mačem koji je Krist. Samo u najekstremnijem i najžešćem sukobu kršćanin doživljava izbavljenje u božanskome, pod uvjetom da se ne slomi pod teretom Božjega pečata. Samo se na taj način u njemu može ostvariti *imago Dei* i Bog postati čovjekom. Sedmu molbu Očenaša, "nego izbavi nas od zla", valja shvatiti u istome smislu kao i Kristovu molitvu u Getsemanskom vrtu: "Oče moj! Ako je moguće, neka me mimoiđe ova čaša".[83] U načelu, izuzimanje čovjeka iz sukoba, a time i od zla, nije u skladu s Božjom svrhom. Ljudski je izraziti takvu želju, ali to ne smije prerasti u načelo, budući da se protivi Božjoj volji i temelji na ljudskoj slabosti i strahu. Strah je do određene mjere opravdan, jer je za potpunost sukoba potrebna sumnja i nesigurnost u čovjekove snage.

Kako *imago Dei* prožima svekoliku ljudsku sferu i čini čovječanstvo svojim – nevoljnim – predstavnikom, moguće je da crkveni raskol i sadašnja podjela političkoga svijeta na dva neprijateljska tabora izražavaju neprepoznat polaritet dominantnoga arhetipa.

Tradicionalno gledište na Kristovo djelo spasenja odražava jednostran način razmišljanja, bez obzira uzimamo li tu jednostranost kao čisto ljudsku ili kao rezultat Božje volje. Drugo gledište, koje iskupljenje ne shvaća kao plaćanje ljudskoga duga Bogu, nego kao naknadu za zlo koje je Bog učinio čovjeku, već smo ukratko predstavili prije. To mi se gledište čini prikladnijim za postojeći odnos snaga. Ovca može vuku zamutiti vodu, ali mu drukčije ne može nauditi. Jednako tako stvorenje može razočarati stvoritelja, ali je malo vjerojatno da mu može nanijeti ozbiljniju štetu. Sve ovisi o moći stvoritelja u odnosu na bespomoćno stvorenje. To gledište Bogu imputira zlo, koje nipošto

nije gore od onoga što mu se već pripisivalo, uzmemo li da je bilo nužno mučiti sina do smrti na križu samo kako bi se ublažio očev gnjev. Kakav bi otac radije ubio vlastita sina nego oprostio svojim zabludjelim stvorenjima koje je iskvario njegov ljubljeni Sotona? Što je trebala dokazati ta odvratna i arhaična žrtva? Možda Božju ljubav? Ili njegovu neumoljivost? Iz 22. poglavlja *Postanka*[84] i *Izlaska* 22, 29 saznajemo da je Jahve bio sklon metodama poput ubojstva sina i prvorođenca kako bi iskušao vjeru svoga naroda ili izrazio svoju volju, unatoč činjenici da njegovu sveznanju i svemoći takva divljaštva nisu bila potrebna, što predstavlja loš primjer za zemaljske moćnike. Razumljivo je stoga da će priprost um pobjeći pred takvim pitanjima i taj manevar opravdati kao divnu *sacrificium intellectus*. Ne želimo li čitati 89. psalam, stvari ondje neće završiti. Onaj koji je prevario jednom, prevarit će opet, osobito kada je posrijedi samospoznaja. No samospoznaju, u obliku ispitivanja savjesti, zahtijeva kršćanska etika. Bilo je veoma pobožnih ljudi koji su držali da samospoznaja utire put spoznaji Boga.

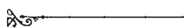
Svijesti koja razmišlja nemoguće je vjerovati u Boga kao Summum Bonum. Takva svijest se ni u kojemu pogledu ne osjeća izbavljenom od straha Božjega, stoga se posve opravdano pita što joj znači Krist. To je doista veliko pitanje: može li se Krist tumačiti i u današnje doba, ili se moramo zadovoljiti povijesnim tumačenjem?

Kako bilo, jedno se ne može zanemariti: Krist je vrhunski numinozan lik. S time je posve u skladu tumačenje Krista kao Boga i sina Božjega. Staro gledište, utemeljeno na Kristovu vlastitu mišljenju o tome pitanju, tumači da je on došao na svijet te da je patio i umro kako bi čovječanstvo spasio od dolazećega gnjeva. Nadalje, Krist je vjerovao da će njegovo uskrsnuće u tijelu svu djecu Božju uvjeriti u takvu budućnost.

Već smo istaknuli kako neobično Božji spasiteljski projekt djeluje u praksi. U obličju svoga sina on je spasio čovječanstvo od sebe samoga. Ta je misao jednako smiješna kao i stara rabinska ideja o Jahvi koji skriva pravednike ondje gdje ih ne može vidjeti – ispod svoga prijestolja. Kao da je Bog otac drukčiji Bog od sina, što posve promašuje smisao. Za takvu tvrdnju ne postoji niti psihološka potreba, budući da je nedvojbeni nedostatak promišljanja u Božjoj svijesti dostatan da objasni njegovo osobito ponašanje.

Opravdano je, stoga, strah Božji smatrati početkom sve mudrosti. S druge strane, na sva usta slavljena dobrota, ljubav i pravednost Božja ne bi se trebale smatrati tek naklonostima, nego istinskim iskustvima, jer Bog je *coincidentia oppositorum*.* Oboje je opravdano, strah Božji kao i ljubav Božja.

Prije ili kasnije, diferenciranija će svijest uvidjeti da je teško, kao dobrostiva oca, voljeti Boga kojega se zbog njegovih nepredvidljivih izljeva bijesa, njegove nepouzdanosti, nepravednosti i okrutnosti ima razloga itekako bojati. Propast drevnih bogova pokazala je, na naše zadovoljstvo, da čovjek nije voljan svojim bogovima tolerirati bilo koju od ljudskih nedosljednosti i slabosti. Jednako je tako vjerojatno da Jahvin moralni poraz u sukobu s Jobom ima svojih skrivenih posljedica: čovjekovo nehotično uzdizanje s jedne strane, i uzburkavanje nesvjesnoga s druge strane. Prvi je učinak neko vrijeme ostao tek činjenica koja nije bila svjesno shvaćena, premda ju je nesvjesno zabilježilo. To je pridonijelo uzburkavanju nesvjesnoga koje je time steklo veći potencijal od onoga u svjesnome. Čovjek se u nesvjesnome smatra vrjednijim nego što za se svjesno misli. U tim okolnostima potencijal počinje istjecati iz nesvjesnoga u svijest, te se nesvjesno probija u obliku snova, vizija i otkrivenja. Nažalost, *Knjiga o Jobu* ne može se precizno datirati. Kao što smo prije spomenuli, ona je napisana između 600. i 300. godine prije Krista. Tijekom prve polovice 6. stoljeća prije Krista na sceni se pojavljuje Ezekiel,[85] prorok s takozvanim "patološkim" obilježjima. Premda su laici skloni taj epitet pripisati njegovim viđenjima, osobno

* (lat.) sraz suprotnosti. – Nap. prev.

bih, kao psihijatar, želio suosjećajno izjaviti da se viđenja i prateći fenomeni ne mogu nekritički ocijeniti morbidnima. Poput snova, viđenja su neobični, ali posve prirodni događaji koji se mogu označiti kao "patološki" samo kada se dokaže njihova morbidna narav. Sa strogo kliničkoga stajališta, Ezekielova viđenja su arhetipske naravi te ni u kojemu pogledu ne predstavljaju morbidne distorzije. Nema razloga smatrati ih patološkima.[86] Ona su simptom rascjepa koji je u to vrijeme već postojao između svjesnog i nesvjesnog. Prvo veliko viđenje bilo je sastavljeno od dva dobro ustrojena četvorstva, odnosno koncepcije totaliteta, kakve danas često uočavamo kao spontane fenomene. Njihovu *quintam essentiam*[*] predstavlja lik "kao neki čovjek".[87] Ezekiel je ovdje proniknuo bît sadržaja nesvjesnoga, naime ideju o višemu čovjeku koji je moralno trijumfirao nad Jahveom i koji će Jahve kasnije postati.

U Indiji je više-manje simultan simptom iste tendencije bio Gautama Buddha (rođ. 562. godine prije Krista), koji je dao maksimalnu diferencijaciju nadmoći svijesti, čak i u odnosu na najveće brahmanske bogove. Bila je to logična posljedica doktrine *purusha-atmana*,[**] izvedena iz unutarnjega iskustva yoge.

Ezekiel je simbolički proniknuo činjenicu da se Jahve približio čovjeku. To je iskustvo koje je doživio i Job, prem-

[*] *Quinta essentia* (lat.) – peta esencija, peta bît. – Nap. prev.

[**] *Purusha* (sans.) – unutarnje duhovno biće koje se može shvatiti kao individualizirani Brahman, jastvo, čista svijest; *brahman* (sans.) – totalitet univerzuma prisutnog izvan čovjeka, totalitet objektivno spoznatoga svijeta; *atman* (sans.) – totalitet univerzuma prisutnog u čovjeku, totalitet subjektivno spoznatoga svijeta. – Nap. prev.

da ono vjerojatno nije dosegnulo njegovu svijest. Drugim riječima, on nije shvatio da je razina njegove svijesti viša od Jahvine te da zbog toga Bog želi postati čovjekom. Što je još važnije, u Ezekielovu se viđenju po prvi put spominje titula "Sin čovječji", koju Jahve znakovito rabi obraćajući se proroku, vjerojatno kako bi naznačio da je on sin "Čovjeka" na prijestolju, i time predfiguracija kasnijega otkrivenja u Kristu. Četiri serafima na Božjemu prijestolju postala su tako, posve opravdano, simboli evanđelista, jer oni tvore četvorstvo koje izražava Kristov totalitet, upravo kao što četiri evanđelja predstavljaju četiri stupa njegova prijestolja.

Uzburkavanje nesvjesnoga nastavilo se još nekoliko stoljeća. Otprilike 165. godine prije Krista, Daniel je imao viđenje četiriju zvijeri i "Pradavnoga", kojemu "na oblacima nebeskim dolazi kao Sin čovječji".[88] Ovdje "sin čovječji" više nije prorok, nego sin "Pradavnoga", a zadatak mu je pomladiti oca.

Knjiga Henokova, napisana oko 100. godine prije Krista, mnogo je podrobnija. Ona pripovijeda o ulasku Božjih sinova u svijet ljudi, što je još jedna predfiguracija koja se opisuje kao "pad anđelā". Naime, prema *Postanku,*[89] Jahve je odlučio da njegov duh neće "u čovjeku ostati dovijeka" te da ljudi ne bi trebali živjeti stotinama godina kao što je do tada bio slučaj, no, protivno njegovoj odluci, Božji su se sinovi zaljubili u lijepe ljudske kćeri. Zbilo se to u doba divova. Henok iznosi da su, nakon međusobnih zavjera, dvije stotine anđela predvođenih Samiazazom sišli na zemlju, oženili se ljudskim kćerima i s njima začeli divove visoke tisuću lakata.[90] Anđeli, među kojima se osobito isticao Azazel, podučavali su čovječanstvo umijećima i znanosti-

ma. Oni su se pokazali izvanredno naprednim elementima koji su širili i razvijali ljudsku svijest, upravo kao što je domišljati Kajin bio napredan, za razliku od Abela koji je bio više kućni tip. Na taj su način anđeli uveličali čovjekov značaj do "divovskih" razmjera, što upućuje na inflaciju kulturne svijesti toga vremena. Međutim, inflaciji uvijek prijeti protuudar nesvjesnoga, što se doista i dogodilo u obliku Potopa. Prije Potopa zemlja je bila toliko iskvarena da su divovi "uništili sve ljudske stečevine" i počeli se međusobno proždirati, dok su ljudi pak proždirali zvijeri, te se "zemlja pobunila protiv njihova bezakonja".[91]

Invazija sinova Božjih na svijet ljudi imala je, stoga, ozbiljne posljedice, što Jahvinu predostrožnost prije svoga pojavljivanja na zemlji čini još razumljivijom. Čovjek je bio posve bespomoćan pred tom nadmoćnom božanskom silom. Važno nam je stoga vidjeti kako se Jahve ponio po tome pitanju. Kao što je pokazala potonja strašna kazna, za božansko gospodarstvo nije bila beznačajna činjenica da je ništa manje nego dvije stotine Božjih sinova napustilo očevo domaćinstvo kako bi izvodili vlastite pokuse u ljudskome svijetu. Očekivali bismo da se vijest o tome masovnom egzodusu proširila dvorom (unatoč božanskome sveznanju). No, ništa se slično nije dogodilo. Tek dugo nakon rođenja divova i njihova pokolja čovječanstva, četiri su arkanđela, čini se posve slučajno, čuli ljudske jauke i naricanja te otkrili što se zbiva na zemlji. Ne bismo mogli kazati što više zapanjuje, loša organizacija anđeoske vojske ili nepouzdan nebeski komunikacijski sustav. Kako bilo, ovoga su puta arkanđeli bili ponukani obratiti se Bogu sljedećim riječima:

Sve je pred Tobom golo i otvoreno, Ti sve proničeš, i ništa se pred tobom sakriti ne može. Ti vidiš djela Azazela, koji podučavaše svu nepravičnost što je čuvaju nebesa. ... [I vradžbine koje Samiazaz podučavaše], kojemu si dao vlast nad njegovim suradnicima. ... Ti znaš što će se dogoditi i prije nego se dogodi, i ne govoriš nam što nam je s njima činiti.[92]

Jesu li anđeli lagali, ili Jahve iz nekog neshvatljiva razloga nije ništa zaključio iz svoga sveznanja, ili su ga, što je još vjerojatnije, arkanđeli morali podsjetiti na njegovu sklonost zanemarivanju sveznanja? U svakome slučaju, upravo je na njihovu intervenciju poduzeta globalna odmazda, premda nepravedna, budući da je Jahve spremno utopio sva stvorenja izuzev Noe i njegovih rođaka. Taj intermezzo pokazuje da su sinovi Božji budniji, napredniji i svjesniji od svoga oca. Jahvina kasnija preobrazba trebala bi se stoga visoko vrednovati. Pripreme za njegovo Utjelovljenje ostavljaju dojam da je doista nešto naučio iz iskustva te da za stvari skrbi svjesnije nego prije. Tome proširenju svijesti nedvojbeno je pridonijelo sjećanje na Sofiju. Paralelno s time, otkrivenje metafizičke strukture postaje izravnije. Dok u Ezekiela i Daniela nalazimo tek nejasne naznake o četvorstvu i Sinu Čovječjemu, Henok nam podastire jasnu i podrobnu informaciju u tome pogledu. Podzemni svijet, svojevrsni Had, podijeljen je na četiri sveta mjesta u kojima će do Sudnjega dana boraviti duhovi mrtvih. Od tih mjestā, tri su mračna, ali jedno je svijetlo[93] i sadrži "izvor vode". To je prebivalište pravednih.

S iskazima takvoga tipa ulazimo u kraljevstvo psihologije, točnije u simbolizam mandale, kojemu pripadaju omjeri 1:3 i 3:4. Henokov četverodijelni Had odgovara

ktoničkom četvorstvu koje je, navodno, u vječnoj opreci s pneumatičkim ili nebeskime. Prvi odgovara onome što alkemija naziva *quaternio* elemenata, a potonji odgovara četverostrukom, ili totalnom aspektu božanstva, na što, primjerice, upućuju Barbelo, Kolorbas, *Mercurius quadratus* te bogovi s četiri lica.

Henok je, zapravo, vidio četiri Božja lica. Tri su lica predano slavila, molila i preklinjala, dok je četvrto "branilo Sotonama pristup Gospodaru Duhova, kako ne bi optuživali one koji prebivaju na zemlji".[94]

Viđenje nam opisuje bitnu diferencijaciju slike Boga: on sada ima četiri lica, ili, bolje rečeno, četiri anđela svoga lica, kao hipostaze ili emanacije, od kojih je jedna predana isključivo držanju njegova najstarijega sina Sotone – sada u množini – podalje od njega, te sprječavanju daljnjih pokusa nakon epizode s Jobom.[95] Sotone još prebivaju u nebeskim predjelima, budući da se još nije dogodio Sotonin pad. Spomenute omjere također sugerira činjenica da tri anđela obavljaju svete ili dobrotvorne dužnosti, dok je četvrti anđeo vojnik koji Sotonu treba držati na udaljenosti.

To je četvorstvo izrazito pneumatičke naravi, stoga ga izražavaju anđeli, koji su obično krilata, tj. zračna bića. Na to upućuje njihovo podrijetlo od Ezekielova četiri serafima.[96] Udvostručenje i razdvajanje četvorstva na gornje i donje, kao i izgon Sotonā s nebeskoga dvora, upućuje na metafizički raskol koji se već zbio. No, pleromatički raskol je pak simptom mnogo dubljega razdora u božanskoj volji: otac želi postati sin, Bog želi postati čovjek, amoralno želi postati apsolutno dobro, nesvjesno želi postati svjesno

odgovorno. Do tada je sve to postojalo tek *in statu nascendi*.[*]

Potaknuto tim zbivanjima, Henokovo se nesvjesno uzburkalo i svoj sadržaj izlilo u bujici apokaliptičnih vizija. Ono je proroka potaknulo na *peregrinatio*, putovanje u četiri predjela neba te u središte zemlje, čime je vlastitim kretanjima ocrtao mandalu, u skladu s "putovanjima" alkemijskih filozofā i sličnim fantazijama modernog nesvjesnog.

Kada se Jahve obratio Ezekielu kao "Sinu Čovječjem", bila je to isprva tek nejasna i zagonetna naznaka. No, sada je postalo jasno: čovjek Henok nije samo primatelj božanskoga otkrivenja, nego istodobno i sudionik u božanskoj drami, kao da je i sâm bio jedan od Božjih sinova. To može značiti samo sljedeće: u mjeri u kojoj Bog postaje čovjekom, čovjek uranja u pleromatički proces. On se u njemu takoreći krsti te time sudjeluje u božanskom četvorstvu (tj. biva razapet zajedno s Kristom). Iz toga razloga čak i danas, u obredu *benedictio fontis*, svećenik rukom dijeli vodu ukriž, a potom je škropi u četiri smjera.

Na Henoka je božanska drama utjecala do te mjere da bismo mogli pomisliti kako je dobio veoma osobit uvid u dolazeće Utjelovljenje. "Sin Čovječji" koji je s "Pradavnim" nalikuje anđelu (tj. jednome od sinova Božjih). "On je pravednik"; "u njemu je pravednost"; "sve što je od njega ima prvenstvo u dostojanstvu pred Gospodarom Duhova".[97] Vjerojatno nije slučajno da se pravednost toliko ističe, jer to je vrlina koja Jahvi nedostaje, što je činjenica koja je te-

[*] (lat.) u začetku. – Nap. prev.

ško mogla ostati skrivena od autora *Knjige Henokove*. Za vladavine Sina Čovječjega:

> *... molitva pravednih uslišena je,*
> *I krv pravednih ... [osvećena] pred Gospodarom Duhova.*[98]

Henok vidi "neiscrpan izvor pravednosti".[99] Sin Čovječji će biti

> *... štap pravednima. ...*
> *Zato je izabran i skriven od njega,*
> *Od stvaranja svijeta i navijeke.*
> *Mudrost Gospodara Duhova otkrila ga je...,*
> *Jer je očuvao rod pravedni.*[100]
>
> *Mudrost se izlijeva poput vode. ...*
> *On je moćan u svim tajnama pravednosti,*
> *I nepravda će iščeznuti poput sjene. ...*
> *U njemu je duh mudrosti,*
> *I duh koji proniče,*
> *I duh razumijevanja i snage.*[101]

Nadalje, za vladavine Sina Čovječjega će

> *... vratiti ono što joj bijaše povjereno,*
> *I Šeol će vratiti ono što je primio,*
> *I pakao*[102] *će vratiti svoj posjed. ...*
>
> *Izabrani će u te dane sjediti na Mome prijestolju,*

A iz njegovih će se usta izliti sve tajne mudrosti i promisli.[103]

“Svi će postati anđeli nebeski.” Azazel i njegova vojska bit će bačeni u gorući peć jer su se “podjarmili Sotoni i zaveli one koji prebivaju na zemlji”.[104]

Na kraju danā, Sin Čovječji će suditi svim stvorenjima. “Tama će biti uništena, i zasjat će vječno svjetlo.”[105] Propast će stići i Jahvine velike stvorove, Levijatana i Behemota, koji će biti raskomadani i pojedeni. U tome se odsječku[106] Henoku obraća anđeo otkrivenja nazivajući ga “Sinom Čovječjim”, što naznačuje da je i on, poput Ezekiela, prožet božanskim misterijem, da je u nj uključen, jer je, naposljetku, tome misteriju svjedočio. Henok biva uznesen na svoje mjesto u nebesima. U “nebu neba” on promatra kuću Božju od kristala, kojom teku rijeke žive vatre, a čuvaju je krilata bića koja nikada ne spavaju.[107] U pratnji anđeoskoga četvorstva (Mihael, Gabriel, Rafael, Fanuel), preda nj stupa “Pradavni” i obraća mu se sljedećim riječima: “To je Sin Čovječji rođen u pravednosti i pravednost u njemu prebiva i pravednost Pradavnoga ga ne napušta.”[108]

Zanimljivo je da se Sin Čovječji uvijek iznova povezuje s pravednošću. Čini se da je ona njegov lajtmotiv, njegova glavna preokupacija. Takvo naglašavanje pravednosti ima smisla samo ondje gdje nepravda prijeti ili se već dogodila. Samo Bog može dijeliti pravdu, i upravo s obzirom na njega postoji opravdan strah da bi mogao na svoju pravdu zaboraviti. U tome slučaju će u čovjekovo ime kod Boga posredovati njegov pravedni sin. Tako će “pravedni naći spokoj”.[109] Pravda koja će prevladati za vladavine sina naglašava se do te mjere da se ne možemo oteti dojmu kako

je za vladavine oca harala nepravda, te da će tek s dolaskom sina nastupiti doba zakona i reda. Čini se da je Henok time nesvjesno dao odgovor Jobu.

Isticanje Božje drevnosti logično je povezano s postojanjem sina, ali također upućuje da će se Bog sâm povući u pozadinu i postupno prepuštati vlast nad ljudskim svijetom svome sinu, nadajući se pravednijem ustroju. Iz toga su razvidne posljedice neke psihološke traume, sjećanje na strašnu nepravdu koja je onemogućila blizak odnos s Bogom. Bog želi sina, i čovjek želi sina koji će zamijeniti oca. Taj sin, kao što smo ustanovili, mora biti apsolutno pravedan, a pravednost je odlika koja je iznad svih vrlina. I Bog i čovjek žele pobjeći od slijepe nepravde.

U svojoj ekstazi Henok se prepoznaje kao Sin Čovječji, ili Sin Božji, premda za takvu ulogu nije izabran na osnovi podrijetla ili predodređenosti.[110] On je iskusio ono bogovsko uznesenje koje smo, u Jobovu slučaju, tek naslućivali kao neizbježnu posljedicu. Čini se da je i sâm Job slutio nešto slično kada je izjavio: “Ja znadem dobro: moj Izbavitelj živi.”[111] Ta veoma značajna izjava mogla se, s obzirom na okolnosti, odnositi samo na dobrostiva Jahvu. Tradicionalno kršćansko tumačenje toga odlomka u smislu iščekivanja Kristova dolaska točno je ukoliko je posrijedi utjelovljenje Jahvina milostivog aspekta, kao njegove vlastite hipostaze, u Sinu Čovječjemu, te ukoliko se Sin Čovječji u Henoku pokaže predstavnikom pravde i, u kršćanstvu, braniteljem čovječanstva. Nadalje, Sin Čovječji je predegzistentan, stoga mu se Job opravdano mogao obratiti. Kao što Sotona ima ulogu optužitelja i klevetnika, tako Krist, drugi sin Božji, ima ulogu zagovornika i branitelja.

Unatoč proturječju, stanoviti učenjaci željeli su Henokove mesijanske ideje protumačiti kao kršćanske interpolacije. Ta mi se dvojbenost iz psihologijskih razloga čini neopravdanom. Valja se samo prisjetiti što je Jahvina nepravda, njegova nemoralnost značila pobožnome misliocu. Nije lako biti opterećen takvom idejom Boga. Jedan mnogo kasniji zapis pripovijeda nam o pobožnu mudracu koji nikada nije pročitao 89. Psalam, "jer ga nije mogao podnijeti". Razmislimo li kojom su gorljivošću i isključivošću ne samo Kristov, nego i crkveni nauk, u stoljećima koja su slijedila sve do današnjih dana, isticali dobrotu milostiva Oca na nebesima, izbavljenje od straha, Summum Bonum i *privatio boni*, zaključit ćemo da je lik Jahvea s time inkompatibilan te da je takav paradoks naprosto nesnošljiv za religioznu svijest. A tome je tako vjerojatno još od Jobova vremena.

Jahvina unutarnja nestabilnost glavni je razlog ne samo stvaranju svijeta, nego i pleromatičkoj drami u kojoj čovječanstvo ima ulogu tragičnoga kora. Susret sa stvorenjem mijenja stvoritelja. U starozavjetnim zapisima od 6. stoljeća prije Krista nadalje nalazimo naznake koje idu u prilog toj tvrdnji. Dva ključna klimaksa predstavljaju ponajprije Jobova tragedija, a potom Ezekielovo otkrivenje. Job je nedužan patnik, ali Ezekiel svjedoči Jahvinu očovječenju i diferencijaciji. Budući nazvan "Sinom Čovječjim", povjereno mu je da je Jahvino utjelovljenje u četvorstvu, takoreći pleromatički model onoga što će se dogoditi kroz preobrazbu i očovječenje Boga, i to ne samo Božjemu sinu, kako je prije svih vjekova bilo predodređeno, nego i čovjeku kao takvome. To se ispunjava kao intuitivna anticipacija u Henoku. U svojoj ekstazi on postaje Sin Čovječji u pleromi, a njego-

vo je uznesenje u kočiji (poput Ilije) predfiguracija uskrsnuća mrtvih. Kako bi ispunio svoju ulogu namjesnika za pravdu, mora se približiti Bogu, a kao predegzistentni Sin Čovječji nije podložan smrti. No, budući da je kao ljudsko biće bio i smrtan, i drugim je smrtnicima moguće vidjeti Boga; oni također mogu postati svjesni svoga spasitelja i time steći besmrtnost.

Sve te ideje mogle su ući u svijest ljudi na temelju tadašnjih pretpostavki uzašašća, samo da je netko o njima ozbiljno razmišljao. Za to nisu bile potrebne kršćanske interpolacije. *Knjiga Henokova* predstavlja grandiozan primjer anticipacije, no u to je vrijeme sve lebdjelo u zraku kao još jedno otkrivenje koje se nije ispunilo. S obzirom na te činjenice nemoguće je, i uz najbolju volju, pojmiti kako se kršćanstvo probilo u povijest kao apsolutna novost. Ako je ikada išta bilo historijski pripremano, održavano i podupirano od postojećega *Weltanschauunga*, kršćanstvo bi predstavljalo klasičan primjer.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Isus se pojavio ponajprije kao židovski reformator i prorok isključivo dobroga Boga. Time je spasio ugrožen religijski kontinuitet te se u tome pogledu pokazao kao *soter*, spasitelj. On je spasio čovječanstvo od gubitka zajedništva s Bogom, kao i od puke svjesnosti i racionalnosti. To bi za posljedicu imalo stanovitu disocijaciju svjesnog i nesvjesnog, neprirodno, pa čak i patološko stanje "gubitka duše", što je čovjeku prijetilo od početka vremena. On se iznova dovodi u opasnost od zanemarivanja nužnih iracionalnosti svoje psihe te od umišljanja kako isključivo voljom i razumom može sve držati pod nadzorom. To se najjasnije očituje u velikim društveno-političkim pokretima, kao što su socijalizam i komunizam: u prvome pati država, a u potonjemu čovjek.

Isus je naprosto prenio postojeću predaju u vlastitu zbilju, proglasivši radosnu vijest: "Bog je dobrostiv prema čovječanstvu. On je otac koji vas ljubi kao što vas ljubim ja, i poslao je mene, svoga sina, da otkupim vaš stari dug." On je ponudio sebe kao iskupljujuću žrtvu koja će čovječanstvo pomiriti s Bogom. Što se odnos povjerenja između čovjeka i Boga pokazuje poželjnijim, to više zapanjuju Jahvina osvetoljubivost i tvrdokornost spram njegovih stvorenja. Od Boga koji je milostiv otac i Ljubav sama očekivali

bismo razumijevanje i oprost. Stoga je naprosto šokantno da je taj vrhunski dobar Bog spreman na takav čin milosti samo kroz ljudsku žrtvu i, što je još gore, ubijanjem vlastita sina. Krist je očito previdio taj antiklimaks; u svakome slučaju, sva stoljeća koja su slijedila prihvatila su ga bez protivljenja. Kako bilo, valja imati na umu neobičnu činjenicu da je Bog dobrote toliko tvrdokoran da ga je moguće umilostiviti samo ljudskom žrtvom! To je nepodnošljivo proturječje koje moderan čovjek naprosto više ne može trpjeti, jer se određenje Boga kao ljubavi i Summum Bonuma pokazuje kao čista laž.

Kristova posrednička uloga je dvostruka: on pomaže čovjeku protiv Boga i ublažava strah koji čovjek osjeća spram toga bića. On stoji na pola puta između dvije krajnosti, čovjeka i Boga, koje je veoma teško ujediniti. Jasno je da se žarište božanske drame pomiče prema posredničkom Bogočovjeku. On je čovječan koliko i božanski, stoga su se uza nj oduvijek vezivali simboli totaliteta, budući da je sveobuhvatan i ujedinjuje sve suprotnosti. Također mu se pripisuje i četvorstvo Sina Čovječjega koje upućuje na diferenciraniju svijest (*v.* Križ i tetramorf). To odgovara shemi iz *Knjige Henokove*, premda uz jednu značajnu devijaciju: Ezekiel i Henok, dva nositelja titule "Sina Čovječjega", bili su ljudska bića, dok je Krist po svome podrijetlu,[112] začetku i rođenju junak i polubog u klasičnome smislu. On je začet po Duhu Svetomu i rođen od djevice te, budući da "stvorenjski" nije ljudsko biće, ne naginje grijehu. Zaraza zlom u njegovu je slučaju spriječena pripremama za Utjelovljenje. Krist je stoga više na božanskoj nego na ljudskoj razini. On utjelovljuje Božju volju uz isključenje svega ostaloga i iz toga se razloga ne nalazi točno u sredini, jer ga

se ne dotiče ono što je esencijalno "stvorenjski" ljudskome biću – grijeh. Grijeh je potekao s nebeskoga dvora i ušao u stvaranje uz Sotoninu pomoć, što je razgnjevilo Jahvu do te mjere da ga je naposljetku moglo umiriti samo žrtvovanje vlastita sina. Neobično je da nije poduzeo ništa kako bi udaljio Sotonu iz svoje pratnje. Henok spominje posebnoga arkanđela, imena Fanuel, čiji je zadatak bio braniti Jahvu od Sotoninih huškanja. Tek će na svršetku svijeta Sotona, u obliku zvijezde,[113] biti svezan, bačen u ponor i uništen. (To nije slučaj u *Otkrivenju*, gdje on ostaje vječno živ u svome prirodnom elementu.)

Premda se općenito pretpostavlja da je Kristova jedinstvena žrtva skinula prokletstvo prvobitnoga grijeha i konačno umirila Boga, Krist je unatoč tome bio zabrinut. Što će se dogoditi s čovjekom, osobito s vlastitim mu sljedbenicima, kada ovce ostanu bez pastira i kada više ne bude onoga koji je za njih posredovao kod oca? On uvjerava svoje učenike da će uvijek biti s njima, dapače, da on sâm u njima prebiva. To ga, međutim, posve ne zadovoljava, jer uz to obećaje da će poslati *parakletos*a (posrednika, "Savjetnika") koji će im, umjesto njega, pomagati riječju i djelom i ostati s njima zauvijek.[114] Iz toga bismo mogli zaključiti da s "pravnoga gledišta" stvari još nisu razjašnjene izvan svake sumnje, ili da još postoji čimbenik nesigurnosti.

Parakletovo poslanje ima još jedan aspekt. Taj Duh Istine i Mudrosti je Duh Sveti po kojemu je Krist začet. On je duh fizičke i duhovne prokreacije koji će od sada prebivati u stvorenjskome čovjeku. Budući da je on treća božanska Osoba, zaključujemo da će *Bog biti začet u stvorenjskome čovjeku*. To implicira golemu promjenu čovjekova statusa, jer je sada čovjek uzdignut do statusa sina, a gotovo i do

statusa čovjeka-boga. Time je ispunjena predfiguracija u vizijama Ezekiela i Henoka, gdje je, kako smo vidjeli, naslov "Sin Čovječji" već povjeren stvorenjskom čovjeku. No, to stavlja čovjeka u posrednički položaj ujedinitelja Boga i stvorenja, unatoč čovjekovoj kontinuiranoj grešnosti. Krist je vjerojatno imao na umu tu minornu mogućnost kada je kazao: "...Tko vjeruje u mene, činit će djela koja ja činim; da veća će od njih činiti",[115] i dalje, pozivajući se na šesti stih 82. psalma, "Ja rekoh; *bogovi ste!*", dodao je, "a Pismo se ne može dokinuti".[116]

Buduće prebivanje Duha Svetoga u čovjeku znači stalno utjelovljenje Boga. Kao rođeni sin Božji i predegzistentni posrednik, Krist je prvorođenac i božanska paradigma koju će slijediti daljnja utjelovljenja Duha Svetoga u empirijskome čovjeku. No, čovjek je dio tame svijeta, stoga je s Kristovom smrću nastupila kritična situacija koja je mogla biti razlog tjeskobe. Kada je Bog postao čovjekom, sva tama i zlo držani su podalje. Henokova preobrazba u Sina Čovječjega zbila se u kraljevstvu svjetlosti, a to je u još većoj mjeri slučaj s utjelovljenjem Krista. Krajnje je nevjerojatno da je Kristovom smrću raskinuta veza između Boga i čovjeka. Naprotiv, čvrstoća te veze opetovano se ističe i potvrđuje Parakletovim poslanjem. No, što je ta veza bliskija, to je veća opasnost od sudara sa zlom. Na temelju uvjerenja koje je stvoreno veoma rano, pojavi svjetlosti slijedit će jednako osebujna tama, i Kristu će slijediti Antikrist. Takvo mišljenje ne bismo očekivali prema metafizičkoj situaciji, jer je zlo navodno nadvladano, a teško je povjerovati da bi milosrdni otac, nakon provedbe složenoga scenarija spasenja po Kristu, iskupljenja i objave ljubavi prema čovječanstvu, ponovno pustio okrutnu zvijer

na svoju djecu, posve zanemarivši sve što se odvijalo prije. Čemu taj zamoran obzir prema Sotoni? Čemu to tvrdoglavo projiciranje zla na čovjeka koji je toliko slab, toliko kolebljiv i toliko glup da je posve nesposoban oduprijeti se Božjim pokvarenim sinovima? Zašto ne sasjeći zlo u korijenu?

Bog je, u svojoj dobroj namjeri, začeo dobrog i korisnog sina, stvorivši tako o sebi sliku dobroga oca – nažalost, ni ovaj put ne uzimajući u obzir da je u njemu znanje koje govori posve drukčiju istinu. Da je samome sebi položio račune za svoje postupke, uvidio bi strahovit razdor koji je pokrenuo svojim utjelovljenjem. Naprimjer, kamo je otišla njegova tama – ona pomoću koje je Sotona uvijek uspijevao izbjeći zasluženu kaznu? Zar Bog misli da se posve preobrazio i očistio se od svoje amoralnosti? Čak mu ni njegov sin "svjetla", Krist, nije posve vjerovao u tome pogledu. Sada pak ljudima šalje "duha istine", uz čiju će pomoć oni brzo otkriti što se događa kada se Bog utjelovljuje samo u svome svjetlosnom aspektu, vjerujući za sebe da je svjetlost sama, ili se barem želi takvime smatrati. Ono što se može očekivati jest enantiodromija u velikom stilu. Upravo bi u tome mogao biti smisao vjerovanja u dolazak Antikrista, za koje je povrh svega zaslužan "duh istine".

Premda je Paraklet od najvećega metafizičkog značaja, on je sa stajališta Crkve najnepoželjniji, budući da se, kako vjerodostojno izjavljuje Sveto pismo, Duh Sveti ne podvrgava nikakvu nadzoru. U interesu kontinuiteta i Crkve, valja snažno isticati jedinstvenost utjelovljenja i Kristova djela otkupljenja, a iz istoga razloga valja u svakoj prilici osujećivati i ignorirati prebivanje Duha Svetoga u čovjeku. Više se neće tolerirati nikakve individualističke digresije.

Tko pod utjecajem Duha Svetoga postane sklon disidentskom mišljenju, neizbježno će se obilježiti kao heretik čiji progon i uklanjanje skreću vodu na Sotonin mlin. S druge strane, valja imati na umu da bi kršćanstvo brzo iščeznulo u babilonskoj zbrci jezika – sudbini koja mu prijeti već stoljećima – da je svatko intuiciju vlastita Duha Svetoga pokušao nametnuti drugome u svrhu poboljšanja univerzalnog nauka.

Zadatak Parakleta, "duha istine", jest prebivati i djelovati u pojedinim ljudskim bićima, i to podsjećajući ih na Kristov nauk i vodeći ih prema svjetlu. Dobar primjer takva djelovanja je Pavao, koji nije poznavao Gospodina, a radosnu vijest nije primio od apostolā, nego kroz otkrivenje. On je jedan od ljudi čije se nesvjesno uzburkalo, iznjedrivši ekstatična otkrivenja. Život Duha Svetoga razotkriva se kroz vlastito djelovanje i posljedice koje ne samo da potvrđuju općepoznate stvari, nego idu i mnogo dalje. U Kristovim izrekama već nalazimo naznake idejā koje nadilaze tradicionalan "kršćanski" moral – primjerice, parabola o nepravednom upravitelju, čiji je moral u skladu s Logionom Codexa Bezae,[117] te odaje etički standard veoma različit od očekivanoga. Ovdje je moralni kriterij *svijest*, a ne zakon ili običaj. Spomenimo također neobičnu činjenicu da upravo Petra, koji je nagao i prevrtljiv, Krist želi učiniti stijenom i temeljem svoje Crkve. To su, čini mi se, ideje koje upućuju na uključivanje zla u ono što bih nazvao *diferencijalnom moralnom procjenom*. Primjerice, dobro je kada je zlo razumno prikriveno, ali zlo je djelovati nesvjesno. Mogli bismo kazati da su takva gledišta namijenjena dobu kada će se zlo uvažavati u jednakoj mjeri

kao i dobro, drugim riječima kada se neće potiskivati pod dvojbenom pretpostavkom da uvijek znamo što je zlo.

Čak i predviđanje Antikristova dolaska predstavlja dalekosežno otkrivenje ili otkriće, kao i osobita izjava da je, unatoč svome padu i izgonu, đavao još "vladar ovoga svijeta" te da prebiva u zraku koji ga okružuje. Bez obzira na svoje zločine i bez obzira na Božje djelo otkupljenja čovječanstva, đavao još ima znatnu moć i pod svojim jarmom drži sva sublunarna stvorenja. Ta se situacija može opisati samo kao kritična; u svakome slučaju, ona ne odgovara očekivanome stanju nakon "radosne vijesti". Zlo nipošto nije uklonjeno, premda su mu dani odbrojani. Bog se još usteže upotrijebiti silu protiv Sotone. On vjerojatno još ne zna da njegova mračna strana pogoduje zlom anđelu. Naravno, ta situacija ne može zauvijek ostati skrivena od "duha istine" koji se nastanio u čovjeku. On je stoga na početku kršćanske ere uzburkao čovjekovo nesvjesno i izazvao još jedno veliko otkrivenje koje je, zbog svoje nerazumljivosti, u narednim stoljećima potaknulo brojna tumačenja i zablude. Posrijedi je Otkrivenje sv. Ivana.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Doista je teško zamisliti tko bi mogao biti Ivan iz Otkrivenja, ako ne autor *Poslanica Ivanovih*. On je bio taj koji je izjavio da je Bog svjetlost i da “tame u njemu nema nikakve”.[118] (Tko je uopće rekao da u Bogu ima tame?) Kako bilo, on zna da nam je kada sagriješimo potreban “posrednik kod Oca”, a to je Krist, “pomirnica za grijehe naše”,[119] premda su nam kroza nj grijesi već oprošteni. (Zašto nam je onda potreban zagovornik?) Otac nam je darovao svoju beskrajnu ljubav (premda je ona morala biti kupljena ljudskom žrtvom!), a mi smo djeca Božja. “Tko god je rođen od Boga, ne čini grijeha.”[120] (Tko je *bez* grijeha?) Ivan potom propovijeda poruku ljubavi. Bog je ljubav; savršena ljubav otklanja strah. Ali, on također upozorava na lažne proroke i lažne učitelje te objavljuje dolazak Antikrista.[121] Njegovo svjesno stajalište je ortodoksno, ali su mu pretkazanja zlokobna. Možda je imao snove koji nisu predviđeni njegovim svjesnim programom. On govori kao da poznaje ne samo bezgrešno stanje, nego i savršenu ljubav, za razliku od Pavla, kojemu ne nedostaje potrebnoga samopromišljanja. Ivan je malčice pretjerano siguran, stoga se izlaže opasnosti od disocijacije. Pod tim okolnostima, nesvjesno neizbježno odgovara kontrapunktom i može provaliti u svijest u obliku otkrivenja. U tome će slučaju otkrive-

nje imati oblik više ili manje subjektivnog mita, jer ono, između ostaloga, kompenzira jednostranost individualne svijesti. To je u kontrastu s Ezekielovim ili Henokovim vizijama, budući da je za njihove svjesne situacije bilo karakteristično zanemarivanje (za što ih se ne može kriviti), stoga su one kompenzirane više ili manje objektivnom i univerzalno valjanom konfiguracijom arhetipske građe.

Koliko možemo vidjeti, Otkrivenje odgovara tim uvjetima. Čak se i u početnoj viziji pojavljuje zastrašujući lik: Krist stopljen s Pradavnim, u obličju čovjeka i Sina Čovječjega. Iz njegovih usta izlazi "mač dvosječan, oštar", koji se čini prikladnijim za borbu i prolijevanje krvi nego za demonstraciju bratske ljubavi. Budući da mu se taj Krist obraća riječima: "Ne boj se", moramo pretpostaviti da Ivana, kada je pao "kao mrtav",[122] nije obuzela ljubav, nego prije strah. (Kakva je to savršena ljubav koja izaziva strah?)

Krist mu zapovijeda neka napiše sedam poslanica crkvama u azijskim provincijama. Crkva u Efezu pozvana je na pokajanje, u protivnom će biti lišena svjetla ("Inače dolazim k tebi i – uklonit ću tvoj svijećnjak s mjesta njegova").[123] Iz te poslanice također doznajemo da Krist "mrzi" nikolaite. (Kako se to slaže s ljubavlju prema bližnjemu?)

Crkva u Smirni nije prošla previše loše. Njezini su neprijatelji navodno Židovi, ali oni su "sinagoga Sotonina", što se ne doima baš prijateljskim.

Pergam je prozvan jer ondje djeluje lažni učitelj i grad vrvi nikolaitima. Grad se stoga mora obratiti – "Inače dolazim ubrzo k tebi". To se može protumačiti samo kao prijetnja.

Tijatira tolerira propovijedanje "Jezabele, žene koja samu sebe naziva proročicom". On će je "baciti na bolesničku postelju", a njezinu će "djecu udariti smrću". Ali "onomu što

do kraja bude vršio moja djela, dat ću vlast nad narodima i vladat će njima palicom gvozdenom, kao posude glinene satirati ih – kao što i ja to primih od Oca svoga. I dat ću mu zvijezdu Danicu”.[124] Kao što nam je poznato, Krist naučava: “Ljubite svoje neprijatelje”, ali ovdje je zaprijetio masakrom djece, što neobično podsjeća na Betlehem!

Bog nije previše zadovoljan djelovanjem crkve u Sardu. Neka se, stoga, “obrati”. U protivnome, on će se prišuljati kao tat, “a nećeš znati u koji ću čas doći na te”[125] – nipošto prijateljsko upozorenje.

Što se Filadelfije tiče, njoj se ništa ne zamjera. No, Laodiceju će povratiti iz usta, jer je mlaka. I ona se mora obratiti. Njegovo je objašnjenje karakteristično: “Ja korim i odgajam one koje ljubim.”[126] Posve je razumljivo da Laodicejci nisu previše željni te “ljubavi”.

Pet od sedam crkava loše je ocijenjeno. Taj apokaliptični “Krist” ponaša se prije kao zlovoljan “šef” koji je svjestan svoje moći, a umnogome nalikuje “sjeni” biskupa-propovjednika ljubavi.

Kao potkrepa onomu što smo do sada iznijeli, slijedi vizija u Ezekielovu stilu. No, onaj koji je sjedio na prijestolju nije nalikovao čovjeku, nego “jaspisu i sardu”.[127] Pred njime je bilo “kao neko stakleno more, nalik na prozirac”; a oko prijestolja, četiri “bića” (ζῷα), “sprijeda i straha puna očiju – sve naokolo i iznutra puna očinu”.[128] Ezekielov se simbol ovdje pojavljuje u neobičnom, modificiranom obliku: kamen, staklo, kristal – mrtve i krute tvari iz anorganskoga svijeta – obilježja su Božanstva. To nas podsjeća na tajanstvenoga alkemičarskog “Čovjeka”, *homo altus*a* zva-

* (lat.) uzvišen čovjek. – Nap. prev.

noga *lithos ou lithos*, “kamen koji nije kamen”, i bezbroj očiju uperenih u ocean nesvjesnog.[129] U svakome slučaju, ovdje se razotkriva nešto od Ivanove psihologije koja je uspjela zaviriti iza kršćanskoga kozmosa.

Slijedi vizija o “Jaganjcu” koje otvara Knjigu sedam pečata. Janje je sada lišeno ljudskih obilježja “Pradavnoga” i pojavljuje se u čisto teriomorfnom, premda čudovišnom obliku, poput jedne od mnogih rogatih životinja iz Otkrivenja. Ono ima sedam očiju i sedam rogova te je, stoga, više nalik ovnu negoli janjetu. Kako bilo, čini se da je izgledalo prilično jezovito. Premda “stoji, kao zaklan”,[130] Jaganjac se uopće ne ponaša kao nedužna žrtva, nego je, naprotiv, veoma živahan. Otvorivši prva četiri pečata, oslobodio je četiri zlokobna jahača Apokalipse. Nakon otvaranja petoga pečata, čuju se krici mučenika koji vape za osvetom (“Ta dokle, Gospodaru sveti i istiniti! Zar ćeš suditi i osvetiti krv našu na pozemljarima?”).[131] Šesti pečat donosi kozmičku katastrofu, i sve se živo skriva od “srdžbe Jaganjčeve”, “jer dođe Dan onaj veliki srdžbe njihove i tko će opstati”.[132] Više ne prepoznajemo krotkoga Jaganjca koji bez otpora odlazi na klanje; on je sada agresivan i goropadan ovan koji konačno može dati oduška svome gnjevu. U svemu tome ne vidim toliko metafizički misterij koliko izljev dugo zatomljivanih negativnih osjećaja kakve često susrećemo u ljudi koji teže savršenstvu. Možemo biti sigurni da je autor *Poslanica Ivanovih* učinio sve kako bi praktično proveo ono što je propovijedao svojoj kršćanskoj braći. U tu je svrhu morao prigušiti sve negativne osjećaje te je, zahvaljujući nedostatku samopromišljanja, mogao na njih zaboraviti. No, premda su iščeznuli sa svjesne razine, oni su nastavili vrvjeti ispod površine, te su tijekom vremena ispleli slo-

ženu mrežu gorčine i osvetoljubivih misli koji su potom provalili u svijest u obliku otkrivenja. Iz toga je izronila zastrašujuća slika koja oštro proturječi svim idejama kršćanske poniznosti, snošljivosti i ljubavi prema bližnjemu i neprijateljima, kao i ideji o milosrdnu ocu na nebesima, spasitelju čovječanstva. Fantastične slike terora, orgije mržnje, gnjeva, osvetoljubivosti i slijepoga rušilačkog gnjeva u ognju i krvi obrušavaju se na svijet koji je Krist upravo vratio u prvobitno stanje nevinosti i nježnoga zajedništva s Bogom.

Naravno, otvaranje sedmoga pečata donosi nove bujice jada koje gotovo iscrpljuju čak i prljavu maštu sv. Ivana. Da bi ojačao, on mora pojesti "malen svitak" kako bi mogao dalje "prorokovati".

Kada je truba sedmoga anđela konačno utihnula, na nebesima se, nakon pada Jeruzalema, pojavila *žena-sunce*, "mjesec joj pod nogama, a na glavi vijenac od dvanaest zvijezda".[133] Ona je bila u mukama rađanja, a pred njom je stajao golem crveni zmaj koji je htio proždrijeti njezino dijete.

Ta je vizija posve izvan konteksta. Dok se o prethodnim vizijama stječe dojam da su naknadno revidirane, prepravljene i uljepšane, ova se čini izvornom i bez neke obrazovne svrhe. Vizija započinje otvaranjem hrama Božjeg i ukazanjem Kovčega saveza.[134] To je vjerojatno uvod u dolazak nebeske mladenke, Jeruzalema, ekvivalenta Sofije, jer sve je to dio nebeskoga *hieros*a *gamos*a,* čiji je plod božansko muško dijete. Ona je "žena odjevena suncem". Obratimo pozornost na jednostavnu izjavu "žena" – obična žena, a

* (grč.) sveti brak. – Nap. prev.

ne božica, ili vječna djevica koja je bezgrešno začela. Nikakve je posebne značajke ne razlikuju od ostatka ženskoga roda, izuzev kozmičkih i naturalističkih atributa koji je označavaju kao *anima mundi* i po statusu izjednačavaju s prvobitnim kozmičkim čovjekom, Anthroposom. Ona je ženski Anthropos, pandan muškome principu. Poganski motiv Lede predstavlja veoma prikladnu ilustraciju, jer su u grčkoj mitologiji matrijarhalni i patrijarhalni elementi zastupljeni u jednakoj mjeri. Zvijezde gore, mjesec dolje, u sredini sunce, izlazeći Horus i zalazeći Oziris, i majčinska noć koja sve okružuje, *ouranos ano, ouranos kato*[135] – taj simbol razotkriva čitav misterij "žene": ona u svojoj tami sadrži sunce "muške" svijesti, koje poput djeteta izranja iz noćnoga mora nesvjesnog te u starosti u nj ponovno uranja. Ona svjetlu dodaje tamu, što simbolizira hijerogamiju suprotnosti, i prirodu zbližava s duhom.

Sin koji je rođen u tome nebeskom braku predstavlja *complexio oppositorum*,* ujedinjujući simbol, totalitet života. Ivanovo je nesvjesno, nipošto bez razloga, posudilo elemente iz grčke mitologije kako bi opisalo to neobično eshatološko iskustvo, ali se ono ni u kojemu slučaju ne smije pobrkati s rođenjem Krista-djetešca koje se zbilo mnogo prije i u posve drukčijim okolnostima. Novorođeno ljudsko dijete, kao očita paralela s "gnjevnim Jaganjcem", tj. s apokaliptičkim Kristom, predstavlja se kao njegov dvojnik koji će "vladati narodima željeznim štapom". On je tako asimiliran u predominantne osjećaje mržnje i osvetoljubivosti, stoga je izgledno da će nepotrebno nastaviti suditi čak i u dalekoj budućnosti. To se tumačenje ne čini do-

* (lat.) sraz suprotnosti. – Nap. prev.

sljednim, budući da je to zadatak Jaganjčev koji ga, tijekom otkrivenja, provodi do kraja, bez ikakve mogućnosti za novorođenčetovo samostalno djelovanje. On se poslije više ne pojavljuje. Mišljenja sam da je opis djeteta kao sina osvete, ukoliko nije posrijedi interpretacijska interpolacija, Ivanu vjerojatno bila poznata fraza koja je iskočila kao očito tumačenje. Nadalje, taj intermezzo svojedobno nije ni mogao biti drukčije shvaćen, čak i ako je tumačenje prilično besmisleno. Kao što sam već istaknuo, epizoda sa ženom-suncem predstavlja strano tijelo u struji vizijā. Nije teško zamislivo da je autor *Otkrivenja*, ili možda zbunjeni prepisivač, osjetio potrebu protumačiti tu očitu paralelu s Kristom i uskladiti je s tekstom u cjelini. To je bilo lako izvesti uz uporabu poznate slike pastira sa željeznim štapom. Ne vidim drugoga razloga za takvu asocijaciju.

Muško dijete je "uzeto k Bogu", koji je očito njegov otac, a majka mu je skrivena u divljini. To, čini se, znači da će djetetov lik ostati latentan neodređeno vrijeme i da je njegovo djelovanje rezervirano za budućnost. Priča o Hagaru možda je predfiguracija. Sličnost između te priče i rođenja Kristova očito ne znači ništa više od toga da rođenje djeteta predstavlja analogan događaj, poput prije spomenutoga ustoličenja Jaganjčeva u svoj njegovoj metafizičkoj slavi, koje se moralo dogoditi davno prije, u vrijeme uzašašća. Isto je tako zmaj, tj. đavao, bačen na zemlju,[136] premda je Krist mnogo ranije vidio pad Sotone. To neobično ponavljanje, ili dupliciranje karakterističnih događaja u Kristovu životu, navodi na zaključak da će drugi Mesija doći na svršetku svijeta. Značenje toga ne može biti povratak samoga Krista, jer nam je rečeno da će on doći "na oblacima nebeskim", a nipošto da će biti drugi put *rođen* iz sraza

sunca i mjeseca. Epifanija na svršetku svijeta više odgovara sadržaju Otkrivenja 1 i 19, 11 i d. Činjenica da se Ivan u opisu rođenja poslužio mitom o Ledi i Apolonu mogla bi upućivati na to da je vizija, suprotno kršćanskoj predaji, proizvod nesvjesnoga.[137] No, u nesvjesnome je sadržano sve što je svijest odbacila, i što je kršćanskija svijest, to se poganskije ponaša nesvjesno, ukoliko odbačeni poganski elementi sadrže vrednote važne za život, drugim riječima ukoliko je dijete izašlo zajedno s plodnom vodom, kao što se često događa. Nesvjesno ne izolira niti diferencira svoje objekte kao što to čini svijest. Ono ne razmišlja apstraktno ili odvojeno od subjekta: osoba u ekstazi ili vidjelac uvijek je uvučena i uključena u proces. U ovome slučaju, sâm je Ivan taj čija se nesvjesna ličnost više ili manje izjednačava s Kristom: on je rođen poput Krista i sudbina mu je slična Kristovoj. Ivan je toliko obuzet arhetipom božanskoga sina da svoje djelovanje vidi u nesvjesnom. Drugim riječima, on vidi kako se Bog ponovno rađa u (djelomice poganskom) nesvjesnom, nerazlučiv od Ivanova jastva, budući da je "božansko dijete" u jednakoj mjeri simbol obojice, kao što je to i Krist. Naravno, svjesno je Ivan bio veoma daleko od promišljanja Krista kao simbola. Jer, za kršćanskoga vjernika Krist je sve, ali nipošto ne simbol, koji je izraz za nešto nepoznato ili još nespoznato. Pa ipak, on je simbol po samoj svojoj naravi. Krist nikada ne bi ostavio takav dojam na svoje sljedbenike da nije izražavao nešto što je živo i djelatno u njihovom nesvjesnom. Sâmo kršćanstvo nikada se ne bi takvom zapanjujućom brzinom proširilo diljem poganskoga svijeta da njegove ideje nisu pronašle analognu psihičku spremnost za njihovo primanje. Zbog te se činjenice također može kazati da tko god vjeruje u Krista

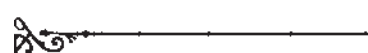
nije samo u njemu sadržan, nego da i Krist živi u vjerniku kao savršen čovjek – drugi Adam – oblikovan na sliku Božju. Psihologijski gledano, taj je odnos istovjetan onome između čovjekove ego svijesti i *purushe*, ili *atmana* iz indijske filozofije. To je uzdizanje "cjeline" – *teleios* – ili čitava ljudskog bića, koje se sastoji od totaliteta psihe, svjesnog i nesvjesnog, iznad ega koji predstavlja samo svijest i njezine sadržaje te ne poznaje nesvjesno, premda u mnogim pogledima o nesvjesnome ovisi i često je pod njegovim odlučnim utjecajem. Odnos jastva prema egu odražava se u odnosu Krista prema čovjeku. Odatle nepogrešiva analogija između stanovitih indijskih i kršćanskih ideja, koje su potaknule teorije o indijskom utjecaju na kršćanstvo.

Taj paralelizam, koji je u Ivana ostao latentan, sada provaljuje u svijest u obliku vizije. Vjerodostojnost te invazije vidljiva je iz uporabe poganske mitološke građe, što je najnevjerojatniji postupak za kršćanina toga doba, osobito ako ta građa sadrži tragove astroloških utjecaja. To može objasniti čisto pogansku izjavu "Ali zemlja priteče u pomoć Ženi".[138] Premda je svijest toga vremena bila ispunjena isključivo kršćanskim idejama, raniji ili suvremeni poganski sadržaji bili su plitko zakopani, kao, primjerice, u slučaju sv. Perpetue.[139] S judeokršćaninom – što je autor *Otkrivenja* zasigurno i bio – pojavio se još jedan mogući model koji je valjalo razmotriti – kozmička Sofija, koju Ivan više puta spominje. Ona je lako mogla postati majka božanskoga djeteta,[140] budući da je očito žena na nebesima, tj. božica ili božja družica. Sofija odgovara tome određenju, kao i transfigurirana Marija. Da je ta vizija moderan san, bez oklijevanja bismo rođenje božanskoga djeteta protumačili kao osvješćivanje jastva. U Ivanovu slučaju svjesna pozici-

ja vjere omogućila je uključivanje slike Krista u nesvjesnu građu; ona je aktivirala arhetip božanske djevice-majke i rođenja njezina sina-ljubavnika, stavljajući ga licem u lice s kršćanskom sviješću. Posljedica toga je Ivanovo osobno uključivanje u božansku dramu.

Njegova slika Krista, zamagljena negativnim osjećajima, pretvorila se u divljačkog osvetnika koji više uopće ne nalikuje spasitelju. Pitamo se je li taj lik Krista možda u sebi imao više od ljudskoga Ivana i njegove kompenzirajuće sjene nego od božanskoga spasitelja koji, kao *lumen de lumine*,* "ne sadrži tame". Groteskni paradoks "gnjevnoga Jaganjca" trebao bi biti dovoljan da pobudi sumnje u tome pogledu. Kako god okrenuli, promatrano u svjetlu evanđelja ljubavi, osvetnik i sudac ostaje najzlokobniji lik. To bi mogao biti jedan od razloga koji su potaknuli Ivana da asimilira novorođeno ljudsko dijete u lik osvetnika, zamagljujući time njegov mitološki karakter lijepog i nježnog božanskog mladića koji nam je poznat kao Tamuz, Adonis i Balder. Očaravajuća proljetna ljepota toga božanskog mladca jedna je od onih poganskih vrijednosti koje toliko bolno nedostaju u kršćanstvu, osobito u tmurnom svijetu apokalipse – neopisiva divota proljetnoga jutra, koja nakon mrtvila zime tjera zemlju da klija i cvate, razgaljuje ljudska srca i čini da vjeruju u milostiva i dobrog Boga.

Kao totalitet, jastvo je po definiciji uvijek *complexio oppositorum*, i što više svijest inzistira na svojoj svijetloj naravi i polaže pravo na moralni autoritet, to se jastvo sve više pokazuje kao nešto mračno i opasno. Za pretpostaviti je da je takvo stanje postojalo u Ivanu, budući da je bio pastir

* (lat.) svjetlo od svjetla. – Nap. prev.

svoga stada, ali i grešno ljudsko biće. Da je otkrivenje bilo više ili manje osobna Ivanova stvar i, posljedično, izljev osobne gorčine, lik gnjevnoga Jaganjca tu bi potrebu posve zadovoljilo. U tim okolnostima novorođeno ljudsko dijete imalo bi izrazito pozitivan aspekt, jer bi ono, u skladu sa svojom simboličkom naravi, kompenziralo nepodnošljivo razaranje prouzročeno provalom dugo zatomljivanih strasti, budući dijete sraza suprotnosti, dana okupanog suncem i noći obasjane mjesecom. On bi djelovao kao posrednik između dviju strana Ivanove naravi, nježne i osvetoljubive, i kao dobrotvor i spasitelj koji ponovno uspostavlja ravnotežu. Međutim, taj je pozitivan aspekt Ivan očito previdio, jer u protivnome ne bi izjednačavao status djeteta s onim Krista-osvetnika.

No, Ivanov problem nije bio osobne naravi. On nije bio pitanje njegova osobnog nesvjesnog ili izljeva zlovolje, nego vizijā koje su izronile iz mnogo širih i mnogo osebujnijih dubina, naime iz kolektivnog nesvjesnog. Njegov se problem izražava u kolektivnim i arhetipskim oblicima u mjeri u kojoj ga je nemoguće svesti na puku osobnu situaciju. To bi bilo previše lako i posve pogrešno kako u teoriji tako i u praksi. Kao kršćanin, Ivan se našao zarobljen u kolektivnom, arhetipskom procesu, stoga ga se mora tumačiti ponajprije i poglavito u tome svjetlu. On je, svakako, imao i svoju osobnu psihologiju, u koju smo – ukoliko Ivana, autora *Poslanica*, i Ivana apokaliptika možemo smatrati istom osobom – stekli određen uvid. Nije potrebno dokazivati da oponašanje Krista stvara odgovarajuću sjenu u nesvjesnom. Sama činjenica da je Ivan imao viđenja predstavlja dokaz neuobičajene napetosti između svjesnog i nesvjesnog. Ako je on ujedno i autor Poslanica,

tada je Otkrivenje napisao u poodmakloj dobi. *In confinio mortis* i u suton dugog i burnog života, čovjeku se često otvara čudesna perspektiva vremena koje se pred njim proteže. Takav čovjek više ne živi u svakodnevnom svijetu i ne zanimaju ga zavrzlame osobnih odnosa, nego se prepušta pogledu u mnoge eone i kretanje ideja kroz mnoga stoljeća. Ivanovo je oko proniknulo u daleku budućnost kršćanskoga eona i u mračan ponor onih sila koje je njegovo kršćanstvo držalo u ravnoteži. Na nj se obrušila oluja vremenā, predosjećaj strahovite enantiodromije koju je mogao shvatiti samo kao konačno uništenje tame koja nije razumjela Kristovo svjetlo. On nije uvidio da je rušilačka i osvetnička moć upravo ona tama od koje se Bog odvojio kada je postao čovjekom. Stoga nije mogao razumjeti ni značenje djeteta sunca i mjeseca, koje je mogao protumačiti samo kao još jednog osvetničkog lika. Strast koja provaljuje u njegovu otkrivenju ne sadrži ni trunčicu slabosti ili spokoja što ga sa sobom donosi starost, jer je ona mnogo više od osobne gorčine: ona je duh Boga samoga koji izbija kroz slabunjav smrtni okvir i ponovno u čovjeku budi *strah* od nepojmljivoga vrhovnog Boga.

Bujica negativnih osjećaja čini se neiscrpnom, i mračni se događaji nastavljaju nizati. Iz mora izlaze "rogata" čudovišta (tj. obdarena moćima), jezivi stanovnici dubina. Suočena s tom silnom tminom i uništenjem, čovjekova prestravljena svijest posve razumljivo traži planinu utočišta, otok mira i sigurnosti. Zato je Ivan utkao viziju Jaganjca na brdu Sion, gdje se sto četrdeset četiri tisuće izabranih i otkupljenih okupilo oko Jaganjca.[141] Oni su *parthenoi*, djevci "koji se ne okaljaše sa ženama".[142] Idući stopama ranopreminula boga, oni nikada nisu postali posve ljudskim bićima, nego su se dragovoljno odrekli svoga udjela u ljudskosti i nastavka života na zemlji.[143] Da su se svi priklonili tome gledištu, čovjek kao vrsta izumro bi za nekoliko desetljeća. No, takvi su predodređeni relativno malobrojni. Ivan je vjerovao u predodređenost od više vlasti. To je čisti pesimizam.

Sve stvoreno
vrijedi uništiti,

kaže Mefistofeles.

Tu prilično beznadnu perspektivu prekidaju anđeli upozorenja. Prvi anđeo objavljuje "vječno evanđelje", čija

je kvintesencija "Bojte se Boga!" Više nema govora o Božjoj ljubavi. Izvor straha može biti samo nešto zastrašujuće.[144]

Sin Čovječji sada se pojavljuje držeći u ruci oštar srp, zajedno s anđelom koji također drži srp.[145] No, berba grožđa uključuje neviđen pogrom: anđeo "obra vinograd zemaljski, a obrano baci u veliku kacu gnjeva Božjega (...) te poteče krv iz kace" – u kojoj se gnječe ljudska bića! – "konjima do uzda, tisuću i šest stotina stadija uokolo".[146]

Potom iz nebeskoga hrama izlazi sedam anđela sa sedam čaša gnjeva koje izlijevaju na zemlju.[147] *Pièce de résistance* je uništenje velike bludnice Babilona, protuteže nebeskome Jeruzalemu. Babilon je ktonički ekvivalent ženesunca, Sofije, međutim suprotnoga moralnog predznaka. Ako se izabrani pretvaraju u "djevce" u čast Velike Majke Sofije, nesvjesno će putem kompenzacije probujati jezivim bludnim fantazijama. Uništenje Babilona stoga predstavlja ne samo kraj bluda, nego i iskorjenjivanje svih životnih radosti i užitaka, kako se može vidjeti iz *Otk* 18, 22-23:

Glas citraša i pjevača
i svirača i trubljača
u tebi se više neće čuti!
...
Svjetlost svjetiljke
u tebi više neće sjati!
Glas zaručnika i zaručnice
u tebi se više neće čuti!

Budući da živimo na koncu kršćanskoga eona Riba, neizbježno pomišljamo na propast moderne umjetnosti.

Simboli poput Jeruzalema, Babilona, itd. uvijek su višestruko determinirani, odnosno imaju nekoliko aspekata značenja te se stoga mogu tumačiti na različite načine. Mene zanima samo njihov psihološki aspekt, a ne njihova moguća veza s povijesnim događajima.

Uništenje sve ljepote i svih životnih radosti, neizreciva patnja svega stvorenog što je poteklo od ruke darežljiva Stvoritelja bili bi osjećajnom srcu razlozi najdubljoj melankoliji. Ali Ivan kliče: “Veseli se nad njom, nebo, i svi sveti i apostoli i proroci jer Bog osudivši nju [Babilon], vama pravo dosudi”,[148] iz čega je razvidno dokle mogu ići osvetoljubivost i žeđ za uništenjem i što znači “trn u oku”.

Krist je taj koji, predvodeći anđeosku vojsku, gazi “u kaci gnjevne srdžbe Boga Svevladara”.[149] Njegov je ogrtač “krvlju natopljen”.[150] On jaše na *konju bijelcu,*[151] a iz usta mu izlazi mač kojim ubija Zvijer i “Lažnoga proroka”, vjerojatno svoga – ili Ivanova – mračnoga protivnika, tj. sjenu. Sotona je zapečaćen u Bezdanu za tisuću godina, a *Kristova će vladavina trajati jednako dugo*. “Nakon toga ima biti odriješen za malo vremena.”[152] Tisuću godina astrološki odgovara prvoj polovici eona Riba. Stoga oslobađanje Sotone koje će uslijediti odgovara – ne možemo zamisliti drugoga razloga za to – enantiodromiji kršćanskoga eona, odnosno vladavini Antikrista čiji se dolazak mogao astrološki predvidjeti. Naposljetku, po završetku neodređenoga vremenskog razdoblja, đavao će zauvijek biti bačen u jezero ognja i sumpora (premda ne i posve uništen, kao što je slučaj u Henoka), i iščeznut će svekolika prva kreacija.[153]

Hieros gamos, brak između Jaganjca i “njegove Zaručnice”, koji je ranije bio naviješten,[154] sada se može sklopiti. Zaručnica je “novi Jeruzalem” koji “silazi s neba”.[155] Ona

je blistava “poput dragoga kamena, kamena slična kristalnom jaspisu”.[156] Grad je četverokutan i izgrađen od čistoga zlata, proziran poput stakla, kao i njegove ulice. Sâm Bog i Jaganjac njegov su hram i izvor svjetla koje nikada ne gasne. U gradu nema noći i ništa ga nečisto ne oskvrnjuje.[157] (Ovo ponovljeno uvjeravanje upućuje na sumnju koje se Ivan nije posve lišio.) Iz prijestolja Božjeg i Jaganjčeva izvire rijeka vode života, a pokraj njega stoji drvo života, kao podsjetnik na raj i pleromatičku predegzistenciju.[158]

Ta konačna vizija, koja se općenito tumači kao odnos između Krista i njegove Crkve, ima značenje “ujedinjujućega simbola” savršenstva i cjelovitosti: odatle četvorstvo koje se izražava u četverokutno konstruiranom gradu, u raju kao četiri rijeke, u Kristu kao četiri evanđelista i u Bogu kao četiri živa stvorenja. Dok krug označava kružnost neba i sveobuhvatne prirode “pneumatičkoga” božanstva, četverokut označava zemlju.[159] Nebo je muško, a zemlja žensko. Božje je prijestolje stoga na nebu, dok Mudrost stoluje na zemlji, kako stoji u *Knjizi Sirahovoj*: “Dao mi je tako spokoj u milome gradu i vlast mi je u Jeruzalemu.” Ona je “majka lijepe ljubavi”,[160] * i Ivan je vjerojatno crpio iz *Knjige Sirahove* kada je predstavio Jeruzalem kao nevjestu. Grad je Sofija, koja je bila s Bogom prije početka vremena, te će na kraju vremena ponovno biti sjedinjena s Bogom u svetome braku. Kao žensko biće ona koincidira sa zemljom iz koje je, kaže crkveni otac, rođen Krist.[161] Odatle četvorstvo četiriju živih stvorenja u kojima se Bog očituje Ezekielu. Isto tako, Sofija predstavlja Božje samopromi-

* Latinski dodatak glasi: “Ja sam majka lijepe ljubavi, straha, znanja i svete nade.” – Nap. prev. uz [160].

šljanje, a četiri serafima Božju svijest i njezina četiri funkcionalna aspekta. Mnoge prodiruće oči[162] koncentrirane na četiri kotača, gledaju u istome smjeru. One predstavljaju četverostruku sintezu nesvjesnih svjetlosti koje odgovaraju tetramerijama kamena mudraca, na što podsjeća opis nebeskoga grada: sve blista dragim kamenjem, kristalom i staklom, posve u skladu s Ezekielovom vizijom Boga. I upravo kao što *hieros gamos* sjedinjuje Jahvu i Sofiju (kabalističku šekinu*), obnavljajući prvobitno pleromatičko stanje, tako i paralelni opis Boga i grada upućuje na njihovu zajedničku narav: oni su prvobitno jedno, jedinstveno hermafroditsko biće, arhetip najveće univerzalnosti.

To je nedvojbeno zamišljeno kao konačno rješenje strašnoga egzistencijalnog sukoba. Međutim, rješenje kakvo je ovdje predočeno ne sastoji se u pomirenju suprotnosti, nego u njihovu konačnom raskidu, koji će onima čija je sudbina da budu spašeni omogućiti spasenje poistovjećivanjem sa svijetlom, pneumatičkom stranom Boga. Čini se da je ključan uvjet za to odricanje od razmnožavanja i seksualnoga života uopće.

* (hebr. šĕkînāh) (Manifestirana) božanska prisutnost; slava Božja. V. 2 *Ljet* 5, 11-14; za kabaliste je ona ženski element u Bogu – Nap. prev.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Knjiga Otkrivenja je s jedne strane toliko osobna, a s druge strane toliko arhetipska i kolektivna da je nemoguće ne razmotriti oba aspekta. Naš moderan interes svakako bi ponajprije pobudila Ivanova ličnost. Kao što sam prije kazao, moguće je da je Ivan, autor *Poslanica*, istovjetan apokaliptiku. Psihologijska otkrića govore u prilog takvoj pretpostavci. "Otkrivenje" je iskustvo ranoga kršćanina koji je, kao vođa zajednice, vjerojatno morao voditi primjeran život i svoje stado podučavati kršćanskim vrlinama istinske vjere, poniznosti, strpljivosti, odanosti, nesebične ljubavi i odricanja od svih zemaljskih želja. Gledano dugoročno, to bi mogao biti pretežak teret, čak i za najpravičnijega. Razdražljivost, loša raspoloženja i izljevi afekata klasični su simptomi kronične krjeposti.[163] S obzirom na kršćansko gledište, ono najbolje dočaravaju Ivanove riječi:

Ljubljeni, ljubimo jedni druge jer ljubav je od Boga, i svaki koji ljubi, od Boga je rođen i poznaje Boga. ... U ovom je ljubav: ne da smo ljubili Boga, nego – on je ljubio nas i poslao Sina svoga kao pomirnicu za grijehe naše. Ljubljeni, ako je Bog tako ljubio nas, i mi smo dužni ljubiti jedni druge. ... I mi smo upoznali ljubav koju Bog ima prema nama i povjerovali joj. Bog je ljubav i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog u

njemu. ... Straha u ljubavi nema, nego savršena ljubav izgoni strah; jer strah je muka i tko se boji, nije savršen u ljubavi. ... Rekne li tko: 'Ljubim Boga', a mrzi brata svog, lažac je. Jer tko ne ljubi svoga brata kojega vidi, Boga kojega ne vidi ne može ljubiti. I ovu zapovijed imamo od njega: Tko ljubi Boga, da ljubi i brata svoga.[164]

Ali, tko mrzi nikolaite? Tko žudi za osvetom i čak želi "ženu Jezabelu" baciti na bolesničku postelju i djecu joj udariti smrću? Tko se ne može zasititi krvožednih fantazija? Međutim, budimo psihologijski precizni: te fantazije ne proizlaze iz Ivanova svjesnoga uma, nego mu one dolaze u silovitu "otkrivenju". One se na nj nehotično obrušavaju zapanjujućom žestinom i snagom koja daleko nadilazi sve što bismo mogli očekivati kao kompenzaciju ponešto jednostrane svijesti.

Čuo sam mnoge kompenzacijske snove uvjerenih kršćana koji su se obmanjivali svojim zbiljskim psihičkim ustrojem i umišljali da su bili u drukčijemu stanju od onoga u kojemu su se doista nalazili. No, nisam pronašao ništa što bi makar izbliza nalikovalo okrutnom sudaru suprotnosti u Ivanovim vizijama, izuzev u slučaju ozbiljne psihoze. Međutim, Ivan nam ne pruža temelj za takvu dijagnozu. Njegove apokaliptičke vizije nisu dovoljno zbrkane; one su previše dosljedne, i nisu dovoljno subjektivne i prljave. S obzirom na narav njihova predmeta, prateći su afekti primjereni. Njihov autor nije nužno morao biti neuravnoteženi psihopat. Dostajao je gorljivo religiozan čovjek čija je psiha inače dobro ustrojena. No, morao je imati intenzivnu vezu s Bogom, koja ga je činila otvorenim za invaziju koja daleko nadilazi sve osobno. Zbiljski religiozna osoba,

kojoj je sposobnost za neuobičajeno širenje svijesti urođena, mora biti spremna za takve opasnosti.

Svrha apokaliptičkih vizija nije ukazati Ivanu, kao običnom ljudskom biću, na sjenu koja se krije ispod njegove svijetle prirode, nego otvoriti oči vidioca za Božju neizmjernost, jer tko ljubi Boga, taj će Boga spoznati. Mogli bismo kazati da je Ivana, upravo zato što je ljubio Boga i nastojao ljubiti i svoje bližnje, ta "gnosis", to znanje o Bogu toliko pogodilo. On je, poput Joba, vidio jarosnu i groznu stranu Jahvinu. Iz toga je razloga svoje evanđelje ljubavi smatrao jednostranim, i nadopunio ga evanđeljem straha: *Boga se može ljubiti, ali ga se mora bojati*.

Time se doseg Ivanove vizije proširuje daleko iza prve polovice kršćanskoga eona: on pretkazuje da će vladavina Antikrista započeti nakon tisuću godina, što jasno upućuje na to da Krist nije bio konačan pobjednik. Ivan je prethodio alkemičarima i Jakobu Böhmeu; možda je čak osjetio vlastitu umiješanost u božansku dramu, budući da je predvidio mogućnost Božjega rođenja u čovjeku, što su alkemičari, Meister Eckhart i Angelus Silesius također naslutili. On je time ocrtao program čitava eona Riba, njegove dramatične enantiodromije i mračnoga svršetka koji tek ima nastupiti i pred čijim – bez pretjerivanja – istinski apokaliptičkim mogućnostima čovječanstvo strepi. Četiri zlokobna jahača, prijeteća grmljavina truba i do vrha pune čaše gnjeva još čekaju; atomska bomba već se nadvija nad nama poput Damoklova mača, a iza toga vrebaju još strašnije mogućnosti kemijskoga oružja koje bi nadmašile čak i grozote opisane u *Otkrivenju*. "Luciferi vires accendit Aquarius acres" – Vodenjak potpaljuje Luciferove smione snage. Može li itko razuman poreći da je Ivan ispravno

predvidio barem neke od mogućih opasnosti koje prijete našemu svijetu u posljednjoj fazi kršćanskoga eona? On je također znao da vatra u kojoj se đavao muči gori navijeke u božanskoj pleromi. Bog ima grozan dvostruki aspekt: more milosti susreće se s kipućim jezerom vatre, a svjetlo ljubavi isijava žestoku mračnu toplinu o kojoj je kazano “ardet non lucet” – gori, ali ne svijetli. To je, za razliku od vremenskoga, vječno evanđelje: *Boga se može ljubiti, ali ga se mora bojati*.

S pravom smješteno na kraj Novoga zavjeta, *Otkrivenje* seže u mnogo dalju budućnost čije se apokaliptičke grozote u današnje doba čine gotovo opipljivima. Nepromišljena odluka, stvorena u nekom herostratskom umu,[165] dostatna je da prouzroči kataklizmu svjetskih razmjera. Nit na kojoj visi naša kob postaje sve tanja. Egzekutor ljudskoga roda nije priroda, nego "genij čovječanstva", i svakoga nam trenutka prijeti pogubljenje. Time smo naprosto drugim riječima kazali ono što je Ivan nazvao "gnjevom Božjim".

Nažalost, ne možemo zamisliti kako je Ivan – ako je on, kao što pretpostavljam, istovjetan autoru *Poslanica* – uspio pomiriti dvostruki Božji aspekt. Moguće je, čak i vjerojatno, da on uopće nije bio svjestan toga kontrasta. Zapanjujuće je koliko rijetko ljudi promišljaju numinozne objekte i pokušavaju ih razumjeti, i koliko je tegoban taj pothvat kada se jednom u nj upustimo. Numinoznost objekta čini njegovo intelektualno poimanje još težim, budući da je uvijek uključena naša afektivnost. Čovjek neizbježno sudjeluje za i protiv te se "apsolutna objektivnost" postiže rjeđe nego u drugim slučajevima. Ima li tko pozitivna religiozna uvjerenja, tj. ako vjeruje, tada je sumnja krajnje nepoželjna i vjernik je se pribojava. Iz toga će razloga radije odustati

od promišljanja objekta vjere. Ako pak nema religioznih uvjerenja, tada nije voljan priznati da osjeća nedostatak, nego galami o svome slobodoumlju i ponosi se plemenitošću svoga agnosticizma. S toga je stajališta teško priznati numinoznost religioznoga objekta, međutim upravo njegova numinoznost ometa kritičko promišljanje, jer se time mogu poljuljati agnosticizam ili vjera u prosvjetljenje. I ne znajući to, oba tipa osjećaju da su im argumenti prilično klimavi. Prosvjetljenje djeluje na temelju racionalističke koncepcije istine i pobjednički ukazuje na činjenicu da su uvjerenja kao, naprimjer, rođenje od djevice, božanska filijacija, uskrsnuće mrtvih, transsupstancijacija, itd. puke besmislice. Agnosticizam tvrdi da ne posjeduje nikakvo znanje o Bogu ili ičemu metafizičkome, zanemarujući činjenicu da se metafizičko uvjerenje ne može *posjedovati*, nego da, naprotiv, ono *zaposjeda*. I prosvijetljeni i agnostik zaposjednuti su razumom, vrhovnim posrednikom kojemu se ne može proturječiti. No, tko je ili što taj "razum" i zašto je on vrhovni? Nije li ono što jest i zbiljski postoji za nas vrhovni autoritet iznad svakoga racionalnog suda, kao što se nebrojeno puta pokazalo u povijesti ljudskoga uma? Nažalost, branitelji "vjere" služe se istim jalovim argumentima, samo obrnuto. Jedino što je izvan sumnje jest da postoje metafizički iskazi koji su potvrđivani ili poricani sa stanovitim afektom upravo zbog svoje numinoznosti. Ta nam činjenica pruža siguran empirijski temelj za daljnje istraživanje. Ona je objektivno zbiljska kao psihički fenomen. Isto se može primijeniti na sve iskaze, čak i one najproturječnije, koji su bili ili još jesu numinozni. Religiozne iskaze ubuduće bismo trebali razmatrati u njihovoj sveukupnosti.

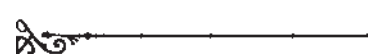
Sedamnaesto poglavlje

Vratimo se problemu pomirenja s paradoksalnom idejom o Bogu koju podastire *Otkrivenje*. Evanđeosko kršćanstvo, u strogom smislu, nema potrebe time se zamarati, jer posjeduje esencijalnu ideju o Bogu koja, za razliku od Jahvea, koincidira s epitomom dobra. Stvari bi bile posve drukčije da je Ivan, autor *Poslanica*, bio dužan o tim pitanjima raspraviti s Ivanom, autorom *Otkrivenja*. Kasniji naraštaji mogli su si dopustiti zanemarivanje mračne strane Apokalipse, budući da je specifično kršćansko postignuće bilo nešto što se nije smjelo lakomisleno ugroziti. No, za modernoga čovjeka situacija je posve drukčija. Mi smo iskusili stvari nečuvene i zaprepašćujuće do te mjere da je pitanje o pomirenju s idejom o dobrome Bogu postalo upravo goruće. To više nije isključiv problem teologā, nego univerzalan religijski košmar čijemu bi rješenju mogao, ili morao, pridonijeti laik poput mene.

Pokušao sam gore iznijeti neizbježne zaključke do kojih bi, vjerujem, morao doći svatko tko predaju razmatra kritički i zdravorazumski. Suoči li se tko u tome pogledu s paradoksalnom idejom o Bogu te, kao religiozna osoba, istodobno razmatra problem u njegovoj sveukupnosti,

naći će se u istoj situaciji kao i autor *Otkrivenja*, koji je, pretpostavljamo, bio uvjereni kršćanin. Moguće poistovjećivanje s piscem *Poslanica* otkriva svu akutnost proturječja: kakav je odnos toga čovjeka prema Bogu? Kako podnosi proturječje u naravi Božanstva? Premda ne znamo ništa o njegovoj svjesnoj odluci, vjerujemo da ključ možemo pronaći u viziji žene-sunca u porođajnim mukama.

Paradoksalnost Boga ima sličan učinak na čovjeka: ona ga tjera u krajnosti i baca u naizgled nerješiv sukob. Što se događa u takvim okolnostima? Pustimo psihologiju neka govori, jer psihologija predstavlja zbroj svih opservacija i uvida stečenih kroz empirijsku studiju teških konfliktnih stanja. Postoje, primjerice, sukobi dužnosti koje nitko ne zna riješiti. Svijest zna samo ovo: *tertium non datur*![*] Liječnik, stoga, svome pacijentu savjetuje neka pričeka i vidi hoće li nesvjesno iznjedriti san koji predlaže iracionalnu, a time i neočekivanu treću mogućnost kao rješenje. Iskustvo pokazuje da se simboli pomirujuće i ujedinjujuće naravi zapravo pojavljuju u snovima, među kojima su najčešći motivi djeteta-heroja i kvadrature kruga, što označava jedinstvo suprotnosti. Oni koji nemaju pristupa tim specifično medicinskim iskustvima mogu izvući praktičnu poduku iz bajki, a osobito iz alkemije. Zbiljski subjekt hermetičke filozofije je *coniunctio oppositorum*. Alkemija svoje "dijete" katkada opisuje kao kamen (npr. granat), a katkada je ono homunkulus, ili *filius sapientiae*,[**] pa čak i *homo altus*. Upravo je to lik kojeg susrećemo u *Otkrivenju* – sin žene-sunca, čija se priča o rođenju čini kao parafraza rođenja Kristo-

[*] (lat.) Treće mogućnosti nema. – Nap. prev.

[**] (lat.) Sin mudrosti. – Nap. prev.

va, parafraza koju su alkemičari ponavljali u različitim oblicima. Zapravo, njihov je kamen paralelan s Kristom (i to, uz jednu iznimku, bez pozivanja na *Otkrivenje*). Taj se motiv ponovno pojavljuje u odgovarajućem obliku i u odgovarajućim situacijama u snovima modernog čovjeka, bez veze s alkemijom i uvijek u cilju spajanja svjetla i tame, kao da je moderan čovjek, poput alkemičara, predvidio problem budućnosti kakvu iznosi *Otkrivenje*. O tome su problemu alkemičari mozgali gotovo sedamnaest stoljeća, a isti problem muči i modernog čovjeka. Premda u jednome pogledu on zna više, u drugome pogledu zna manje od alkemičara. Za nj problem više nije u materiji, kao što je bio za alkemičare; on je postao psihologijski akutan, stoga je po tome pitanju psihoterapeut pozvaniji od teologa koji je zapeo u arhaičnom figurativnom jeziku. Liječnika će, često i protiv njegove volje, problemi psihoneuroze prisiliti da dublje uroni u religijski problem. Ne bez dobra razloga, ja sam se tek u sedamdeset šestoj godini upustio u istraživanje naravi onih "vladajućih ideja" koje određuju naše etičko ponašanje i imaju neobično velik utjecaj na naš praktičan život. One su, u krajnjoj liniji, principi koji – izričito ili ne – određuju moralne odluke o kojima ovisi naše postojanje, u dobru ili zlu. Sve te dominante kulminiraju u pozitivnoj ili negativnoj koncepciji Boga.[166]

Još otkako je apokaliptik Ivan po prvi put iskusio (možda nesvjesno) konflikt u koji kršćanstvo neizbježno vodi, čovječanstvo je stenjalo pod tim jarmom: *Bog je želio postati čovjekom, i on to još želi*. Vjerojatno je Ivan zato u svome viđenju doživio drugo rođenje sina od majke Sofije, božansko rođenje koje je obilježio *coniunctio oppositorum*, a koje je prethodilo *filius*u *sapientiae*, bîti procesa individua-

cije.* To je bio učinak kršćanstva na ranoga kršćanina koji je živio dovoljno dugo i odlučno da baci pogled u daleku budućnost. Posredovanje između suprotnosti već je bilo naznačeno simbolizmom Kristove sudbine, u sceni raspeća gdje je posrednik razapet između dva razbojnika, od kojih jedan odlazi u raj, a drugi dolje, u pakao. Po kršćanskome gledištu, suprotnost je između Boga i čovjeka, a čovjek je uvijek u opasnosti od poistovjećivanja s mračnom stranom. To je, kao i Gospodinove naznake, na Ivana izvršilo snažan utjecaj: spašena će biti samo nekolicina predodređenih prije svih vjekova, dok će ostatak čovječanstva iščeznuti u konačnoj katastrofi. Suprotnost između Boga i čovjeka, po kršćanskom gledištu, možda je jahvističko naslijeđe iz davnina, kada se metafizički problem sastojao isključivo u Jahvinim odnosima s njegovim narodom. Strah od Jahvea bio je još prevelik da bi se itko usudio – unatoč Jobovoj spoznaji – ustanoviti antinomiju u samome Božanstvu. No, zadržimo li suprotnost između Boga i čovjeka, doći ćemo, htjeli mi to ili ne, do kršćanskoga zaključka "omne bonum a Deo, omne malum ab homine",** s apsurdnim rezultatom da se stvorenje stavlja nasuprot svome stvoritelju, a čovjeku se imputira zlo kozmičkih ili demonskih razmjera. Strašna volja za uništenjem koja

* Individuacija je proces u kojemu čovjek, asimilirajući utjecaje iz kolektivnog nesvjesnog u svijest, i nadvladavajući opstrukciju unutarnjega neprijatelja ili Sjene, postiže cjelovitost Jastva. Simboli individuacije su ujedno simboli cjelovitosti (npr. hinduističke i budističke mandale). – Nap. prev.

** (lat.) Sve dobro je od Boga, sve zlo je od čovjeka. – Nap. prev.

hara Ivanovim ekstazama pruža nam neku predodžbu o tome što znači kada čovjek stoji nasuprot Bogu dobrote: to ga opterećuje mračnom stranom Boga, koja je u Joba još na svome mjestu. No, u oba slučaja čovjek se poistovjećuje sa zlom: u prvome je slučaju nasuprot dobroti, a u drugome pokušava biti savršen kao njegov nebeski otac.

Jahvina odluka da postane čovjekom predstavlja simbol događaja koji mora nastupiti kada čovjek postane svjestan slike Boga s kojom se suočava.[167] Bog djeluje iz nesvjesnog i prisiljava čovjeka da uskladi i ujedini suprotstavljene utjecaje nesvjesnoga kojima je izložen njegov um. Nesvjesno želi oboje: podijeliti i ujediniti. Stoga u svome nastojanju k jedinstvu čovjek može uvijek računati na pomoć metafizičkoga posrednika, kako je Job jasno uočio. Nesvjesno se želi probiti u svijest kako bi dosegnulo svjetlo, ali se istodobno i krzma, jer bi radije ostalo nesvjesno. Drugim riječima, Bog želi postati čovjekom, ali ne posve. Sukob u njegovoj naravi toliko je velik da se utjelovljenje može kupiti samo vlastitom iskupljujućom žrtvom ponuđenom gnjevu Božje tamne strane.

U početku je Bog utjelovio svoju dobru stranu kako bi, pretpostavljamo, stvorio najčvršći temelj za kasniju asimilaciju druge strane. Iz Parakletova obećanja možemo zaključiti da Bog želi postati čovjekom *u potpunosti*, odnosno reproducirati se u vlastitu mračnom stvorenju (čovjeku neotkupljenom od prvobitnoga grijeha). Autor *Otkrivenja* ostavio nam je svjedočanstvo o kontinuiranom djelovanju Duha Svetoga, u smislu kontinuiranoga utjelovljenja. On je bio stvorenjski čovjek kojega je opsjeo mračan Bog gnjeva i osvete – *ventus utens*, “gorući vjetar”. (Taj je Ivan možda bio ljubljeni učenik kojemu je u starosti povjereno

pretkazanje budućih događaja.) Ta uznemirujuća invazija u njemu je proizvela sliku božanskoga djeteta, budućega spasitelja, rođenoga od božanske družice čiji odraz (anima) postoji u svakome čovjeku – djeteta koje je i Meister Eckhart također vidio u viziji. Upravo je on znao da se Bog u svojoj Božjoj glavi ne nalazi u stanju blaženstva, nego da se mora roditi u ljudskoj duši ("Gott ist selig in der Seele").

Utjelovljenje u Kristu predstavlja prototip koji Duh Sveti kontinuirano prenosi na stvorenje.

Budući da se naše moralno vladanje ne može usporediti s onime ranoga kršćanina poput Ivana, u nama mogu proplamsati svi oblici dobra i zla, osobito u pogledu ljubavi. U našemu se slučaju ne može očekivati žeđ za uništenjem koja je toliko očita u Ivana. U svojoj praksi nikada nisam naišao na nešto slično, izuzev u slučajevima teških psihoza i zločinačkoga ludila. Kao posljedica duhovne diferencijacije koju je ohrabrivala reformacija, osobito razvoja raznih znanosti (prvobitnih domena palih anđela), u nama već postoji znatna primjesa tame, stoga se u usporedbi s čistoćom ranokršćanskih svetaca (a i nekih kasnijih) ne prikazujemo u povoljnom svjetlu. Naravno, u tome nam nimalo ne pomaže naša zacrnjenost. Premda ublažava učinak zlih sila, ona nas istodobno čini ranjivijima i manje sposobnima da im se odupremo. Stoga nam je potrebno više svjetla, više dobrote i moralne snage kako bismo isprali što je moguće više odvratnoga crnila, jer u protivnome više nećemo biti sposobni asimilirati mračnoga Boga koji također želi postati čovjekom i istodobno ga podnositi ne iščeznuvši. Za to su potrebne sve kršćanske krjeposti, i još više, jer problem nije samo moralan: potrebna nam je i Mudrost

koju je tražio Job. No, u to je doba ona još bila skrivena u Jahvi, odnosno on je se još nije sjećao. Taj uzvišeniji i "potpuni" čovjek začet je od "nepoznata" oca i rođen od Mudrosti, i on je taj koji, u liku *puer*a *aeternus*a* – "vultu mutabilis albus et ater"[168] – predstavlja našu sveukupnost koja nadilazi svijest. U toga se dječaka morao preobraziti Faust i odreći se svoje napuhane jednostranosti koja je đavla vidjela samo izvana. Kristov naputak: "Budite kao djeca", predfiguracija je toga, jer su u djeci suprotnosti zbližene. No, ovdje se misli na dječaka koji je rođen iz zrelosti odrasloga čovjeka, a ne na nesvjesno dijete kakvim bismo željeli ostati. Gledajući unaprijed, Krist je, kao što sam prije spomenuo, također dao naznake o moralnosti zla.

Čudno je da se iznenada, kao da ondje ne pripada, u bujici apokaliptičkih vizija pojavila žena-sunce sa svojim djetetom. To dijete pripada drugom, budućem svijetu. Poput židovskoga Mesije, ono je "uzeto" k Bogu, a majka mu se dugo mora skrivati u divljini, gdje je Bog hrani. Jer, neposredan i gorući problem nije, dugoročno gledano, bilo jedinstvo suprotnosti, nego utjelovljenje svjetla i dobra, subjugacija *concupiscentiae*, žudnje ovoga svijeta, i osnaživanje *civitas Dei* za dolazak Antikrista, koji će doći nakon tisuću godina kako bi navijestio užase posljednjih dana, epifaniju gnjevnog i osvetničkog Boga. Jaganjac, preobražen u demonskoga ovna, otkriva novo evanđelje, *Evangelium Aeternum*, čiji je osnovni sastojak, nasuprot ljubavi prema Bogu, strah Gospodnji. *Otkrivenje* stoga završava kao klasičan proces individuacije, simbolom *hierosa gamosa*, vjenčanja sina i majke-mladenke. No, brak se sklapa na

* (lat.) Vječiti dječak. – Nap. prev.

nebesima, gdje "nečisto" nema pristupa, visoko iznad skršena svijeta. Svjetlo se sljubljuje sa svjetlom. To je program kršćanskoga eona koji se mora ispuniti prije nego što se Bog utjelovi u stvorenjskome čovjeku. Tek će se u posljednje dane ispuniti vizija žene-sunca. Priznajući tu istinu, i očito nadahnut djelovanjem Duha Svetoga, papa je nedavno objavio dogmu *Assumptio Mariae*,[*] na zaprepaštenje svih racionalista. Marija kao nevjesta sjedinjuje se sa sinom u nebeskoj ložnici, i, kao Sofija, s vrhovnim Bogom.[169]

Ta je dogma u svakome pogledu pravodobna. Ona je, ponajprije, ispunjenje Ivanove vizije.[170] Kao drugo, ona sadrži aluziju na vjenčanje Jaganjčevo na svršetku vremena, a kao treće, ona ponavlja starozavjetnu anamnezu Sofije. Te tri naznake pretkazuju Utjelovljenje Božje. Druga i treća pretkazuju Utjelovljenje u Kristu,[171] no prva najavljuje Utjelovljenje u stvorenjskome čovjeku.

[*] Uznesenje Marijino. – Nap. prev.

Sada sve ovisi o čovjeku: dana mu je neizmjerna uništavalačka moć i pitanje je hoće li se oduprijeti želji da je upotrijebi i može li tu želju umiriti duhom ljubavi i mudrosti. Teško da će njegove vlastite snage za to biti dostatne. Potrebna mu je pomoć "posrednika" na nebu, odnosno djeteta uzeta k Bogu koje donosi "iscjeljenje" i rascjepkana čovjeka čini cjelovitim. Što god čovjekova cjelovitost, ili jastvo, značilo *per se*, empirijski je to slika životnoga cilja koju spontano proizvodi nesvjesno, bez obzira na želje i strahove svjesnoga uma. Ona predstavlja cilj potpunoga čovjeka, ozbiljenja njegove cjelovitosti i individualnosti sa ili bez pristanka njegove volje. Dinamika toga procesa je instinkt, koji osigurava da će sve što pripada individualnome životu doista ući u nj, sa ili bez čovjekova pristanka i bez obzira je li on svjestan onoga što mu se događa ili nije. Svijest o tome što proživljava, razumije li što čini i prihvaća li odgovornost za svoje postupke, očito je od velika subjektivnog značaja. Razliku između svjesne spoznaje i nedostatka iste lijepo je formulirao Krist u prije navedenoj izjavi: "Prijatelju, ako znaš što radiš, blago tebi, ali ako ne znaš, proklet si i kršitelj Zakona."[172] Pred sudom prirode i sudbine, nesvjesno se nikada ne prihvaća kao isprika, nego se, naprotiv, teško kažnjava. Stoga sva nesvjesna pri-

roda žudi za svjetlom svijesti, dok se istodobno protiv nje grozničavo bori.

Svjesna spoznaja o skrivenom i tajnom neizbježno nas dovodi u nerješiv sukob. Tako se barem čini svjesnome umu. No, simboli koji se pojavljuju u snovima, a izviru iz nesvjesnoga, prikazuju to prije kao sučeljavanje suprotnosti, dok slike cilja predstavljaju njihovo uspješno pomirenje. Nešto empirijski provjerljivo dolazi nam u pomoć iz dubina naše nesvjesne prirode. Zadatak svjesnoga uma jest razumjeti te naznake. Ako se to ne dogodi, proces individuacije će se svejedno nastaviti. Jedina razlika je u tome što postajemo njezinim žrtvama i puštamo da nas rijeka sudbine dovede do toga neizbježnoga cilja koji smo mogli dosegnuti hodajući uspravno, samo da smo bili dovoljno strpljivi i ustrajni u razumijevanju značenja numina što ih susrećemo na našemu putu. Jedino što je doista značajno jest može li se čovjek popeti na višu moralnu razinu, na višu razinu svijesti, kako bi bio dorastao nadljudskim silama koje su mu pali anđeli stavili na raspolaganje. No, on ne može napredovati sa sobom ako se bolje ne upozna s vlastitom naravi. Nažalost, u tome pogledu vlada zastrašujuće neznanje i jednako silna nevoljkost za širenje znanja o vlastitu unutarnjem karakteru. Međutim, danas u najneočekivanijim predjelima nalazimo ljude koji više ne mogu zanemarivati činjenicu da nešto *valja* učiniti s čovjekom u pogledu njegove psihologije. Nesreća je u tome da nam riječ “valja” govori da ljudi ne znaju što učiniti i koji put vodi do cilja. Naravno, možemo se nadati nezasluženoj milosti Božjoj i uslišenju naših molitvi. Ali Bog, koji osim toga *ne* čuje naše molitve, želi postati čovjekom i za tu je svrhu odabrao, putem Duha Svetoga, stvorenjskoga čovje-

ka ispunjena tamom – prirodnoga čovjeka okaljana prvobitnim grijehom, kojega su pali anđeli podučili božanskim umijećima i znanjima. Grešan je čovjek veoma prikladan, stoga je izabran kao posuda za kontinuirano utjelovljenje, za razliku od bezgrešnoga koji je udaljen od svijeta i odbija sudjelovati u životu, jer u njemu nema mjesta za mračnoga Boga.

Otkrivenje nam je opet dalo do znanja da se Boga mora ljubiti, ali i bojati. On nas ispunjava zlom i dobrom, inače ne bi ulijevao strah. A budući da želi postati čovjekom, ujedinjenje njegove antinomije mora se dogoditi upravo u čovjeku. To čovjeka stavlja pred novu odgovornost. On joj više ne može izbjeći pozivajući se na svoju malenkost i ništavnost, jer mu je mračni Bog stavio na raspolaganje atomsku bombu i kemijsko oružje, i dao mu moć izlijevanja apokaliptičnih čaša gnjeva na svoje bližnje. Budući da mu je dodijeljena gotovo božanska moć, on više ne može ostati slijep i nesvjestan. On mora naučiti nešto o Božjoj naravi i metafizičkim procesima ukoliko želi razumjeti sebe i tako spoznati Božansko.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Devetnaesto poglavlje

Promicanje nove dogme Uznesenja Djevice Marije moglo je biti dovoljan razlog za istraživanje psihologijske pozadine. Zanimljivo je bilo uočiti da, među brojnim člancima o proglašenju dogme objavljenima u katoličkim i protestantskim tiskovinama, nije bilo niti jednoga koji se bavio nedvojbeno najsnažnijim motivom, naime popularnim pokretom i psihologijskom potrebom u njegovoj pozadini. U osnovi, pisci članaka zadovoljavali su se učenim raspredanjima, dogmatskim i historijskim, koji nemaju veze sa živim religijskim procesom. No, svatko tko je pomno pratio rastući broj Marijinih viđenja tijekom posljednjih nekoliko desetljeća i uzeo u obzir njihov psihologijski značaj, mogao je znati što se sprema. Osobito je zanimljiva činjenica da su viđenja uglavnom imala djeca, jer u takvim je slučajevima uvijek na djelu kolektivno nesvjesno. Recimo i to da je, u vrijeme proglasa, i sâm papa navodno imao nekoliko viđenja Majke Božje. Odavna smo mogli vidjeti da u narodu postoji duboka čežnja za posrednicom koja će naposljetku zauzeti svoje mjesto uz Sveto Trojstvo, kao "Kraljica Neba i Nevjesta na nebeskome dvoru". Više od tisućljeća uzimalo se zdravo za gotovo da ondje prebiva Majka Božja, a iz Staroga zavjeta znamo da je Sofija bila s Bogom prije stvaranja svijeta. Iz drevne egipatske teologi-

je božanskih faraona poznato nam je da Bog želi postati čovjekom kroz ljudsku majku, i da je još u pretpovijesno doba vladalo uvjerenje da je prvobitno božansko biće bilo i muško i žensko. No, takva se istina aktualizira samo onda kada je se svečano proglasi ili ponovno otkrije. Danas je psihologijski nevažno da je 1950. nebeska mladenka sjedinjena s mladoženjom. Kako bismo protumačili taj događaj, valja nam razmotriti ne samo argumente sadržane u papinskoj buli, nego i predfiguracije u apokaliptičkom vjenčanju Jaganjčevu i starozavjetnoj anamnezi Sofije. Bračna veza u *thalamus*u (nevjestinoj ložnici) označava *hieros gamos*, koji je prvi korak k utjelovljenju, k rođenju spasitelja od davnina promišljanoga kao *filius solis et lunae*,[*] *filius sapientiae* i ekvivalent Kristov. Stoga, kada želja za uzdizanjem Majke Božje prožme narod, ukoliko je promislimo do njezina logičkog zaključka, ona zapravo znači žudnju za rođenjem spasitelja, mirotvorca, koji je "mediator pacem faciens inter inimicos".[173] Premda je on već rođen u pleromi, njegovo rođenje u vremenu može se dogoditi samo ako ga predvidi, prizna i proglasi čovjek.

Motiv i sadržaj popularnoga pokreta koji je pridonio papinoj odluci o proglašenju nove dogme ne sastoji se u rođenju novoga boga, nego u nastavljanju Božjega utjelovljenja koje je započelo s Kristom. Argumenti utemeljeni na historijskom kriticizmu nikada neće biti skloni novoj dogmi; naprotiv, oni su jednako daleko od mete kao što su neopravdani strahovi engleskih nadbiskupa. U prvome redu, proglašenje dogme nije promijenilo ništa načelno u katoličkoj ideologiji kakva postoji već više od tisućljeća;

[*] (lat.) Sin sunca i mjeseca. – Nap. prev.

kao drugo, nesposobnost poimanja da je Bog od početka želio postati čovjekom i da se u tome cilju kontinuirano utjelovljuje kroz Duha Svetoga u temporalnoj sferi predstavlja alarmirajući simptom koji može značiti samo to da protestantsko gledište gubi vjerodostojnost zbog nerazumijevanja znakova vremena i zanemarivanja kontinuiranog djelovanja Duha Svetoga. Ono je očito izgubilo dodir s veličanstvenim arhetipskim zbivanjima u psihi pojedinca i masā, kao i sa simbolima čiji je zadatak kompenzirati istinski arhetipsku situaciju u kojoj se svijet danas nalazi.[174] Čini se da je podlegao vrsti racionalističkoga historicizma i posve izgubio razumijevanje Duha Svetoga koji djeluje u skrovitim predjelima duše. Stoga više nije sposoban pojmiti niti prihvatiti daljnji tijek božanske drame.

Ta mi je okolnost, kao laiku u teološkim pitanjima, dala povod za iznošenje mojih osobnih gledišta o tim mračnim stvarima. Moj se pokušaj temelji na psihologijskom iskustvu. Žeo sam tijekom dugoga života. Ni u kojemu pogledu ne podcjenjujem psihu, niti umišljam da psihička zbivanja iščezavaju nakon što se objasne. Psihologizam predstavlja primitivan način magijskoga razmišljanja, uz pomoć kojega se čovjek nada zbiljnost duše zbrisati iz postojanja, u maniri "Proktofantazmista" iz *Fausta*:

Jesi li još ovdje? Ne, to je stvar nečuvena.
Smjesta nestani! Riječ je prosvjetljujuća izrečena.

Pogrešno bi bilo poistovjetiti me s tako djetinjastim gledištem. Međutim, toliko su me puta pitali vjerujem li ili ne u postojanje Boga, da se bojim da me općenito smatraju pristalicom "psihologizma". Ono što većina ljudi previ-

đa ili ne može razumjeti jest činjenica da psihu smatram *zbiljskom*. Oni vjeruju samo u fizičke činjenice, posljedica čega je zaključak da su sâm uran ili laboratorijska oprema stvorili atomsku bombu. To nije manje apsurdno od pretpostavke da je za to odgovorna *ne*zbiljska psiha. Bog je očito psihička i nefizička činjenica, tj. činjenica koja se može ustanoviti psihički, ali ne i fizički. Jednako tako, ti ljudi još nisu shvatili da se psihologija religije svrstava u dvije međusobno različite kategorije: prva je psihologija religiozne osobe, a druga psihologija religije same, tj. religijskih sadržaja.

Upravo me je iskustvo na potonjemu polju ohrabrilo da se upustim u raspravu o religijskim pitanjima, osobito onima *za* i *protiv* dogme Uznesenja koju, naime, smatram najznačajnijim religijskim događajem nakon reformacije. To je *petra scandali* za nepsihologijski um: kako se neutemeljena izjava poput ove o tjelesnom primanju Djevice na nebo može nametnuti kao uvjerenje? No, metoda kojom se papa služi kako bi dokazao istinitost dogme smislena je psihologijskome umu jer se temelji, kao prvo, na nužnim predfiguracijama, a kao drugo na tisućljetnoj tradiciji religioznih iskaza. Razvidno je da su materijalni dokazi o postojanju toga psihičkog fenomena više nego dostatni. Uopće nije važno to što oni dokazuju fizički nemoguću činjenicu, budući da su svi religiozni iskazi fizički nemogući. U protivnome bi se, kao što smo prije kazali, nužno morali uključiti u udžbenike prirodnih znanosti. No, religiozni su iskazi bez iznimke vezani uz zbiljnost *psihe*, a ne uz zbiljnost *physis*a. Ono što osobito razgnjevljuje protestantsko gledište jest bezgranična aproksimacija Deipare Božjoj glavi i, posljedično, ugrožena nadmoć Kristova od

koje protestantizam ne odstupa. Ustrajući na tome gledištu, protestantizam očito nije shvatio da je njegova himnologija prepuna referenci na "nebeskoga mladoženju", koji sada ne bi trebao imati mladenku jednakih prava. Može li biti da se "mladoženja", u istinski psihologijskoj maniri, shvaća kao metafora?

Logika papinske objave čvrsta je kao stijena, i protestantizam svodi na puku *čovjekovu religiju* koja ne dopušta nikakvu metafizičku predodžbu žene. U tome je pogledu sličan mitraizmu, kojemu je ta predrasuda umnogome naštetila. Protestantizam očito nije poklonio dovoljno pozornosti znakovima vremena koji upućuju na jednakost žena. No, ta jednakost zahtijeva metafizički temelj u liku "božanske" žene, Kristove nevjeste. Kao što neka organizacija ne može zamijeniti Kristovu osobu, tako ni Crkva ne može zamijeniti nevjestu. Žensko, kao i muško, zahtijeva ravnopravno osobno zastupanje.

S dogmatskoga stajališta, međutim, dogmatizacija Uznesenja ne znači da je Marija stekla status božice, premda je, kao gospodarica neba (nasuprot Sotoni, vladaru sublunarnog zračnoga kraljevstva) i posrednica, funkcionalno ravnopravna s Kristom, kraljem i posrednikom. U svakom slučaju, njezin položaj zadovoljava potrebu arhetipa. Nova dogma izražava obnovljenu nadu u ispunjenje te duboke čežnje za mirom i razrješenjem prijeteće napetosti između suprotnosti. Svatko osjeća tu napetost i doživljava je u vlastitom obliku nemira koji je to veći što je manja mogućnost da ga se oslobodi racionalnim sredstvima. Stoga nije čudno da se nada, još i više, iščekivanje božanske intervencije, pojavljuje u kolektivnom nesvjesnom i istodobno u masama. Papinska objava dala je utješan izraz

toj čežnji. Kako protestantizam može toliko promašiti? To nerazumijevanje može se objasniti samo činjenicom da su dogmatski simboli i hermeneutičke alegorije u protestantskom racionalizmu izgubile svoj smisao. Do stanovite mjere to vrijedi i za protivljenje novoj dogmi unutar same Katoličke crkve, ili, bolje reći, za protivljenje dogmatizaciji stare doktrine. Naravno, određen stupanj racionalizma prikladniji je za protestantski nego za katolički nazor. Potonji arhetipskom simbolizmu daje potrebnu slobodu i prostor za razvoj tijekom stoljeća, dok istodobno ustraje na njihovu izvornom obliku, neopterećenom intelektualnim poteškoćama i prigovorima racionalista. Na taj način Katolička crkva pokazuje svoje materinsko lice, jer dopušta stablu na svojoj grudi da se razvija prema vlastitim zakonima. Protestantizam je, naprotiv, predan očinskome duhu. Ne samo da se razvio iz susreta sa svjetovnim duhom vremena, nego tu dijalektiku nastavlja s duhovnim strujama svakoga doba; jer, pneuma je, u skladu sa svojom prvobitnom vjetrovitom naravi, fleksibilna, uvijek u živome kretanju, usporediva sad s vodom, sad s vatrom. Ona može napustiti svoja prvobitna boravišta, zabludjeti i izgubiti se ako je zavede duh vremena. Kako bi ispunio svoj zadatak, protestantski duh mora biti nemiran i povremeno napastan, čak i revolucionaran, kako bi osigurao utjecaj predaje na promjenu vrijednosti. Udari koje trpi u tim susretima modificiraju i istodobno oživljavaju predaju, koja bi inače, bez tih ometanja, u svome sporom napredovanju kroz stoljeća naposljetku posve okamenila i izgubila svoj utjecaj. Pukim kritiziranjem i protivljenjem stanovitim zbivanjima u Katoličkoj crkvi, protestantizam bi dobio tek trunčicu vitalnosti, osim ako ne uvidi – bez obzira na

činjenicu da se kršćanstvo sastoji od dva odvojena tabora, ili prije razjedinjenih brata i sestre – da uz obranu vlastita postojanja mora to pravo na postojanje priznati i katoličanstvu. Brat koji iz teoloških razloga želi svojoj starijoj sestri presjeći životnu nit s pravom bi se mogao nazvati nečovječnim – da i ne spominjemo kršćansko milosrđe – a vrijedi i obratno. Negativnom kritikom ništa se ne postiže. Ona je opravdana samo do mjere u kojoj je kreativna. Za me bi, stoga, bilo korisno kada bi, primjerice, protestantizam priznao da je šokiran novom dogmom, ne samo zato što jaz između brata i sestre prikazuje u uznemirujućem svjetlu, nego i zato što se iz temeljnih razloga u kršćanstvu stvorila situacija koja ga više nego ikada udaljuje od sfere razumijevanja svijeta. Protestantizam zna, ili bi mogao znati, da svoje postojanje duguje Katoličkoj crkvi. Što preostaje protestantizmu ako više ne može kritizirati ili prosvjedovati? U pogledu intelektualnoga *scandalon*a nove dogme, on bi se trebao podsjetiti na svoju kršćansku odgovornost – "Zar sam ja čuvar brata (u ovome slučaju, sestre) svoga?" – i najozbiljnije istražiti razloge, očite i manje očite, koji su doveli do objave nove dogme. Čineći to, trebao bi se suzdržati od jeftinih kleveta i pretpostaviti da u toj dogmi ima nečega više od papinske arbitrarnosti. Poželjno je da protestant shvati kako mu je nova dogma nametnula novu odgovornost spram svjetovnoga duha našega doba, jer pred očima svijeta ne može naprosto poreći svoju problematičnu sestru. Čak i ako mu je antipatična, on prema njoj mora biti pravedan, želi li zadržati samopoštovanje. Sada je dobar trenutak da se zapita koji je smisao ne samo nove dogme, nego i više-manje dogmatskih iskaza izvan njihova doslovnog značenja. S obzirom

na arbitrarno i protejsko stanje njegovih vlastitih dogmi, i opasnu rascjepkanost njegove Crkve, protestantizam si više ne može priuštiti neosjetljivost na duh vremena. Nadalje, budući da je u skladu sa svojim obvezama prema duhu više zaokupljen pomirenjem sa svijetom i njegovim idejama negoli s Bogom, jasno je da će s ulaskom Majke Božje u nebesku ložnicu na nj pasti teško breme reinterpretacije svih kršćanskih predaja. Ako je to pitanje istinā duboko ukorijenjenih u duši – a nitko s trunčicom uvida u to ne može sumnjati – tada rješenje toga problema mora biti moguće. Za to nam je potrebna sloboda duha koju, kao što znamo, osigurava samo protestantizam. Dogma Uznesenja je pljuska historijskom i racionalističkom pogledu na svijet, i takvom će ostati navijeke ustrajemo li tvrdoglavo na argumentima razuma i historije. To je slučaj kada je psihologijsko razumijevanje nužno, jer je mitologem koji se otkriva toliko jasan da bismo morali hotimice zatvoriti oči kako ne bismo vidjeli njegov simbolizam i u tome ga smislu protumačili.

Dogmatizacija *Assumptio Mariae* upućuje na *hieros gamos* u pleromi i, kao što smo već kazali, buduće rođenje božanskoga djeteta koje će, u skladu s božanskim nastojanjem k utjelovljenju, za svoje mjesto rođenja izabrati empirijskoga čovjeka. Metafizički proces je psihologiji nesvjesnoga poznat kao proces individuacije. Dokle je god taj proces nesvjestan, a takav je od pamtivijeka, on ne znači ništa više nego da žir postaje hrastom, tele kravom, a dijete odraslim čovjekom. No, ako se proces individuacije osvijesti, svijest se mora suočiti s nesvjesnim i nameće se potreba pronalaženja ravnoteže između suprotnosti. Budući da to nije moguće uz pomoć logike, ovisimo o *simbolima* koji omogu-

ćuju iracionalno sjedinjenje suprotnosti. Oni su spontani proizvodi nesvjesnoga, a svjesni ih um razrađuje. Središnji simboli toga procesa opisuju jastvo, koje je čovjekova sveukupnost, a sastoji se od onoga što je čovjeku svjesno te od sadržaja nesvjesnoga. Jastvo je *teleios anthropos*, cjelovit čovjek, čiji su simboli božansko dijete i njegovi sinonimi. To je tek veoma pojednostavljen prikaz procesa, no on je u modernome čovjeku uvijek vidljiv, ili se o njemu može doznati iz srednjovjekovne hermetičke građe. Paralelizam simbola zapanjuje svakoga tko je upoznat s psihologijom nesvjesnoga i alkemijom.

Razlika između "prirodnog" procesa individuacije koji je nesvjestan i onoga koji se svjesno realizira, golema je. U prvome slučaju svjesno nema nikakva upliva; svršetak ostaje nepoznat kao i u početku. U drugome je slučaju ličnost toliko preplavljena svjetlošću da svijest neizbježno stječe širinu i uvid. Susret između svjesnog i nesvjesnog mora osigurati da svjetlo koje sja u tami nije samo obuhvaćeno tamom, nego da i ono nju obuhvaća. *Filius solis et lunae* je mogućnost jednako kao i simbol jedinstva suprotnosti. To je alfa i omega procesa, posrednik i središte. "On ima tisuću imena", kažu alkemičari, misleći pritom da je izvor procesa individuacije i cilj kojemu teži bezimen, neizreciv.

Samo kroz psihu možemo ustanoviti da Bog na nas djeluje, no ne možemo razabrati emanira li ta djelovanja Bog ili nesvjesno. Ne možemo kazati jesu li Bog i nesvjesno dva različita entiteta. Oba predstavljaju granične koncepcije transcendentalnih sadržaja. No, empirijski se može ustanoviti, uz stanovit stupanj vjerojatnosti, da u nesvjesnome postoji arhetip cjeline koji se spontano manifestira

u snovima, itd., te da nesvjesno ima tendenciju, neovisnu o svjesnoj volji, povezivanja drugih arhetipova s tim središtem. Posljedično, nije nevjerojatno da arhetip cjeline zauzima takvo središnje mjesto koje ga približava slici Boga. Sličnost je još nametljivija zbog neobične činjenice da arhetip proizvodi simbolizam koji uvijek obilježava i izražava Božanstvo. Te činjenice omogućuju stanovitu kvalifikaciju navedene teze o nerazlučivosti Boga i nesvjesnog. Strogo uzevši, slika Boga ne koincidira s nesvjesnim kao takvim, nego s posebnim sadržajem nesvjesnoga, naime s arhetipom jastva. Upravo od toga arhetipa više ne možemo empirijski razlikovati sliku Boga. Možemo proizvoljno odrediti razliku između tih dvaju entiteta, ali od toga nikakve koristi. Naprotiv, time ćemo samo odvojiti čovjeka od Boga i spriječiti Boga da postane čovjekom. Vjera je u pravu kada u čovjekov um i čovjekovo srce usađuje misao o Božjoj beskonačnoj udaljenosti i nepristupačnosti. No, ona također poučava o njegovoj blizini i neposrednoj prisutnosti, i upravo ta blizina mora biti empirijski zbiljska, ukoliko ne želi izgubiti svaki značaj. Samo ono što djeluje na me smatram zbiljskim i aktualnim. No, ono što na me nema učinka smatram nepostojećim. Religiozna potreba zahtijeva čežnju za cjelovitošću, stoga iz nesvjesnoga crpi slike cjeline koje, neovisno o svjesnome umu, izranjaju iz dubina naše psihičke prirode.

Dvadeseto poglavlje

Čitatelj će vjerojatno shvatiti da moj prikaz razvoja simboličkih entiteta odgovara procesu diferencijacije u ljudskoj svijesti. No, budući da arhetipovi, kao što sam pokazao u uvodu, nisu tek objekti uma nego i autonomni čimbenici, tj. živi subjekti, diferencijacija svijesti može se shvatiti kao učinak intervencije transcendentalno uvjetovanih dinamizama. U tome slučaju, arhetipovi ispunjavaju primarnu preobrazbu. No, budući da je naše iskustvo pokazalo kako ne postoje psihička stanja koja bi se mogla promatrati *introspekcijom* izvan ljudskoga bića, ponašanje arhetipova nipošto se ne može proučavati bez međudjelovanja promatrajuće svijesti. Stoga, na pitanje je li pokretač procesa svijest ili arhetip, nikada nećemo pronaći odgovor, osim ako, protivno iskustvu, lišimo arhetip njegove autonomije ili svedemo svijest na puki stroj. S psihologijskim iskustvom najbolje ćemo se složiti pripišemo li arhetipu određenu mjeru neovisnosti, a svjesnome stupanj kreativne slobode proporcionalan njezinu dosegu. Iz toga proizlazi ono recipročno djelovanje između dvaju relativno autonomnih čimbenika koje nas prisiljava, kada opisujemo i objašnjavamo procese, da katkada predstavljamo jedan, a katkada drugi čimbenik kao djelujući subjekt, čak i kada Bog postaje čovjekom. Kršćansko rješenje do sada

je izbjegavalo tu poteškoću priznajući Krista kao jednoga i jedinog Bogočovjeka. No, prisutnost Duha Svetoga – treće Božanske Osobe – u čovjeku, dovodi do kristifikacije mnogih te se postavlja pitanje jesu li ti mnogi redom potpuni Bogoljudi. Takva preobrazba dovela bi do nepodnošljive kolizije među njima, da i ne spominjemo neizbježnu inflaciju kojoj bi običan smrtnik, koji nije oslobođen od prvobitnoga grijeha, smjesta podlegao. U tim okolnostima dobro je podsjetiti se na sv. Pavla i njegovu podvojenu svijest: on se, s jedne strane, osjećao apostolom izravno pozvanim i prosvijetljenim od Boga, a s druge strane, grešnikom koji nije iščupao “trn iz mesa” i oslobodio se sotonskoga anđela koji ga je okužio. Drugim riječima, čak i prosvijetljeni ostaje ono što on jest, i nikada nije više od vlastita ograničena ega pred Onime koji u njemu prebiva, čije obličje nema poznatih granica, koji ga obuhvaća sa svih strana, neuhvatljiv kao bezdani zemlje i prostran kao nebo.

Bilješke

LECTORI BENEVOLO

[1] Glava V, u *Apologetic and Practical Threatises*, sv. I Tertulijanovih djela (Library of Fathers of the Holy Catholic Church; Oxford, 1842), str. 138-139, prema prijevodu C. Dodgsona (ponešto izmijenjenom).

I

[2] *Job* 40, 4-5. Ovaj, kao i daljnji biblijski navodi, preuzet je iz *Jeruzalemske Biblije*, izd. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.

[3] *Job* 9, 2.

[4] *Job* 9, 16.

[5] *Job* 9, 19.

[6] *Job* 9, 17.

[7] *Job* 9, 22.

[8] *Job* 9, 23.

[9] *Job* 9, 28.

[10] *Job* 9, 30-31.

[11] *Job* 9, 32.

[12] *Job* 10, 7.

[13] *Job* 13, 3.

[14] *Job* 13, 15.

[15] *Job* 13, 18.

[16] *Job* 13, 25.

[17] *Job* 19, 6-7.

[18] *Job* 27, 2.

[19] *Job* 27, 5-6.

[20] *Job* 34, 12.

[21] *Job* 34, 18.

[22] *Job* 34, 19.

[23] *Job* 16, 19-21.

[24] *Job* 19, 25.

[25] *Ps* 89 29, 35-36.

[26] *Ps* 89 46-47.49.

[27] Ili "blagoslivlja", što je još kobnije.

II

[28] *Zah* 4, 10. Također *Mudr* 1, 10: "Jer postoji uho ljubomorno koje čuje sve, i ne izmiče mu ni glasak najtišeg gunđanja."

[29] *Psalam 89* pripisuje se Davidu te se pretpostavlja da je bio pjesma koju je zajednica pjevala u progonstvu.

[30] Satan je vjerojatno jedno od Božjih očiju koje "prolaze zemljom i obilaze je" (*Job* 1, 7). U perzijskoj predaji, Ahriman je proizašao iz jedne od Ormuzdovih sumnjajućih misli.

[31] *Job* 38, 2.

[32] *Job* 38, 3; 40, 7.

[33] *Job* 40, 8-9.

[34] *Job* 40, 12-14 ("mračna tamnica" alternativa je "podzemnu svijetu", prema RSV).

[35] Aluzija je to na ideju koju nalazimo u kasnijoj kabalističkoj filozofiji. [Dr. Gerhard Adler ljubazno je ponudio sljedeće objašnjenje: "Te 'krhotine', katkada nazivane i 'ljuske' (heb. *kelipot*), *tvore deset suprotnih polova deset sefirota*, koji predstavljaju deset stupnjeva otkrivenja Božje stvaralačke moći. Krhotine, koje predstavljaju sile zla i tame, izvorno su se miješale sa svjetlošću *sefirota*. *Zohar* opisuje zlo kao nusproizvod životnoga procesa *sefirota*. *Sefirot*, stoga, valja očistiti od zla dodatka krhotina. To odstranjivanje krhotina

zbilo se u procesu koji kabalistički tekstovi – osobito Lurija i njegova škola – opisuju kao 'razbijanje posuda'. Tim postupkom sile zla stekle su odvojeno i zbiljsko postojanje." V. G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism* (Jeruzalem, 1941).]

[36] *Job* 42, 2.

[37] *Job* 42, 3-6.

[38] *Job* 41, 26.

[39] *Ez* 1, 26. [MOD.]

[40] Naivna pretpostavka da je stvoritelj svijeta svjesno biće mora se uzimati kao predrasuda katastrofalnih razmjera, budući da je kasnije dala povoda najnevjerojatnijim distorzijama logike. Primjerice, besmislena doktrina o *privatio boni* nikada ne bi nastala da u početku nije bilo pretpostavke kako je svijest Boga nesposobna za zlodjela. Božansko nesvjesno i nedostatak misaonih procesa, s druge strane, otežavaju oblikovanje ideje o Bogu koji svoje djelovanje pretpostavlja moralnom sudu te ne dopušta sukob između dobrote i zvjerstva.

[41] *Job* 42, 7. [MOD.]

III

[42] *Izr* 8, 22-24.27; 29-31.

[43] *Sir* 24, 3-18.

[44] 2 *Sam* 5, 23 i d.

[45] *Pj* 4, 8

[46] *Pj* 4, 13-15.

[47] *Pj* 5, 5. [MOD.]

[48] *Mudr*, 1, 6. (φιλάνθρωπον πνεῦμα σοφία.)

[49] *Mudr* 7, 23.

[50] *Mudr* 7, 22. (πάντων τεχνίτις / πνεῦηα νοερὸν ἅγιον.)

[51] *Mudr* 7, 25 (άπορροια).

[52] *Mudr* 7, 26.

[53] *Mudr* 7, 23-24.

[54] *Mudr* 8, 3. (ανμβίωσιν ἔχονσα./ πάντων δεόπτης.) [MOD.]

[55] *Mudr* 8, 6.

[56] *Mudr* 9, 10-17. [MOD.]

[57] *Mudr* 6, 8 i 8, 13.

[58] *Mudr* 1, 15-16.

[59] *Mudr* 2, 10-19.

[60] *Job* 2, 3; *Prop* 9, 16.

[61] O dijelu čovječanstva koji *nije* obilježen božanskim pečatom, a pretpostavlja se da potječe od predadamovskih antropoida v. V. poglavlje.

[62] τὸ πνευματχώτατον ζῶον. Mišljenje je to Filonovo.

[63] Izv. φρονίμως, u prispodobi o nepravednom upravitelju (*Lk* 16, 8).

[64] *Job* 28, 12: “Ali otkuda nam Mudrost dolazi?” Ovo je tumačenje možda kasnijega datuma, premda nam to nije od prevelika značaja.

v

[65] *Iv* 1, 3: “Sve postade po njoj [Riječi – Nap. prev.] i bez nje ne postade ništa.”

vi

[66] *Izr* 8, 29-30.

[67] *Job* 40, 15-19.

[68] U kršćanskoj predaji također postoji uvjerenje da je Božja nakana da postane čovjekom bila đavlu poznata stoljećima prije, i da je to razlog zbog kojega je Grcima podastro mit o Dionizu. Grci su na radosnu vijest mogli odgovoriti: “Lanjski snijeg! Sve nam je to već poznato.” Kada su kasnije konkvistadori u jukatanskih Maya otkrili križeve, španjolski su biskupi izjavili isto.

VII

[69] *Iv* 14, 6.

[70] *Mk* 3, 21.

VIII

[71] *Lk* 10, 18.

[72] *Otk* 7, 4.

[73] *Otk* 19, 20.

IX

[74] *Iv* 14, 12.

[75] *Iv* 10, 34.

[76] *Rim* 8, 17.

[77] *Iv* 14, 16 i d.

[78] *Iv* 14, 26; 16, 13.

[79] *Djela* 14, 11.

[80] *Apologeticus*, XI.

X

[81] 1 *Iv* 4, 1.

[82] 1 *Kor* 2, 10.

[83] *Mt* 26, 39.

[84] Abraham i Izak.

XI

[85] Njegovo se viđenje zbilo 592. godine prije Krista.

[86] Posve je pogrešno pretpostaviti da su viđenja kao takva patološka. Ona su prisutna i u normalnih ljudi. Istina je da nisu učestala, no nipošto nisu rijetka.

[87] *Ez* 1, 26.

[88] *Dn* 7, 13.

[89] *Post* 6, 3 i d.

[90] *Hen* 7, 2.

[91] *Hen* 7, 3-6.

[92] *Hen* 9, 5-11.

[93] *Hen* 22, 2.

[94] *Hen* 40, 7.

[95] Vidi također pogl. 87 i d. Od četiri "bića nalik bijelim ljudima", tri su uzela Henoka za ruku, dok je četvrto dograbilo zvijezdu i zavitlalo je u ponor.

[96] Tri serafima imala su životinjska, a jedan ljudsko lice.

[97] *Hen* 46, 1-3.

[98] 47, 4.

[99] 48, 1.

[100] *Hen* 48, 4, 6-7.

[101] 49, 1-3.

[102] Istoznačnica sa Šeolom.

[103] *Hen* 51, 1,3.

[104] 54, 6. Ovdje konačno saznajemo da je egzodus dvije stotine anđela bio Sotonino djelo.

[105] 58, 6.

[106] 60, 10.

[107] 71, 5-6.

[108] 71, 14.

[109] 71, 17.

[110] Autor *Knjige Henokove* za svoga je junaka odabrao Henoka, sina Jaredova, sedmoga poslije Adama koji je "išao s Bogom" te je, umjesto prirodne smrti, naprosto iščeznuo, tj. odnio ga je Bog ("...potom iščeznu; Bog ga uze." – *Post* 5, 24).

[111] *Job* 19, 25.

XII

[112] Zbog svoga bezgrešnog začeća, Marija se već razlikuje od ostalih smrtnika, a tu činjenicu potvrđuje i njezino uzašašće.

[113] Vjerojatno "zvijezda Danica" (v. *Otk* 2, 28 i 22, 16). To je planet Venera u svojim psihologijskim implikacijama, a ne, kao što bismo možda pomislili, jedan od dvaju *maleficija*, Saturn i Mars.

[114] *Iv* 14, 16.

[115] *Iv* 14, 12.

[116] *Iv* 10, 35.

[117] Apokrifni umetak u *Lk* 6, 4. ["Prijatelju, ako znaš što radiš, blago tebi, ali ako ne znaš, proklet si i kršitelj Zakona".]

XIII

[118] 1 *Iv* 1, 5.

[119] 1 *Iv* 2, 1-2.

[120] 1 *Iv* 3, 9.

[121] 1 *Iv* 2, 18 i d.; 4, 3.

[122] *Otk* 1, 16-17.

[123] *Otk* 2, 5.

[124] *Otk* 2, 20 i d.

[125] 3, 3.

[126] 3, 19.

[127] *Otk* 4, 3.

[128] 4, 6 i d.

[129] Ovdje mislim na "luminozitet" arhetipova. [Vidi "The Spirit of Psychology", u *Spirit and Nature* (Papers from the Eranos Yearbooks, 1; New York, 1954), str. 401 i d.]

[130] *Otk* 5, 6.

[131] *Otk* 6, 10.

[132] *Otk* 6, 17.

[133] *Otk* 12, 1.

[134] *Otk* 11, 19. *Arca foederis* je alegorija Marije.

[135] "Nebo gore, nebo dolje."

[136] *Otk* 12, 9.

[137] Veoma je vjerojatno da je Ivanu bio poznat mit o Ledi i da se njime svjesno poslužio. Međutim, ono nesvjesno i najneočekivanije bila je činjenica da se njegovo nesvjesno poslužilo tim poganskim mitom kako bi opisalo rođenje drugoga Mesije.

[138] *Otk* 12, 16.

[139] [V. Marie-Louise von Franz, "Die Passio Perpetuae", prilog Jungovu *AIONU* (Zürich, 1951).]

[140] Sin bi tada odgovarao *filius*u *sapientiae* (lat. – sin mudrosti. – Nap. prev.) iz srednjovjekovne alkemije.

XIV

[141] *Otk* 14, 1. Moglo bi biti od značaja da više nema spomena o velikom mnoštvu, "što ga nitko ne mogaše izbrojiti, iz svakoga naroda, i plemena, i puka, i jezika! Stoje pred prijestoljem i pred Jaganjcem", kako opisuje *Otk* 7, 9.

[142] *Otk* 14, 4.

[143] Oni doista pripadaju kultu Velike Majke, budući da odgovaraju uškopljenim Gallima. V. neobičan odlomak u *Mt* 19, 12, o eunusima "koji sami sebe onesposobiše poradi kraljevstva nebeskoga", poput Kibelinih svećenika koji su se škopili u čast njezina sina Atisa.

[144] V. također *Otk* 19, 5.

[145] *Otk* 14, 4 i 17. Prateći anđeo mogao bi biti sâm Ivan.

[146] *Otk* 14, 19-20.

[147] *Otk* 15, 6-7 i 16, 1 i d.

[148] *Otk* 18, 20.

[149] *Otk* 19, 15.

[150] *Otk* 19, 13.

[151] *Otk* 19, 11. I ovdje ima mjesta astrološkim špekulacijama o drugoj polovici kršćanskoga eona, pri čemu Pegaz predstavlja paranatelona Vodenjaka.

[152] *Otk* 20, 3.

[153] *Otk* 20, 10 i 21, 1.

[154] *Otk* 19, 7.

[155] *Otk* 21, 2.

[156] *Otk* 21, 11.

[157] *Otk* 21, 16-27.

[158] *Otk* 22, 1-2.

[159] U Kini je nebo okruglo, a zemlja četverokutna.

[160] *Sir* 24, 11.18.

[161] Tertulijan, *Adversus Juaeos, XIII* "... illa terra virgo nondum pluviis rigata nec imbribus foecundata, ex qua homo tunc primum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est" (... to djevičansko tlo, još nenavodnjeno kišama i neoplođeno pljuskovima, iz kojega čovjek prvobitno bijaše oblikovan [i] iz kojega je Krist sada rođen od Djevice kroz tijelo).

[162] *Ez* 1, 18.

XV

[163] Krist nije bez razloga Ivanu dao nadimak "sin groma".

[164] 1 *Iv* 4, 7-21.

XVI

[165] Kako bi svome imenu osigurao besmrtnost, Herostrat je 365. godine prije Krista zapalio Artemidin hram u Efezu.

XVII

[166] Psihologijski gledano, koncepcija Boga uključuje svaku ideju o ultimativnom, prvom ili posljednjem, najvišem ili najnižem. Ime nije od značaja.

[167] Koncepcija Boga, kao ideja o sveobuhvatnom totalitetu, također uključuje nesvjesno, a time, za razliku od svjesnoga, i objektivnu psihu koja toliko često ometa volju i nakane svjesnoga uma. Primjerice, molitva osnažuje mogućnosti nesvjesnoga, što objašnjava njezine katkada neočekivane učinke.

[168] (lat.) “Promjenjiva lika, bijel i crn.”

[169] *Apostolska konstitucija* (“Munificentissimus Deus”) ... *Pija XII* [engleski prijevod i brojevi odjeljaka preuzeti su iz izdanja Irish Catholic Truth Society, Dublin, 1950.], §22: “Oportebat sponsam, quam Pater desponsaverat, in thalamis caelestibus habitare” (Nevjesta koju je uzeo Otac morala je prebivati u nebeskoj ložnici). Sv. Ivan Damašćanin, *Encomium in Dormitionem*, *etc*., Homilija II, 14. §30: Usporedba s nevjestom u *Pjesmi nad pjesmama*. §33: “... ita pariter surrexcit et Area sanctificationis suae, cum in hac die Virgo Mater ad aethereum thalamum est assumpta” (... stoga se na sličan način uzdignuo Kovčeg koji je on posvetio, na dan kada je Djevica Majka uznesena u svoje nebeske odaje). Sv. Antun Padovanski, *Sermones Dominicales, etc*.

[170] Ibid., §31: “Ac praetera scholastici doctores non modo in variis Veteris Testamenti figuris, sed in illa etiam Muliere amicta sole, quam Joannes Apostolus in insula Patmo [*Otk* 12, 1 i d.] contemplatus est, Assumptionem Deiparae Virginis significatam viderunt” (Dapače, skolastički su učenjaci naznake o Uzašašću Djevice Majke Božje otkrili ne samo u raznim likovima iz Staroga zavjeta, nego i u Ženi zaodjevenoj suncem, koju je apostol Ivan promišljao na otoku Patmosu).

[171] Vjenčanje Jaganjčevo ponavlja Blagovijest i Osjenjivanje Marijino. [*Lk* 1, 35: “Duh Sveti sići će na te i sila će te Svevišnjega osjeniti.” – Nap. prev.]

XVIII

[172] *Codex Bezae*, apokrifni umetak u *Lk* 6, 4.

XIX

[173] "Posrednik koji uspostavlja mir između neprijatelja."

[174] Papinsko odbacivanje psihologijskoga simbolizma može se objasniti činjenicom da je papa povrh svega zaokupljen zbiljnošću metafizičkih događaja. Zahvaljujući općenitom podcjenjivanju psihe, svaki pokušaj adekvatnog psihologijskog razumijevanja smjesta povlači optužbu za psihologizam. Razumljivo je da se dogma mora zaštititi od te opasnosti. Ako se, u fizici, nastoji objasniti narav svjetlosti, nitko ne očekuje da će posljedica toga biti odsustvo svjetlosti. No, u pogledu psihologije vlada uvjerenje da će ono što se objasni ujedno i iščeznuti. Međutim, ne mogu očekivati da će moje osobito devijantno gledište biti poznato u kompetentnim krugovima.

C. G. Jung

Odgovor Jobu

Kazalo

Biblijski navodi crticom su odvojeni od brojeva stranica u ovoj knjizi.

Fabula Nova
Ilica 34, 10000 Zagreb
tel: 01/4819 022, fax: 01/4819 023
www.fabula-nova.hr